

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**KADIN İŞÇİLERİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARI VE DİNİ
TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
(SAKARYA İLİ ÖRNEĞİ)**

KÜBRA NUR POLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU

OCAK - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KADIN İŞÇİLERİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARI VE DİNİ
TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
(SAKARYA İLİ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra Nur POLAT

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

“Bu tez 20/01/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Ümit HOROZCU	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Kübra Nur POLAT

20/01/2022

ÖNSÖZ

Hayat her insana farklı koşullar ve ortamlar sunmaktadır. Hayatın bu çok çeşitliliği içerisinde öncelikli olan bazı durumlar bulunmaktadır. Birey yaşamının idamesi noktasında çalışmanın önem ve öncelik teşkil etmesi gibi, inanan bireyin değer dünyası için de hayatının bütünü ile temas halinde olan dini hassasiyetler öncelik teşkil etmektedir. Birbirinden ayrı gibi gözüken pek çok etkenin belli hususlarda birleşimi ve etkileşimi ile oluşan yaşam sürecinde, bireyin dini tutumu ve psikolojik durumu arasında çoğu noktada ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu olgulardan yola çıkarak tezimizde hayatın her alanında aktif rol oynayan kadınların geçmişten günümüze toplum içerisindeki sosyal ve psikolojik durumları göz önüne alınmakta ve konumuz itibarıyla özelde kadın işçilerin psikolojik iyi oluşları ve dini tutumları arasındaki ilişki incelenmektedir.

Araştırma boyunca desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle katkıda bulunan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdulvahit İmamoğlu'na şükranlarımı sunarım. Tez savunma jürimde bulunan, öneri ve yönlendirmeleriyle tezime katkı sağlayan saygıdeğer hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Şentepe Lokmanoğlu'na ve Doç. Dr. Ümit Horozcu'ya teşekkürlerimi sunarım. Anket çalışmamı yürütmemde çok değerli katkıları bulunan Süleyman Dinçer Bey'e, özverili şekilde bilime imkan tanıyan tüm işverenlere ve anketimi yanıtlayan katılımcılara teşekkür ederim.

Bu yolculuk boyunca desteklerini benden esirgemeyen aileme, heyecan ve ilgilerini her daim yanımda hissettiğim arkadaşlarıma ve son olarak da bu satırları okuyan sizlere teşekkürlerimi sunarım.

Kübra Nur POLAT

20/01/2022

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE	5
1.1. Toplumda Kadın ve Kadın İşçiler.....	5
1.1.1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın	5
1.1.2. Toplumsal Cinsiyete Dini Bakış Açısı	9
1.1.3. Geçmişten Günümüze Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri.....	13
1.1.2.1. Türkiye’de Kadın İşçiler	17
1.1.2.2. Dinlerin Çalışan Kadına Bakışı.....	20
1.2. Dini Tutum ve Davranışlar	25
1.2.1. Din Kavramına Genel Bakış.....	25
1.2.2. Din-Birey İlişkisi.....	27
1.2.3. Tutum ve Dini Tutum.....	29
1.2.3.1. Tutum	29
1.2.3.2. Dini Tutum ve Davranışlar	32
1.3. Psikolojik İyi Oluş ve Anlam	37
1.3.1. Psikolojik İyi Oluş	38
1.3.2. Hayatın Anlamı	41
1.3.2.1. Anlam ve Din	46
1.3.2.2. Kadınlarda Hayat Anlamı	48
2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI	51
2.1. Araştırmanın Yöntemi.....	51
2.1.1. Araştırmanın Modeli	51
2.1.2. Veri Toplama Araçları	51
2.1.2.1. Kişisel Bilgi Formu.....	51
2.1.2.2. Dini Yönelim Ölçeği.....	52
2.1.2.3. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği.....	52

2.1.3. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	52
2.2. Bulgular ve Yorumlar.....	54
2.2.1. Örnekleme İlişkin Bulgular	54
2.2.2. Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş Genel Profil	59
2.2.2.1. Dini Yönelim Ölçeği.....	59
2.2.2.2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği.....	60
2.2.3. Dini Yönelim, Psikolojik İyi Oluş ve Sosyo-Demografik Yapı İle İlgili Bulgular	60
2.2.3.1. Yaş, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular	60
2.2.3.2. Medeni Durum, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular.....	65
2.2.3.3. Eğitim Düzeyi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular.....	69
2.2.3.4. Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular.....	72
2.2.3.5. Meslek, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular.....	76
2.2.3.6. Mesleki Tecrübe Süresi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular	79
2.2.3.7. İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunum İfadesi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular.....	82
2.2.3.8. Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygun İfadesi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular.....	86
2.2.4. Dini Yönelim Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği İle İlgili Bulgular	89
SONUÇ	92
KAYNAKÇA.....	97
EKLER	107
ÖZGEÇMİŞ	111

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Yaş Aralıkları Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri	54
Tablo 2: Medeni Durum Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri	55
Tablo 3: Eğitim Düzeyi Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri.....	55
Tablo 4: Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri	56
Tablo 5: Meslek Grubu Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri	57
Tablo 6: Meslek Tecrübe Süresi Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri	57
Tablo 7: İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunun İbaresini Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri	58
Tablo 8: Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygun İfadesi Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri	58
Tablo 9: Dini Yönelim Ölçeğinin En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Puanları	59
Tablo 10: Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Puanları60	
Tablo 11: Dini Yönelim Puanlarının Yaş Göre Anova Sonuçları	61
Tablo 12: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Yaş Göre ANOVA Sonuçları	64
Tablo 13: Yaş, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş Korelasyon	65
Tablo 14: Dini Yönelim Puanlarının Medeni Duruma Göre ANOVA Sonuçları	65
Tablo 15: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Medeni Duruma Göre ANOVA Sonuçları .	68
Tablo 16: Dini Yönelim Puanlarının Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları	69
Tablo 17: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları	71
Tablo 18: Dini Yönelim Puanlarının Sosyo-ekonomik Düzeye Göre ANOVA Sonuçları	72
Tablo 19: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Sosyo-ekonomik Düzeye Göre ANOVA Sonuçları	74
Tablo 20: Dini Yönelim Puanlarının Meslek Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları.	76
Tablo 21: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Meslek Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları	78
Tablo 22: Dini Yönelim Puanlarının Mesleki Tecrübe Süresi Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları	79
Tablo 23: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Mesleki Tecrübe Süresi Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları	81

Tablo 24: Dini Yönelim Puanlarının İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunum İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları	83
Tablo 25: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunum İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları.....	85
Tablo 26: Dini Yönelim Puanlarının Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygundur İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları	87
Tablo 27: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygundur İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları	88
Tablo 28: Dini Yönelim Ölçeği ve Alt Boyutları ile Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Testi)	89

ÖZET	
Başlık: Kadın İşçilerin Psikolojik İyi Oluşları ve Dini Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Sakarya İli Örneği)	
Yazar: Kübra Nur POLAT	
Danışman: Prof. Dr. Abdulvahit İMAMAOĞLU	
Kabul Tarihi: 20/01/2022	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 106 (tez) + 5 (ek)
Bu araştırmanın temel amacı; kadın işçilerin psikolojik iyi oluşları ve dini tutum arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmada “psikolojik iyi oluş ve dini tutum ” kavramları belli bir kesim dikkate alınarak, teorik veriler ve yapılan tecrübi çalışma doğrultusunda incelenmiştir. Araştırma kapsamında Kasım 2020 tarihinde işçi kategorisinde çalışan, çalışma yerleri değişkenlik gösteren, yaşları 18-58 arası olan, 255 kadın ile anket çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmada bireylerin, dini tutumları ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki, demografik özellikler de dikkate alınarak incelenmiştir. Anket formunda Kişisel Bilgi Formu, Dini Yönelim Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın veri analizinde tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) ve Pearson Korelasyon analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma verileri incelendiğinde demografik değişkenler ile dini tutum ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı farklılıklar görülmesinin yanında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmayan veriler de elde edilmiştir. Dini tutum ile yaş, medeni durum ve mesleki tecrübe demografik verileri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Psikolojik iyi oluş ile eğitim düzeyi, meslek ve mesleki tecrübe süresi demografik verileri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Örneklem grubuna yöneltilen “İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum.” ve “Çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur.” ifadeleri hem dini tutum hem psikolojik iyi oluş ile anlamlı farklılığa sahiptir. Araştırma verilerine göre kadın işçilerin psikolojik iyi oluşları ve dini tutumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre kadın işçilerin dindarlık düzeyleri arttıkça psikolojik iyi oluşları da artmaktadır.	
Anahtar Kelimeler: Dini Tutum, Kadın İşçiler, Psikolojik İyi Oluş, Hayatın Anlamı	

ABSTRACT	
Title of Thesis: A İ Investigate on the Relationship Between Psychological Well-Being and Religious Attitudes of Female Workers (Sakarya Province Example)	
Author of Thesis: Kübra Nur POLAT	
Supervisor: Prof. Dr. Abdulvahit İMAMAOĞLU	
Accepted Date: 20/01/2022 Number of Pages: vi (pre text) + 106 (m.b.) + 5 (add)	
The main purpose of this research is; The aim of this study is to examine the relationship between psychological well-being of female workers and religious attitudes. In the study, the concepts of "psychological well-being and religious attitude" were examined in line with the theoretical data and the empirical study, taking into account a certain group. Within the scope of the research, a survey was conducted with 255 women aged between 18-58, working in the category of worker, varying in their workplaces, in November 2020. In the study, the relationship between religious attitudes and psychological well-being of individuals was examined by considering demographic characteristics. Personal Information Form, Religious Orientation Scale and Psychological Well-Being Scale were used in the questionnaire form. One-way analysis of variance (One-Way ANOVA) and Pearson Correlation analysis technique were used in the data analysis of the study. When the research data were examined, there were significant differences between demographic variables, religious attitudes and psychological well-being, as well as data that did not have a statistically significant difference. A significant difference was found between religious attitude and demographic data of age, marital status and professional experience. A statistically significant difference was found between psychological well-being and demographic data of education level, occupation and professional experience. "I am satisfied with my work environment and working conditions." and "My working hours are suitable for me to devote sufficient time to my private life and family." statements have significant differences with both religious attitude and psychological well-being. According to the research data, a positive and significant relationship was found between the psychological well-being of female workers and their religious attitudes. Accordingly, as the level of religiosity of female workers increases, their psychological well-being also increases.	
Keywords: Religious Attitude, Female Workers, Psychological Well-Being, Meaning of Life	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Geçmişten günümüze kadın, pek çok tartışmanın konusu ve pek çok konunun ana ögesi olmuştur. Ağırlıklı olarak tarım, dokumacılık, hayvancılık gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kadın, değişen dünya kuralları ile birlikte yöneticilik, memurluk, işçilik, ağır sanayi ve fabrikalar da dahil neredeyse her alanda varlığını göstermeye başlamıştır. Sanayi devrimi ve endüstrileşme iş gücü ihtiyacının artması ile hız kazanan kadın istihdamı beraberinde bazı hak arayışlarını ve değişim süreçlerini de getirmiştir. Günlük yaşantılarında ve hızla daha aktif oldukları çalışma ortamlarında zaman zaman cinsiyetçi ayrımlara maruz kalan kadın için ve bu durum toplumsal, sosyolojik ve psikolojik sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenler öncelikler kadın ve kadına bakış doğru şekilde anlaşılmalı, gerekli çalışma ve yorum bu temel üzerine inşa edilmelidir.

Bu çalışma kapsamında özellikle ağır çalışma şartları içerisinde olmasına rağmen diğer mesleklerle oranla düşük gelir grubunda yer alan kadın işçiler ve bu kadınların yaşam mücadelesi içerisinde hayata bakışı ve bununla ilişkili olarak dini tutum ve psikolojik iyi oluş ilişkisi incelenmektedir.

Din insan hayatının temel yapı taşlarından biri olarak sadece tinsel manada bir yöneliş değil, bireyin hayatının çeşitli noktalarında belirleyici rol oynayan bütüncül bir kavramdır. Bu nedenle dini konularda gösterilen tutum ve davranışlar bireyin hayatının çoğu noktasında etki alanına sahiptir. Doğrudan gözlemlenebilir bir davranış olmayan tutum; zihni unsur, duygu unsuru ve davranış unsuru olmak üzere üç temel unsurdan oluşmaktadır. Zihni unsur ve duygu unsuru, tutumun sonuç unsuru olarak kabul edilen davranış unsuruna hazırlayıcı bir eğilim göstermektedir. Dolayısıyla tutumlar davranışları oluşturan ana öge olarak ele alınmaktadır (Uysal, 1996, 29-30). Konumuz gereği ele alacağımız dini tutum, kişinin bu eğilimi dinle ilgili konularda göstermesidir.

Bu çalışmada ele alınan kavramlardan biri olan psikolojik iyi oluş kavramı bireyin ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması, olumlu ve olumsuz durumların dengesi gibi hayata dair çok geniş kavrayışa sahip bir kavramdır. Dolayısıyla psikolojik iyi oluş, hayatı anlamlandırma ve türevi konularda da dini tutum önemli bir yer teşkil etmektedir.

Şimdiye kadar kadınların çalışma hayatı ile ilgili yapılan araştırmalarda daha çok çalışma şartları ve ortamı üzerinde durulmuş, genellikle işletme ve iktisat alanında konu edinilmiştir. Sunulan bu çalışmada daha özgün bir noktaya değinilerek çalışan kadının dini tutum ve dindarlık düzeyinin psikolojik durumları üzerindeki yansımaları ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın konusu; “Kadın işçilerin psikolojik iyi oluşları ve dini tutumları arasındaki ilişki” olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Problemleri

Bu çalışmada her geçen gün sayıları artış gösteren kadın çalışanlardan zor çalışma şartlarına sahip olduğunu düşündüğümüz işçi sınıfı kadın çalışanların psikolojik iyi oluş durumları ve dini tutumlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte, araştırmaya katılan kadın işçilerin dini tutum ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin, demografik değişkenlere (yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, algılanan sosyo-ekonomik düzey, meslek, mesleki tecrübe süresi, çalışma ortamı ve şartlarından memnuniyet, çalışma saatlerinden memnuniyet) göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek çalışmanın bir diğer amacıdır.

Araştırmanın temel problemini “Kadın işçilerin psikolojik iyi oluşu ve dini tutumları arasında nasıl bir ilişki vardır?” sorusu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmanın temel hipotezi; “Kadın işçilerin psikolojik iyi oluşları ile dini tutumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.” şeklindedir. Bu temel hipotez dışında araştırmada bazı alt hipotezler de belirlenmiş ve sınanmıştır.

Dini tutum ve Demografik Değişkenlerle İlgili Hipotezler

1. Dini tutum ve yaş arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe dini tutum düzeyi artmaktadır.
2. Medeni durum ve dini tutum arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır; evliler, bekârlara göre daha yüksek dindarlık ortalamasına sahiptir.
3. Eğitim düzeyi ve dini tutum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
4. Mesleki tecrübe süresi ve dini tutum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

5. Sosyo-ekonomik düzey ve dini tutum arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
6. “İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum” ifadesine katılanların dini tutumu katılmayanlara oranla daha yüksektir.
7. “Çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur” ifadesine katılanların dini tutumu katılmayanlara oranla daha yüksektir.

Psikolojik İyi Oluş ve Demografik Değişkenlerle İlgili Hipotezler

1. Psikolojik iyi oluş ve yaş arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe psikolojik iyi oluş azalmaktadır.
2. Medeni durumu evli olan bireylerin psikolojik iyi oluşu bekârlara göre pozitif yönde anlamlılık göstermektedir.
3. Sosyo-ekonomik düzey attıkça psikolojik iyi oluş pozitif yönde artmaktadır.
4. Mesleki tecrübe süresi ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
5. Eğitim düzeyi ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
6. “İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum” ifadesine katılanların psikolojik iyi oluşları katılmayanlara oranla daha yüksektir.
7. “Çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur” ifadesine katılanların psikolojik iyi oluşları katılmayanlara oranla daha yüksektir.

Araştırmanın Önemi

Değişen yaşam standartları, gelişen dünya ve eskiye nazaran farklılaşan öncelikler neticesinde hayat memnuniyeti, yaşam algısı gibi konular daha çok önem kazanmış ve pozitif psikolojinin de gelişmesiyle daha çok araştırılmaya başlanmıştır. Çalışan kadın konusu ise daha çok iktisadi, ekonomik alanda ele alınmış ve incelenmiştir.

Bu araştırma din psikolojisi alanında örneklem grubu çerçevesinde incelediği konular açısından bir ilk olması bakımından kadın işçilerin psikolojik durumlarını anlama ve dini tutumları ile ilişkisini tespit etme konularında din psikolojisi alanına katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada dini tutum ve psikolojik iyi oluş kavramları arasındaki ilişkiyi incelemek için dini yönelim ölçeği ve psikolojik iyi oluş ölçeği kullanılarak betimsel türde ilişkisel tarama modeli uygulanmıştır. Araştırma iki evrede yürütülmüştür.

Birinci evrede literatür taraması yapılmış olup, ikinci evrede ise nicel araştırma yöntemi kullanılarak ekteki ölçme araçlarının uygulanması ile birlikte SPSS programıyla sonuçların değerlendirilmesi sağlanmıştır. Yöntem kısmı ayrıntılı bir şekilde ikinci bölümde ele alınacaktır.

Araştırmanın Ön Kabul ve Sınırlılıkları

1. Araştırmada kullanılan Dini Yönelim Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin gerekli verileri ölçmek için geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmektedir.
2. Araştırma grubunu oluşturan 255 katılımcının ankette istenilen soruları içtenlikle ve doğru olarak cevaplandıkları kabul edilmektedir.
3. Araştırma örneklemi Sakarya ili ve merkez ilçeleri ile sınırlandırılmıştır.
4. Araştırma grubunun evreni temsil ettiği kabul edilmektedir.
5. Bu araştırmada ulaşılan bulgular araştırmanın yapıldığı 2020-2021 yıllarıyla sınırlıdır.

1.BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde ilk olarak toplumda kadın ve kadına bakış açısı bakımından toplumsal cinsiyet ve din ele alınmaktadır. Ayrıca çalışmanın örneklemini oluşturan kadın işçilere yönelik araştırmalar kapsamında geçmişten günümüze kadının çalışma hayatına katılımı, Türkiye’de kadın işçiler ve dinlerin çalışan kadına bakış açısına yer verilmektedir. Daha sonra din kavramına genel bir bakış ve din birey ilişkisi, ardından tutum ve dini tutum kavramları ele alınmaktadır. Son olarak psikolojik iyi oluş ve anlam kavramlarına yer verilmektedir.

1.1. Toplumda Kadın ve Kadın İşçiler

1.1.1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın

Kadın ve erkek toplum içerisinde biyolojik açıdan ve toplumsal rolleri bakımından farklılık gösteren iki cinsiyet grubunu temsil etmektedir. Biyolojik boyut açısından cinsiyet kavramı kişinin doğuştan sahip olduğu ve tıbbi müdahale dışında değişim göstermeksizin yaşamını sürdürdüğü bir durumdur. Toplumsal boyut açısından cinsiyet kavramı ise biyolojik cinsiyeti (sex) merkeze alarak onun etrafında şekillenen ancak biyolojik cinsiyet dışında kültürel anlamda da cinsiyet rolü bulunduran çeşitli anlam ve roller yüklenen bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet (gender), erkek veya kadın rolleri inşasına henüz birey doğmadan biyolojik cinsiyetinin belli olmasıyla seçilen kıyafet rengi, geliştirilen davranış şekilleri, çeşitli gelecek planları gibi pek çok alanda hiç vakit kaybetmeden varlığını göstermektedir. Toplumsal cinsiyet hem sosyolojik hem de psikolojik yönleri bulunan bir kavram olmakla beraber kavramsal geçmişi çok eskilere dayanmamaktadır. Kavramı sosyolojiye dahil eden isim olan Ann Okaley’e (1972) göre toplumsal cinsiyet erkek ve kadın arasındaki toplumsal yönden eşitlik içermeyen ayrımı ifade eder (Vatandaş, 2007, 30-31). Toplumdaki bu ayrım genellemeleri de beraberinde getirmektedir. Kişisel özellikler dikkate alınmaksızın kadın ve erkeğe cinsiyet üzerinden yüklenen kalıp roller toplumsal cinsiyet algısının bir getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin kazanımı hususunu akademik çerçevede özellikle psikoloji ve sosyal psikoloji açısından ele aldığımızda dört temel kazanım şekli görülmektedir. Karşı cins ebeveyne olan ilginin Oedipus ve Elektra kompleksleri akabinde hem cins

ebeveyne yönelmesi ve çocuğun bir özdeşim sürecine girmesi neticesinde kadın ve erkek cinsiyet rollerini öğrenmeye başlaması olarak ele alan psikanalitik kuram bu kazanım şekillerinden biridir. Bir diğeri; gözlem, taklit ve model almaya dayalı ceza ve ödül ile şekillenen sosyal öğrenme kuramıdır. Bir diğerkuram; insanların kadın ve erkek iki cinsiyetten oluştuğu ve kişinin kendisinin hangisine mensup olduğunu öğrenme süreci olan, kadınsı ve erkeksi özelliklerin ayrımın önem kazandığı sosyal kimlik kuramıdır. Son kuram olan bilişsel yaklaşım kuramında çocuk, toplumdaki kadın ve erkek rollerinin ayrımını toplumda üstlenilen görev ve sorumlulukların ayrımına vararak şematik algılama ve yargılama ile öğrenme durumudur. (Yapıcı, 2012, 224-225).

Başlangıçta etnologlar tarafından cinsiyetler arası tamamlayıcı bir nitelik yüklenerek kullanılan kavram daha sonra antropologlar tarafından bir iktidar temsili olarak erkeğin kadın üzerindeki baskın hâkimiyetini ifade için kullanılmıştır (Hirata vd., 2009, 95) Toplumsal cinsiyet kavramı zamanla kapsamını değişip genişleterek kadınlık ve erkeklik üzerine kalıp yargılar oluşturmuş; sosyal, kültürel ve kurumsal alanlarda belirli ölçüler üzerinden bireyler arası işbölümü ve rol dağılımları gerçekleştirmiştir (Slattery, 2020, 341).

Her toplumun kadın olma ve erkek olma üzerine çeşitli tanımları vardır. Bu açıdan bakıldığında toplumsal cinsiyet kavramı ile kastedilen aslında biyolojik cinsler üzerinde çok yönlü olarak bir cinsiyet kültürünün ifadesidir (Türköne, 1995, 13). Dolayısıyla bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutları barındırmaktadır. Bu boyutlar inanç, örf adet, sosyal ve ekonomik durum gibi toplumu oluşturan çeşitli öğelerden oluşmaktadır. Türkiye’de geçmişten günümüze Türk toplumu üzerine yapılan araştırmaların önemli bir kısmı ataerkil cinsiyet yapısının İslamiyet ile birlikte yerleşmeye başladığını, İslam öncesi Türklerin cinsler arası eşitlikçi bir kültüre sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sosyo-kültürel diğer boyutları göz ardı ederek İslam’ın kabulü sonrası tarihsel süreç içerisindeki cinsiyet rollendirmesini tek noktada toplamak doğru bir yaklaşım olmaktan uzaktır. İslam dini erkeği ön plana çıkaran ataerkil zihniyeti destekleyici değil, kadın ve erkeğin birbirinin tamamlayıcısı olarak kabul edildiği bir dindir (Türköne, 1995, 3-4).

1960 önceleri araştırmalarda kadın müstakil sosyal bir kategori olarak değil, bir aile üyesi olarak ele alınmıştır. Bu durum kadının rollerinin aile içine yoğunlaşarak bu

düzlemde incelenmesine sebep olmuştur. 1960 sonraları ise kadın sosyal bir kategori olarak incelenmeye başlanmıştır (Çelebi, 1990, 5-6).

Geçmişten günümüze kadın konusu tartışılırken eğitim gibi en temel hakların meşruiyeti dahi konu edinilmiş, kadınların aktif olarak çalışması noktasında engeller ile karşılaşmıştır. Fakat bilinmelidir ki kadınlar toplumun yarısını oluşturmaktadır ve yarısı atıl olan, mutlu olamayan, engellenen bir toplumda kadının yaşadığı sıkıntı, stres eşine, ailesine ve etkileşimde bulunduğu diğer insanlara yansiyarak nesilleri etkileyecek sonuçlar doğuracaktır (Terzioğlu, 2016, 94).

Toplumsal cinsiyet çerçevesinde kadın ve erkeğe biçilen rollere bakıldığında sürecin fiziki özelliklerden ve cinsiyete özgü fonksiyonlardan etkilenen doğal ve sosyal bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır. Kadının hamilelik süreci ve anne olması, anne ve bebek ilişkisi, bebeğin belli bir dönem için beslenmesini anneye bağlı gerçekleştirmesi durumu ve bu durumun gereği olarak çocuk ile kadının erkeğe nazaran daha yakından ilgilenmesi; kadına daha çok aile sınırları içinde veya eve yakın çalışma şartları çizmiştir. Bunun yanı sıra erkeğin ise fiziksel özellikleri gereği güç gerektiren durumlara daha uygun olarak algılanması onlara ev dışı görevler yükleyerek erkekleri avcı veya savaşçı olmaya itmiştir (Vatandaş, 2007, 38). Doğal olarak kabul ettiğimiz kısım biyolojik cinsiyet ile gelen durumları içermektedir. Ancak süreç yüklenen roller itibariyle daha çok sosyal karakterli bir oluşumdur. Kadın ve erkeğin toplum içindeki rollerinin birbirinden farklı statülerde olmasına kaynak olarak biyolojik sebep dışında toplumsal sebepler aranmalıdır (Dökmen, 2009, 23).

Toplumun temelini oluşturan aile yapısı da toplumsal cinsiyet algısından etkilenmektedir. Araştırmalar aile içi kadının düşük statüsü üzerine yoğunlaşmaktadır. Kadın ve erkek farklılaşması özellikle karar verme süreçleri, sosyal ilişkiler ve maddi olanaklar noktalarındadır. Aile içi ilişkilerin dinamizminde anne ve baba kadar çocuk ve çocuk ile etkileşim de önemlidir. Kız çocuk ve erkek çocuğa değişik cinsiyet rolleri yüklenmekte ve farklı beklentilere girilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2012, 52). Ailede bebeklik itibariyle başlayan cinsiyet rolü yönlendirmesi eğitim hayatı içine giren çocuk ile devam etmektedir. Ders kitaplarında kadın anne rolü baskın olarak gösterilirken, erkek daha çok mesleki kimliği ile resmedilmektedir (Vatandaş, 2007, 39). İleri yıllarda yaşanan ebeveynlerin yine evlatları üzerinde kendilerinin ve toplumun onlara biçtiği

roller doğrultusunda bir tercihe gittikleri görülmektedir. Geleneksel yapı içinde çocuk, sağladığı maddi yarar bakımından değer taşımakta ve erkek çocuk kız çocuğa göre sosyal ve ekonomik anlamda daha özgür olması nedeniyle daha çok değer görmektedir. Modernleşme hareketleri ve toplumun refah düzeyinin artması ile ebeveynin çocuğa bağımlılığı ortadan büyük ölçüde kalkmakta ve erkek çocuğa atfedilen ayrıcalıklı değer azalmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2012, 53-54).

Geleneksel anlayış çerçevesinde kadına yüklenen hakim kısıtlayıcı algı 1930'lu yıllara kadar biyolojik cinsiyetin bir gereği olarak açıklanmış ve uygulanmıştır. 21. yüzyılda kadın konusu modernizmin belirleyici konularından biri olarak sürece dahil edilmiştir. Modern hayatla birlikte gelen değişim toplumdaki hakim kadın algısını da etkilemiştir (Uysal, 2001, 1-2). Toplumsal cinsiyet yargıları üzerinde son dönemlerde yaşanan kırılmayı bazı örneklerle somutlaştırmak mümkündür. Örneğin küpe takan veya saç uzatan bir erkek ya da çok kısa saç modeli veya maskülen kıyafetler tercih eden bir kadın görmek artık eskisi kadar şaşırtıcı değildir. Ancak bu ve benzeri örneklerle birlikte tam ve yerleşmiş bir değişimden bahsetmek gelinen noktada gerçekçi olmaktan uzaktır. Toplum hâlâ geleneksel manada rollerinden tam olarak uzaklaşmamıştır. Bununla birlikte önceden sapkın kabul edilen veya sadece bir cinsiyete ait kabul edilen davranış biçimleri modern ve özgürlükçü toplum algısıyla tamamen olmasa da belli ölçülerde değişime uğramıştır (Tunç, 2014, 609). Cinsiyet rollerinin özellikle batı toplumunda daha belirgin şekilde değişmeye başladığı gözlemlenmektedir. Feminist hareket ataerkil düzeni kabul etmeyerek zoraki bir değişime sürüklemektedir. Modernleşme hareketinin getirisi olarak henüz yeterli seviyede olmasa da kalıp yargılar kırılarak, kadın ve erkek daha fazla yan yana gelmeye başlamıştır. Televizyon programları, reklamlar, basılan kitaplar ile mutfağa giren, ev işlerinde ve çocuk bakımında yardımcı olan erkeği ve ev dışında erkekler ile aynı ortam ve statüde çalışan kadını normalleştirme gayreti içine girilmiştir. Okullarda ve iş hayatında kariyer odaklı değil memuriyet odaklı yönlendirilen kız öğrenciler zamanla daha özgür kararlar almaya başlamıştır. Modern toplumsal cinsiyet kavramı, içerisinde bu tür değişiklikleri her zaman barındıran dinamik bir yapıya sahiptir (Slattey, 2020, 344).

Toplum, gelenek, kültür, biyolojik cinsiyet gibi etmenlere dayandırılan kadın erkek rollerinin oluşum sürecinde ataerkil zihniyet akabinde kadının ikincil konuma alınması günümüzde her ne kadar değişim gösterse de zihniyet olarak hâlâ özellikle daha

geleneksel kesimde varlığını korumaktadır. Değişen ve gelişen dünya şartlarına bağlı olarak kadınlar bu zihniyet karşısında çeşitli mücadelelere girmektedir. Bu durum kadınlara yönelik belli hakların kazanılması noktasında olumlu sonuçlar verse de dikkat edilmesi gereken hususlar mevcuttur. Toplumun en küçük biriminden bütününe tüm alanlarında gerçekleşen bir değişim süreci olan modernleşme her zaman ilerleme, gelişim gösterme anlamına gelmeyebilir (Canatan, 1995, 37). Kadınlar kısıtlanmış ve bastırılmış haklarının elde edilmesi sürecini bir kazanım olarak görmektedir. Fakat bu süreçte ihtiyaç duyulan kadınların cinsiyet özellikleri ve duygusal alanının nötrleştirilerek erkekler ile her alanda eşitlik arayışına girilmesi değil, biyolojik farklılık ve kabiliyetlerin farkındalığı çerçevesinde daha sistemli bir hak arayışıdır. Adalet iki gruba eşit şartlar sağlanması ile değil, farklı özelliklerin mevcut olması durumunda bu özelliklerin göz önüne alınması ve akabinde şartların eşitlenmesi ile sağlanmaktadır. Her iki cinsiyet için yatkın kabiliyet, duygusal arka planın cinsiyetler arası farklı alanlarda farklı yoğunluklarda bulunması, annelik ve babalık gibi belli sıfatların bir cinsiyete mahsus olması yapısal olarak tam bir eşitliğin bulunmadığını göstermektedir. Fakat bu durum bir cinsiyet için dezavantaj veya aşılması için mücadele konusu yapılmamalı ve kadın ve erkeğin bahsedilen çeşitli özellikleri bir zenginlik olarak düşünülmelidir. Kadın ve erkek insan olması temelinde eşit olan, toplumda aynı ortamları paylaşabilen, görev ve sorumluluklarda birbirine yardımcı olması gereken iki cinsiyettir. Toplumda bulunan ve zaman zaman temel hak ve özgürlükler üzerinde dahi uygulanmış olan bu ayrım asli manada her iki cinsiyetin de doğası gereği uygulanması gereken bir ayrım değildir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ayrımcılığına maruz kalması neticesinde değişen kadın değil toplumsal algı olmalıdır.

1.1.2. Toplumsal Cinsiyete Dini Bakış Açısı

Dinsel kültür ve buna bağlı ögeler toplumdaki yaygın kültür ile etkileşim içindedir. Birey dindar olsun veya olmasın birebir maruz kalmadığı durumlarda dahi bu etkileşimin sonuçlarını yaşadığı toplum üzerinden hissetmektedir. Dolayısıyla din sosyal yaşam içerisinde aktif rol oynaması nedeniyle özellikle geleneksel toplumlarda toplumsal cinsiyetin oluşmasında belirleyici rolde bulunmaktadır. Tüm inançlarının temelinde bulunan anlam kavramı hayata dair bireye bir yön tayin etmede oldukça önemlidir. Kendi iç dünyası ve bunun dışında gerçekleşenler dahil bireye bir çerçeve

belirleme hususunda dinler büyük ve önemli bir etki alanına sahiptir. Ayrıca her din kendi kural ve ritüellerine sahip olmakla birlikte dünyaya dair sosyal ve kültürel bir bakış açısına da sahiptir. Dinlerin sahip olduğu bu bakış açısı hem etkileyen hem etkilenen çift yönlü bir dinamizme sahiptir. Dolayısıyla dinde kadının yeri, toplumsal cinsiyet, ataerkil düzen gelişimi ve değişimi gibi hususlar incelenirken yerleşik toplumsal anlayış ve din birlikte ele alınmalıdır (Yapıcı, 2012, 227-228).

Toplumsal cinsiyetin din ile ilişkisini ortaya koymak adına mitlere bakıldığında ataerkil düzenden önce bir anaerkil düzenin olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Türköne, 1995). Mitoslarda Zeus'tan önce ilk yaratıcı olarak "Okyanus" isimli dişil bir Ana Tanrıça'nın varlığından bahsedilmektedir. İlerleyen dönemlerde erkek tanrıların kadın tanrıçaları yenmesiyle ataerkil düzen inşası gözlemlenmektedir (Yapıcı, 2012: 231)

Semitik- ibrahimi gelenek içerisinde bulunan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ele alındığında ataerkil yapının baskın olduğu görülmekle birlikte bu üç dinin ataerkillik anlayışı ve kadına bakış açıları farklılık göstermektedir (Yapıcı, 2012, 228). Tevrat, tekvin bölümünde yaradılışı erkek egemen bir tavır içerisinde ele almaktadır. "*Rab Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi. Adem: İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir dedi, ona 'Kadın' denilecek, çünkü o adamdan alındı.*" (Yar. 2: 21-23). Tevrat'ta geçen bu ayetler kadını erkeğin bir parçası ve erkeğe tabi bir varlık olarak kabul etmektedir. Zira ayetlerde kadının isimlendirilmesinin dahi erkeğe ait olduğu görülmektedir. Yine Tevrat cennetten kovulma suçunu da Havva'ya yüklemektedir. Ayrıca kadının annelik durumunun da bu fiiline ceza olarak verildiği ilgili ayetlerde görülmektedir. "Adem: "Yanıma koyduğün kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim." diye yanıtladı. Rab Tanrı kadına, "*Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim.*" dedi, "*Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek.*" dedi." (Yar. 3: 12-16).

Hıristiyanlıkta ise geçmişte kadına yöneltilmiş olan salt cinsel bakış açısı Hz. Meryem üzerinden aşılacak istenmiş fakat burada da aşırıya gidilerek kadının cinselliği kısıtlanmıştır. İncil'in Hz. Meryem'den övgüyle bahsetmesi, Hıristiyanlığın çok eşliliği reddi, kadına ve erkeğe sadakati emretmesi yayıldığı dönemin hakim din anlayışı olan

Yahudiliğin kadına karşı tutumu karşısında büyük bir önem taşımaktadır (Berktaş, 2021, 114). Fakat Hristiyanlığın zaman içerisinde kurumsallaşmasıyla birlikte bazı konularda Yahudi gelenek ile benzerlikler oluşmuştur. Kadının Adem'in kaburga kemiğinden yaratılması, kadının değerinin doğurganlığa bağlı görülmesi bu benzerliklerden bazılarıdır (Yapıcı, 2012, 237-239).

İslam dininin kadına bakış açısı ve toplumsal cinsiyet algısına etkisini anlayabilmek için öncelikle dönemin hakim kadın algısı ele alınmalı ve bu doğrultuda konuşulmalıdır. Kur'an'ın kadını ele alması dahi indirilmiş olduğu dönem içinde kadına hürmet ibaresidir. İslam dini kadını erkeğin arkasında veya karşısında değil yanında tanımlamıştır. Nasıl ki modern yaşam düzeninin din olgusunu ötekileştirmesi ve dini toplumdan soyutlaması yanlış ve gerçek dışı bir uğraş ise, İslam'ın kadını ikinci plana attığı algısını yerleştirme uğraşı da yanlış ve gerçek dışı bir uğraştır (Terzioğlu, 2016, 95).

Literatürde "Cahiliye Dönemi" adıyla anılan İslam öncesi dönem Arap toplumunda katı ataerkil zihniyet içerisinde kadın sadece tüketici olarak, erkek ise savaşan üreten gelir sağlayan ve itibar sahibi olarak görülürdü. Evlenme kadının mehir karşılığı babasının himayesinden kocası olacak erkeğin himayesine geçmesi olarak düşünülür, evlenme akidinde kadının yerine velisi bulunur, mehir de kadına değil velisine hak görülürdü. Kocasının ölümüyle kadın mirasçılara geçme durumu mevcutken, kadının mirasçı olması söz konusu değildi. Kadının sosyal hayatına bakıldığında bedevi ve şehirli kadınların yaşamları farklılıklar taşımaktaydı. Bedeviler için hayvan bakımı, ev işleri, çocuklarla ilgilenme kadınların görevi sayılırdı, erkekler ise bu işlerle ilgilenmeyi zayıflık olarak görürdü. Şehir hayatında ise kadının sorumluluğu daha az olmakla birlikte şair olan, savaş durumunda cephe gerisi hizmetlerde çalışan kadınlar bulunurdu. Tüm bunlardan hareketle İslam öncesi toplumda kadına biçilen rollerin genel itibarıyla oldukça ayrıştırmacı ve küçümseyici olduğu anlaşılmaktadır (Bardakoğlu, 2005).

Kur'an bireylere sadece cinsiyet üzerinden bir değer ve rol dağılımı biçmemekte; anne, baba, büyük anne, büyük baba, hala, teyze, dayı, amca gibi eril ve dişil olmanın doğal sonucu olan görevleri de ele almaktadır (Öztürk, 2011, 179-185). Kadın ve erkeği birbirlerine tamamlayıcı kılan İslam dini insanları cinsiyet üzerinden üstünlük gütmekten menetmiş, üstünlüğün ancak ibadetler ve takva konusunda kişinin çabasına

bağlı olduğunu belirtmiştir. Kadın ve erkeğin her ikisini de ayırt etmeksizin ibadet ile yükümlü kılmıştır (Öztürk, 2014, 24-25). Kur'an bu durumu *"Ey insanlar! Şüphe yok ki, sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi baylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."* şeklinde ifade etmiştir (el-Hucurat 49/13).

Kur'an'ı Kerim'in hitap dilinin çoğunlukla ey insanlar, ey inananlar, ey müminler şeklinde olması cinsiyet üzerinden yapılan ayrıştırıcı söylem biçiminden uzak tüm insanları kucaklayıcı bir üsluba sahip olduğunun göstergesidir. Nisa suresinin ilk ayetinde *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının."* ifadesi ile erkek ve kadının tek bir nefisten yaratıldığı, aralarında cinsiyete dayalı bir üstünlük olamayacağı hususu açıkça belirtilmiştir. *Ondan eşini yarattı* ibaresi yine onun nefsinden, ona benzer olarak anlaşılmalıdır. Ayetin devamında ise neslin devamının doğal yolu olan üreme ifadesine yer verilmiş ve yaratılmışların itaatsizlikten sakınması emredilmiştir.) (Karaman vd., 2006, 9-12)

Yaratılış başlangıcında Hz. Adem ve Havva'nın cennette işledikleri suçun sebebi olarak Tevrat Hz. Havva'yı gösterirken Kur'an tek bir cinsiyet üzerinden suçlu aramamakta, olaya kişisel sorumluluklar açısından yaklaşarak ikisinin de hatalı olan bu davranışı yaptıklarından bahsetmektedir. Burada görülmektedir ki Tevrat'ta kadına yüklenen ayartıcı ve aldatıcı anlayış İslam dini düşünüldüğünde söz konusu olmamaktadır (Öztürk, 2014, 24-25).

Kur'an'da biyolojik cinsiyete dayalı bir cinsi diğierinden üstün tutan bir tutumun aksine erkeğin ve kadının biyolojik cinsiyetinin getirisi olan fiziksel ve psikolojik farklılık içeren özelliklerine dayalı bir tutuma rastlanmaktadır. Bu noktada Nisa suresinde geçen *"Kiminizi kiminize üstün kıldık"* (el-Nisa 4/32) ibaresi eril ve dişil baskın özellikleri ifade etmektedir. Cinsiyet ve cinsiyete dayalı söylemler konusunda Kuran'ın bütünü düşünüldüğünde ana düşüncenin ayrım temelli olmadığı görülmektedir (Güngör-Tokur, 2018).

Ataerkil yapıya sahip, kız çocuklarının utanç kaynağı görüldüğü, kölelik ve cariyelik kavramlarının bulunduğu, ait olunan soyun insanın önüne geçtiği bir toplumsal algı

üzerine inen Kur'an hiçbir bireye sadece cinsiyeti üzerinden hafifletici sebepler bulmamış, meşrulaştırıcı veya engelleyici bir neden olarak cinsiyeti kullanmamış ve sırf cinsiyet üzerinden yeteneklerin kullanımı hususunda kat'i bir kısıtlamaya gitmemiştir. Örneğin kadınlar üzerine cihat farz olmamakla birlikte savaş durumunda yetenekli kadınların savaşa katılmasına karşıt katı bir tutum da bulunmamaktadır (Yaşar, 2010, 73-74).

Dinler toplumsal cinsiyet algısının tek belirleyicisi değildir. Örneğin Kur'an kadının annelik görevini kutsal sayar ama kadına annelik görevini neredeyse tamamıyla yükleyen toplumdur. Toplumsal yapı dinleri, kutsal metinleri önemsemekte fakat uygulamada birebir sadık kalmamakta döneme, devre ve hakim egemen güce göre yorum katmaktadır. Konu ile ilgili bir diğer önemli husus geçmişten günümüze toplumda oluşan kadın algısının çoğunlukla erkekler tarafından şekillendirilmiş olmasıdır. Literatürde yer alan pek çok kitabın müellifinin erkek olması ve Kur'an tefsirlerinin erkekler tarafından yapılmış olması kadının kendisini ilgilendiren konulara katkı sunamaması metnin yorum boyutunda bir eksiklik arz etmektedir. Ancak öz itibarıyla ele alındığında Kur'an'ın kadın veya erkek ayrımından ziyade insanı ele alması bütüncül yaklaşımı gözler önüne sermektedir.

Kadını kadının konuşması gerekliliğinin oldukça yoğun hissedilmesinin akabinde günümüzde bu düzen gözle görülür şekilde değişmektedir. Dini, akademik, toplumsal alan ve araştırmalarda toplumsal cinsiyet konusuna daha fazla hassasiyet ile yaklaşılmış ve konu ile ilgilenen kadın araştırmacı sayısı geçmişe nazaran artmıştır (Terzioğlu, 2016, 108). Din ve toplum birbirini etkileyerek yürüttükleri dinamik ilişkisine her daim devam edecek, bu doğrultuda toplumsal konular dinamizmini koruyacak ve her daim yenilenerek topluma yön vermeyi sürdürecektir.

1.1.3. Geçmişten Günümüze Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri

Toplumu oluşturan iki ayrı cins kadın ve erkek konusunda biyolojik olarak başlayan ve toplumsal olarak devam eden ayrımın en bariz uygulandığı alanlardan biri meslek ve çalışma ile ilgili alanlardır. Bu ayrım bir grubun leh veya aleyhine değerlendirilecek olursa, dezavantajlı bırakılan grubun kadınlar olduğu görülecektir. Tarihsel süreç içerisinde kadının çalışma hayatında aktif rol alması 2. Dünya Savaşı sonrası sanayileşme dönemlerine kadar tekabül etmektedir. Bu dönem öncesi ev işleri, çocuk

bakımı ve çiftçilik gibi ev ile bağlantılı kalacak şekilde dar çerçeve içerisinde bir hayat tarzı biçilen kadın, iş kollarındaki ihtiyaç, değişen dünya algısı, çalışma şartlarının daha iyi hal alması gibi etkenler neticesinde aktif çalışma hayatı içerisinde bugün artık hemen hemen her alanda yer almaktadır.

18.yüzyıl Sanayi Devrimi ile İngiltere, ardından Avrupa ve tüm dünyada artan üretim faaliyetleri ve endüstrileşme iş gücü ihtiyacını arttırmış akabinde kırsal kesimlerden kentlere göç dalgası yayılmıştır. Ekonomi ve sanayide gerçekleşen makro değişimler karşısında mevcut çalışan kitle ihtiyacı karşılayamamış ve işgücü açığı doğmuştur. Bu açığın giderilmesi noktasında makineleşmeyle birlikte boşa çıkan ve oldukça önemli bir potansiyel barındıran kadın, çeşitli görevler üstlenerek iş gücü desteği sağlamış ve böylelikle çalışma hayatı içinde yerini almıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sırasında dünya genelinde erkek işgücünün azalması kadın işgücüne ihtiyaç doğması neticesinde öncesinde değersiz görülen ve çalışması halinde erkeklere oranla daha az ücrete tabi tutulan kadın iş gücü değer kazanmıştır (Özer - Biçerli, 2003, 56-57).

Ülkemizde kadınların çalışma hayatına dahiliyeti Batıdaki gelişmelerin akabinde bir seyir izlemiştir. Tanzimat öncesi Osmanlı'da kadınların ev dışı işlerde ücretsiz olarak çalıştığı görülmektedir. Kırsal kesimde halı dokumacılığı gibi geleneksel işler yapan kadınlar; şehirlerde ise yaygın olmamakla birlikte evde veya gayrimüslim okullarında aldıkları eğitim neticesinde atölyelerde ücret karşılığı çalışmışlardır. Kadın için ilk olarak özel sektörde başlayan çalışma hayatı saha sonraki dönemlerde devlet desteği ile buluşmuştur (Demir, 2020, 17-18). Batı eksenli modernleşme hareketi ülkemizde Tanzimat'la başlamış, II. Meşrutiyet ile desteklenerek devam etmiş ve Cumhuriyet ile devlet politikası haline gelmiştir. Osmanlı'da kız çocuklarının sadece Sıbyan Mektebi ile kısıtlanan eğitim hakkı Tanzimat ile ortaokul seviyesine çıkarılmış, Meşrutiyet ile bu haklar daha da genişletilmiştir. Tanzimat dönemine kıyasla II. Meşrutiyet döneminde toplumun kadına ve kadının sosyal statüsüne bakışı fıkırsel bir dönüşüm yaşamıştır (Özkul - Baysal, 2017, 3). Osmanlının ilk meslek sahibi kadınları bu dönemde yetişmiştir. Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında azalan işgücü ihtiyacını kadınlar karşılamış, ebelik ve öğretmenlik gibi mesleklerin yanı sıra fabrika işçiliğinden çeşitli memurluklara kadar çeşitli alanlarda çalışma hayatına dahil olmuşlardır (Turan, 2014, 142).

Cumhuriyet döneminde kadınlara kamuda çalışma hakkı, oy kullanma hakkı tanınmış, karma eğitim zorunlu hale getirilmiştir (Göle, 2008, 118-119). Cumhuriyet'in ilanından dört yıl sonra 1927'de ülke çapında gerçekleştirilen sanayi sayımında ortalama %25,58 oranında kadın işçi tespit edilmiştir. Bu oranın ortaya çıkmasında dönem itibariyle istihdamın geleneksel olarak kadınların yer aldığı sektörlerde daha çok yoğunlaşmasının etkisi büyük olmuştur. Ayrıca savaşlar nedeniyle azalan erkek işgücünün dengelenmesi ve savaşta eşini kaybeden kadınların geçim çabası da dönem itibariyle kadınların çalışma hayatına katılmasında etkili olmuştur (Makal, 2010, 21). Kadının işgücüne katılımı noktasında hızlanan sanayileşme ve köyden kente göçlerin etkisiyle 1950 ve sonrası oldukça belirgin bir artış görülmüştür. Ayrıca eğitim seviyesi yüksek kadın sayısının giderek artması ile kadınlar sadece tarım, fabrika ve sanayi alanlarında değil öğretmenlik, mühendislik, avukatlık, öğretim üyeliği gibi meslek alanlarında da çalışma imkanı elde etmiştir. Özellikle 1980 sonrasında kadın artık erkeklerin çalıştığı pek çok alanda varlığını belirgin şekilde göstermiştir (Önder, 2013, 42-44).

Günümüz Türkiye'sinde kadınların büyük bir bölümü yükseköğretim seviyesinde eğitim düzeyine sahiptir. Ekonomi, sanayi, eğitim, sağlık, siyaset ve daha pek çok alanda aktif çalışma hayatının içinde yer almaktadır. TÜİK verilerine göre 2019 yılında, Türkiye'de 15 yaş ve üstü toplam istihdam %47,1 olup bu oran kadınlarda %28,9, erkeklerde ise %65,6 olarak belirtilmiştir. Tarım sektörü için toplam istihdam oranı %19,4, erkek istihdam oranı % 15,4, kadın istihdam oranı %28,3 olarak belirtilmektedir. Sanayi sektörü için toplam istihdam oranı %26,5, erkek istihdam oranı % 31,4, kadın istihdam oranı %15,6 olarak belirtilmektedir. Hizmet sektörü için ise toplam istihdam oranı %54,1, erkek istihdam oranı % 53,2, kadın istihdam oranı %56,1 olarak belirtilmektedir. (TÜİK, Mart 2019)

Eğitim durumu ile ilgili istatistikler de konu ile ilgili belirleyici nitelik taşımaktadır. 25 ve üstü yaş grubunda 2013 yılında Türkiye'de okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,7 iken bu oran erkeklerde %1,9, kadınlarda %9,4'tür. Lise ve dengi okul mezunu toplam nüfus içinde %18,2 oranında iken bu oran erkeklerde %22,2, kadınlarda %14,4'tür. Yüksekokul veya fakülte mezunu toplam nüfus oranı ise %12,9 olup bu oran erkeklerde %15,1 kadınlarda ise %10,7'dir (TÜİK, Mart 2015). Eğitim durumu 2019 yılı istatistiklerinde Türkiye'de okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %4,1 iken bu oran erkeklerde %1,2, kadınlarda %6,9 olarak; yüksekokul veya fakülte mezunu

toplam nüfus oranı %20,8 iken bu oran erkeklerde %15,1 kadınlarda ise %10,7 olarak belirtilmiştir (TÜİK, Mart 2021). Tüm bu verilerden de görüldüğü üzere Cumhuriyet öncesi dönem, Cumhuriyet ve günümüz Türkiye'sinde kadının eğitim seviyesi ve çeşitli alanlarda çalışma hayatında aktifliği her geçen gün artmıştır. Çalışma hayatında erkekler ile aynı oranlara sahip olunmasa da özellikle hizmet ve sanayi sektörü için ciddi anlamda kadın istihdamı görülmektedir.

Kadının çalışma hayatı, aile sorumluluklarından bağımsız ve onlarla bağdaşmayan, süreklilik içeren bir statüde değil; aile içerisindeki değişimlere göre zaman zaman ara verdiği hatta bıraktığı, geçim sağlama amacı değil geliri artırma amacı güden bir model şeklinde kurulmuştur. Kadın emeği ihtiyaca binaen hızlı endüstrileşme ya da savaş zamanı gibi durumlarda takviye güç kaynağı olarak düşünülmüştür. İşçi piyasasında kadın ekonominin ve şartların gösterdiği gelişim nezdinde başvurulacak bir güç kaynağı olarak gereksinim ile sınırlandırılmıştır (Tan, 1979, 82).

Günümüzde bireylerin aile yapılanması hakkında bilinçlenmesi neticesinde geçmiş yıllara göre düşen doğum oranları kadını dış dünya ve çalışma şartlarına yavaş yavaş entegre etse de ev içi sorumluluk kadının üzerinden beklenen ölçüde kalkmamıştır. Dolayısıyla bu noktada başka etkenlerin de devrede olduğunu düşünmek gerekmektedir. Kadın ve erkeğin yaradılışı gereği olan “fitri” özellikleri bu noktada belirleyici rol oynamaktadır. Bahsedilen husus ev işlerinin kime ait olmasından öte bir durum olarak kadının düzen koyucu, toplayıcı, anaç bir yapıda olmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Vatandaş ,2007, 38).

Cinslerin biyolojik farklılıkları ve toplumsal cinsiyet anlayışının yerleşmiş kalıp yargıları doğrultusunda ev içi işler ve ev dışı işler kadının hangi görevlerde daha aktif olarak bulunması gerektiği noktasında etkili olmaktadır. Yapılan araştırmada kadın katılımcılar açısından için kadınsı meslekler gündelikçilik/temizlikçilik (%93), sekreterlik (%91) ve hemşirelik (%86) olduğu olarak tespit edilmiştir. Buna karşılık amelelik (%93) en yüksek oranda olmakla birlikte politika, ağır taşıt şoförlüğü, mülki amirlik, muhtarlık, müftülük, yöneticilik, güvenlik görevlisi (asker, polis, bekçi) olmayı, işsizlik ve tüccarlık alanlarını erkeksi bulmaktadırlar. Aynı madde için erkek katılımcılar kadınsı meslekleri gündelikçilik/temizlikçilik (%97), sekreterlik (%96) ve hemşireliktir (%91) olarak belirtmişlerdir. Erkek ve kadın katılımcıların cinsiyetsiz

buldukları meslek grupları büyük ölçüde benzerlik göstermiş ve avukatlık, doktorluk, hâkimlik/savcılık, diş hekimliği, mimarlık, inşaat mühendisliği, makine mühendisliği, bilgisayar programcılığı, eczacılık, öğretmenlik, akademisyenlik ve yazarlığı olarak belirtilmiştir. Cinsiyete dayalı iş/sorumluluk ile ilgili kadın ve erkek bireylerin benzer kanıda olması, toplumsal cinsiyet rollerinin bireydeki kabulü ve birey üzerindeki etkisini görmek açısından önem taşımaktadır. Yine ev içi rol ve sorumluluklar noktasında da yapılan araştırmalar geleneksel zihniyetin varlığını koruduğunu göstermektedir. Belirli ev işleri için sorulan sorularda kadın çalışıyor olsun veya olmasın yemek pişirmenin kadın görevi olduğunu kadınların %79'u erkeklerin ise %92'si; bulaşık yıkamanın kadın görevi olduğunu kadınların %83'ü erkeklerin %89'u, temizlik yapmanın kadın görevi olduğunu kadınların %76'sı erkeklerin %91'i belirtmiştir (Vatandaş, 2007, 42-50).

“Çalışma” kavramı ile ücret karşılığı çalışma ele alınmış olsa da kayıt dışı çalışarak tarım ve hayvancılık ile üretime katkı sağlayan kadınlar gibi ev işleri, çocuk bakımı, yaşlı bakımı ile meşgul olan kadınlar da zamanlarının büyük bölümlerini bu uğraş alanlarına vermektedirler. Her ne kadar çalışmayan kadın olarak isimlendirilmeye tabi olsalar da geleceğe büyük bir uğraş ve özveri ile katkıda bulundukları kabul edilmelidir.

Kadının toplumsal ve ekonomik hayatta var olma çabası bitmiş bir süreç değil aksine günümüzde sivil toplum kuruluşları ve devlet destekli projeler ile devam eden bir süreçtir. Kadınlar yasal olarak elde ettikleri haklar için dahi bu hakları uygulamaya geçirebilme aşamasında mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet algısını değiştirmek devlet düzeyinde hak elde etmekten daha meşakkatli bir süreçtir. Dünya genelinde ve ülkemiz özelinde, bazı kesimlerce hâlâ istenilen düzeyde olmasa da, geçmişe nazaran kadının çalışması konusunda gözle görülür bir kırılma mevcuttur. Dünya kadını sömürü nesnesi olarak ucuz işgücü statüsünde veya cinsellik yönlü istismar edilmeye müsait konumda değil; mücadele içinde olma durumunda kalmadan haklarını kullanabilen özgür bir birey olarak görmelidir.

1.1.2.1. Türkiye’de Kadın İşçiler

Günümüzde kadınlar çeşitli çalışma alanlarında aktif şekilde yer almaktadır. Sanayi Devrimi ve sonrası dönem tarih bilimciler tarafından kadınların çalışma hayatında yer

almalarının başlangıç olayı olarak kabul edilmektedir. Sanayi Devrimi ardından gelişen iş gücü ihtiyacına ilave olarak yakın döneme tekabül eden II. Dünya Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında erkek işgücü açığı oluşması sonucunda; kadınlar öncelikle endüstri alanında, fabrikalarda ve atölyelerde çalışmaya başlamıştır. Böylelikle çalışma alanları giderek çeşitlenmiş ve kadınlar eğitim ile desteklenerek toplumda kamu kurum kuruluşlarından özel sektöre, çeşitli yöneticiliklerden devlet idareciliğine her alanda görev üstlenmişlerdir.

Sanayi Devrimi teknolojik gelişmelerin üretimde kullanılmasıyla ortaya çıkan bir süreçtir. 18. yüzyılda İngiltere’de gerçekleşen ekonomik devrim ve Fransa’da gerçekleşen politik devrimin ortak inşası olarak kabul edilmektedir. Dünya üzerinde ekonomik, sosyal ve politik alanlarda önemli değişikliklere yol açmıştır (Ekin, 1989, 1). Sanayi Devrimi sonrasında üretimde fabrikaların ağırlık kazanmasıyla birlikte toplum genelinde işçi sayısında artış yaşanmıştır. Tarıma dayanan geleneksel toplum içinde daha çok çiftçilik ve ev işleri ile ilgilenen kadın, Sanayi Devrimi ile kitlesel üretimin gerçekleştiği fabrikalarda yer almaya başlamıştır. Köyden kente göçün hızlanması ile yerleşik düzenlerini değiştiren bireyler kendi üretici konumlarını bırakıp ücret karşılığı fabrikaların üretim sektörüne iş gücü sağlamışlardır. Geleneksel sistemin usta ve kalfaları küçük işletme ve tezgahlarını kapatarak Sanayi Devrimi ile nitelikli birer işçi, tarımsal faaliyetler ile uğraşarlarsa niteliksiz işçi olarak sistem içinde konumlanmışlardır (Bozkurt, 1996, 28-30; Ekin, 1989, 3).

Kendi işlerinde bağımsız bir şekilde çalışan bireyler, fabrikalarda belirli kurallara bağlı olarak çalışmaya başlamış ve böylelikle modern anlamda “iş” kavramıyla tanışmıştır. Modern anlamda iş, işverenin belirlediği kurallar çerçevesinde ücret karşılığı işgücünün ortaya konulması şeklinde tanımlanmaktadır. Hızla büyüyen endüstri sektörü neticesinde artan fabrika sayısı yeni işgücü ihtiyacı doğurmuş ve buralarda çalışan işçi sayısını hızla arttırmıştır. Böylelikle iş güçlerini belirli bir süre için belirli bir ücret karşılığında işverene kiralayan yeni bir toplumsal sınıf olan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır (Kapız, 2001).

Ekonomik büyüme ve kalkınma açısından kadın işgücünün varlığı ve sektöre katılımı oldukça önemlidir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2015 verilerinde, dünya genelinde işgücüne katılım oranı kadınlar için %46, erkekler için %72 olarak

belirtilmiştir. Dünya kadın nüfusunun %50' den fazlası işgücü aktifliği göstermemektedir. Küresel piyasalar için oldukça önemli olan kadın işgücü birçok toplumda cinsiyet eşitsizliği sebebiyle çalışma alanlarının dışında kalmaktadır. Kadınların işgücüne katılımı gelişmiş ülkelerde erkeklerle yakın oranlarda bulunurken gelişmişlik düzeyi düştükçe aradaki fark açılmaktadır (Akdemir-Özaktaş-Aksoy, 2019, 184).

Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından açıklanan dünya genelinde kadın işgücü oranlarına baktığımızda en yüksek yüzde % 77,3 ile İzlanda onu takiben %65,8 ile Estonya ve %62,1 ile Norveç; en düşük %34,4 ile Türkiye ardından %41,3 ile İtalya ve %44,7 ile Yunanistan olarak belirtilmiştir (OECD, 2019). Bir başka araştırmada ise 155 ülke arasında sağlık, güçlenme ve işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri en düşük olandan en yüksek olana beş grupta toplanmıştır. Norveç (0,993) cinsiyet eşitsizliğinin olmadığı birinci grupta yer alırken; İsveç (0,974), Danimarka (0,970) ve Meksika (0,951) ikinci; Türkiye (0,908) dördüncü; Yemen (0,737), Afganistan (0,609) ve Mısır (0,491) beşinci grupta yer almaktadır (Akdemir-Özaktaş-Aksoy, 2019: 186).

Avrupa'da başlayan ve dünya genelini etkisi altına alan Sanayi Devrimi ülkemizde de işgücü tanımını etkilemiş, çalışma alanlarında çeşitli değişme ve gelişmelere yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının sahip olduğu geleneksel çalışma alanı olan ev ve tarım alanları, 19. yüzyıl sonlarından itibaren değişmiş; kadın atölyelerde ve kurulan fabrikalarda ücretli çalışmaya başlamıştır (Makal, 2010, 13). Cumhuriyet Döneminde de kadın işgücünün ev dışında çalışma süreci atölye ve fabrikalar üzerinden devam etmiştir. Sanayisi gelişmiş büyük şehirlerde toplanan kadın işgücü daha çok gıda, dokumacılık, içki ve tütün alanlarında yoğunlaşmıştır. Osmanlı Döneminde de mevcut olan kadın işçiler ile erkek işçiler arasındaki ücret farkı Cumhuriyet Döneminde de devam etmiş, kadın işçiler erkeklere oranla daha az ücret almışlardır. Dönem itibarıyla uzun çalışma süreleri, iş sağlığı ve güvenlik koşulları da iyileştirilmeye mecbur durumdadır (Makal, 2010, 36).

İş ve işgücü çalışma alanına ve yapılan işe bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Ülkemizde işçiler kamu, özel sektör, taşeron firma gibi iş sağlayıcılar kanalıyla; statü, ücret ve hak farklılıkları içeren sürekli işçi, geçici işçi, 4d kadrolu işçi gibi statülerde

çeşitli kollarda işgücüne destek vermektedir. İşçi hakları iş kanunu hükümleri gereğince devlet eliyle ayrıca buna ilave olarak işçinin üyesi olduğu ve hakları konusunda vekil tayin ettiği sendika tarafından korunmaktadır. Ülkemizde işçi haklarının ve yükümlülüklerinin düzenlendiği temel kanun 4857 sayılı İş Kanunudur. İş Kanunu'nda işçi tanımı bir iş sözleşmesine bağlı olarak çalışan gerçek kişi şeklinde; işveren tanımı işçiyi çalıştıran gerçek ya da tüzel kişi şeklinde verilmiştir (İK, 10 Haziran 2003).

Günümüz Türkiye'sinde yıllara göre kadınların işgücüne katılımı 2013 yılında %30,8 iken, 2019 yılında %33,4'e yükselmiştir (TÜİK, Mart, 2015; TÜİK, Mart, 2021). Ülkemizde 2020 yılı itibariyle 15 yaş ve üzeri kadın nüfus 30 milyon 926 bin, işgücüne sahip kadın nüfusu 9 milyon 718 bin, işgücüne katılım oranı %32 olarak belirtilmiştir. Aynı yıl 15 yaş ve üzeri erkek nüfus 31 milyon 400 bin, işgücüne sahip erkek nüfus 20 milyon 914 bin, iş gücüne katılım oranı %69,6 olarak belirtilmiştir (TÜİK, Kasım, 2020).

Sonuç olarak ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin artması ve sürdürülebilir büyüme için işgücü ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısının kadınlar tarafından olduğu göz önüne alındığında kadın işgücünün değeri göz ardı edilemeyecek boyuttadır. Fakat kadın istihdamı piyasa içi ücret eşitsizliği, toplumsal cinsiyet algısı, gerekli yasal düzenlemelerin hâlâ istenilen yeterlilikte olmaması gibi faktörler nedeniyle istenilen seviyenin uzağındadır. Bu nedenle dünyada ve ülkemizde kadınların işgücüne katılımını arttıracak düzenlemeler yapılmaktadır.

1.1.2.2. Dinlerin Çalışan Kadına Bakışı

Din bireysel veya toplumsal açıdan insan davranışlarıyla ilgilidir. Dindar olamayan insanların dahi düşüncelerinin oluşumunda dinsel geleneğin kültüre etkisini görmek mümkündür. Bu nedenle dini göz ardı ederek herhangi bir dünya görüşünün derinlemesine incelenmesi mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadın erkek eşitliği, kadının çalışma hayatındaki yeri ile ilgili meseleler de dini çözümlemeden uzak tutulduğunda tam anlamıyla anlaşılmamakta ve eksik kalmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki din her birey için aynı anlamı ifade etmemektedir. Ayrıca aynı konular için farklı dinlerde farklı yargılar bulunmaktadır. Konuyu çeşitlendirmek ve farklı dinler üzerinden ele almak anlaşılması noktasında katkı sağlayacaktır (Berktaş, 2021, 235-238).

Geçmişten günümüze gelişmişlik düzeyi farklılıklar içerse de tüm toplumsal sistemlerde kadının sosyal ve toplumsal alandaki statüsü, kadınların duruşuna ve toplumun kadınlar için uygun gördüğü rollere bakarak belirlenmektedir. Rassam'ın tanımında kadın statüsünü belirleyici unsurlar arasında mevcut iktidarın etkisi, ideolojik ve toplumsal araçlar, toplumdaki cinsel işbölümü ve roller gösterilmektedir (Rassam, 1984, 127). Görüldüğü üzere kadın statüsü tek bir unsura bağlı olarak değil toplumu oluşturan genel yapıya göre zaman içinde etki dereceleri değişebilen çeşitli unsurlar tarafından etkilenmektedir. Kadınlar kendileri ile ilgili konular için henüz devlet desteği ve kanun yoluyla hak elde etme ortamının bulunmadığı dönemlerde bu arayışı din üzerinden yürütmüşleridir (Berktaş, 2021, 19-20).

Kadınların çalışması ile ilgili Yahudiliğe bakıldığında ilk dikkat çeken husus kadının erkekten sonra ikincil konumda bulunması ve ilk günahın müsebbibi sayılmasına rağmen Yahudi kutsal metinlerinde erkeklere öncülük eden kadın figürlerinin bulunmasıdır. Eski Ahit'te geçen, Hz. Harun ve Musa'nın ablaları olan Miriyyam Yahudilik için önemli öncü uyarıcı peygamber kadınlardan biri olarak bilinmektedir. Eski Ahit'te geçen bir diğer kadın Debora'dır. Hem hakimlik hem peygamberlik yaptığı bilinmektedir. Yine Azize Hulda da Eski Ahit'te geçen öncü kadınlar arasındadır (Aksan, 2014, 59). Yahudi inancı açısından kadının öncelikli görevi kocasına yardımcı olmasıdır. Öyle ki kadının bu görevi onun Tanrı'ya ibadetinin dahi önüne geçmiş, erkekler dua gruplarına katılıp ibadet ederken kadın ev işi ve annelik görevi için teşvik edilmiştir (Aksan, 2014, 74). Talmut'ta gelirleri eşlerine ait olmak kaydıyla kadınların eşlerine yardım etmeleri ve dokumacılık yapmaları öğütlenmektedir. Bu ayetler dönem içerisinde değerlendirildiğinde kadına sınırları çizilmiş bir çalışma alanı belirlendiği görülmektedir. Yahudiliğin kadını sınırlanmış statüsüne karşın toplum içinde ticaret ile uğraşmanın Yahudi kadınları arasında yaygın olduğu bilinmektedir (Gürkan, 2012, 643). Günümüz Yahudi devleti olan İsrail'de kadınlar askerlikten aktif siyasete, ticaretten kamu alanında birçok mesleğe erkekler ile eşit şartlarda erişim hakkına sahiptir. Aşırı Ortodoks mezhebe mensup olanlar hariç Yahudi toplumunda kadın çalışma hayatının her alanında yer almaktadır (Alaskarova, 2015, 30).

Tarih içerisinde kadının konumlandırılması ve kadın hakları mücadelesi sürecinin anlaşılması açısından Hristiyan dininde kadın statüsü, kadının eğitim ve çalışma hakkı konuları da büyük önem taşımaktadır. İncillerde kadına karşı Yahudiliğe göre daha

ılımlı bir tavır görülmektedir. Havarilerin yazdığı Mektuplarda Matta, Markos, Yuhanna ve Luka'ya kıyasla olumsuz tavırlar bulunmakla beraber eşitlikçi söylemlerde mevcuttur. Hristiyanlığın en önemli simalarından biri olan Pavlus'un Mektuplarında bir taraftan *"Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı var. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz."* şeklinde eşitlikçi söylemler ile erkek ve kadın ayrımının olmadığı görülürken diğer taraftan *"Kadınlar toplantılarınızda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal Yasa'nın da belirttiği gibi, uysal olsunlar. Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır."* ifadeleriyle kadını kısıtlayan bir tavır görülmektedir (Gal.3:28; 1Kor.14:34-35). Bu ifadelere ve Hristiyan kutsal metinlerinin geneline bakıldığında kulluk ve ibadet yükümlülüğü bakımından kadın ve erkek ayrımı gözükmezken sosyal statü bakımından kadın erkeğe göre ikincil konumda kabul edilmektedir.

Hristiyanlık tarihi içerisinde 6. ve 7. yüzyıllarda kadının kilise hiyerarşisinde söz hakkı kısıtlanıyor olsa da manastır açıp eğitim vermelerine izin verilmekteydi. 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinde kadının sahip olduğu manastır eğitimi hakkı elinden alınmış ve yeni açılan üniversitelerde erkeklerle beraber okuması yasaklanmıştır. 1924 yılına kadar Fransa'da kadınların eğitimi sadece rahibeler ile sınırlandırılmış, bu yıldan sonra eşit haklar verilmeye başlanmıştır. Kilise baskıcı skolastik yapısını kadınlar ile ilgili konularda daha ağır bir şekilde hissettirmiştir. Tarihte Hristiyan kilise babaları tıbbi bilgisi bulunan kadınları büyücülük ve cadılıkla suçlamıştır. 15. yüzyılda kadınlar erkeklerle çalışmaları durumunda aynı işi yapsalar dahi Hristiyan toplum geleneği içerisindeki ikincil konumlarından dolayı az ücret almışlardır. Zaman içerisinde geçilen süreçlerle bu zihin yapısından uzaklaşmış ve kadınların 20. yüzyıl başlarından itibaren erkekler ile eşit haklarda çalışma imkanı kazanması yolunda ciddi gelişmeler yaşanmıştır (Alaskarova, 2015, 51-52).

İslam hukuku açısından kadının çalışması problemi İslam dininin kadına bakışı göz önüne alındığında tartışma konusu olmaktan uzaktır. Konu ile ilgili değerlendirilmesi gereken başlıca hususlar kadının dini emirlere muhatabiyeti, kadının fıtratı ve çalışma şartları olarak gruplandırılabilir (Yıldırım, 2008, 401).

İslam dininin kadına bakış açısını daha net anlamak için Hz. Peygamber'in ilk eşi Hz. Hatice, ikinci eşi Hz. Aişe ve kızı Hz. Fatıma örnekleri büyük önem taşımaktadır. İçinde

bulunduğu Arap toplumunun ataerkil yapısına rağmen ticaretle uğraşan Hz. Hatice, ekonomik yönden güçlü bir kadın olmasının yanında iyi bir eş ve annedir. İlmi konularda kendini oldukça geliştiren, sosyal ve siyasi konularda aktif rol üstlenen Hz. Aişe, hem Hz. Muhammed zamanında hem onun ölümünden sonra savaflara katılım göstermiştir. Hz. Fatıma'ya baktığımızda ise daha çok eş ve çocukları ile ilgilenmeyi ön planda tutan bir kadını görmekteyiz. Her üç kadın da eş ve anne olarak görevlerini en iyi şekilde yerine getiren buna ilave olarak ilgi, istek ve kabiliyetlerine göre çeşitli alanlarda varlık göstermiş ve kendilerini kabul ettirmişlerdir (Yapıcı, 2011, 245).

İslam kadının annelik ve eşlik görevlerini önemsemekle birlikte kadının eğitimini de önemsemektedir. Geleneksel anlayış içerisinde kadının toplumda çeşitli kültürel faaliyetler ve sivil toplum kuruluşlarında yer alarak faydalı faaliyetlerde bulunmasında sakınca bulunmamaktadır. Fakat fitratına aykırı sayılabilecek erkek kadın karma ortamlarda ev ve ailesinin öncelik durumunu değiştirecek işlerde zaruriyet bulunmadığı halde çalışmasını uygun görmemektedir. Kadına eşitlik sağlamak adına sunulan çalışma hayatının sömürgeye dayandırılması, çalışma şartları içerisinde ucuz işgücü kaynağı olarak görülmesi ve cinselliklerinin kullanılmak istenmesi kadınların çalışma hayatında yer almaları konusunda büyük sıkıntı teşkil etmektedir (Demircan, 2012, 137).

Kadının çalışma hayatına atılmasıyla birlikte aile düzeni de değişmiş çocuklar küçük yaşta kreşlere verilmeye başlanmış ve çocuk üzerinde anne baba kontrolü azalmıştır. Anne babanın dışında belirli saatlerle sınırlı da olsa bir başkasının hakimiyeti ve gözetimi altında bulunması çocuğun ebeveynlerinin inanç ve fikir dünyası dışında davranışlara yönelmesinde etkili olmaktadır. Ayrıca çalışan annelerin evde daha az vakit geçirmesinden anne çocuk arasındaki bağ da etkilenmektedir. 0-6 yaş grubunda yapılan bir araştırmada çalışan annelere sorulan “Çocuğunuz yokluğunuza ne gibi tepkiler veriyor?” sorusuna annelerden %45 oranında “hırçınlık gösterme”, %3.5 oranında “kendine zarar verme”, %26 oranında “ağlama”, %6.5 oranında ise “ilgi çekme” şeklinde cevaplar gelmiştir. Yine aynı araştırma 0-6 yaş grubu çocukların annelerinin yokluğuna tepki verme oranını %89.5 olarak belirtmektedir. Ayrıca çalışan anneler tarafından hafta sonu da yoğun ev işleriyle uğraştıkları ifade edilmiştir. Çoğu annenin çalıştığı için suçluluk duygusuna kapıldığı ve çeşitli yöntemler ile bu duyguyla başa çıkmaya çalıştıkları görülmektedir (Akhan - Batmaz, 2011, 165-166).

İslam dini ev dışı çalışmayı ve evin geçimini sağlamayı kadına asli görev olarak yüklememektedir. Bu durum için amaç bazı kesimlerin ifade ettiği manada kadını atıl, ikincil bir varlık yapmak değildir. Gerçekçi bir üslup ile olayları ele alan İslam dini, kadın ve erkeğin yaradılış özelliklerinin gereğince bir düzen inşa etmiştir. Bu düzen içerisinde kadına atfedilen olumsuz hiçbir durum olmadığı gayet açıktır. Dini algılayış ve yaşayısta bulunan beşeri farklılıklar, dönemsel değişiklikler çerçevesinde gerçekleşen istenmeyen durumlar dine atfedilmemelidir. (Uraler, 2012, 294)

Müslüman kadın son iki asırdır dünyada yaşanan değişimden oldukça etkilenmiştir. Günümüzde gelinen noktada dinlerin kadına ruhsat olarak verdiği çalışma durumu toplum tarafından zorunluluk raddesine gelmiş, hayat müşterekliği başlığı ile kadın üzerinden maddi beklenti içine girilmiştir. Halbuki kadının eğitim almasında birincil amaç onun kültürel yönünü geliştirmektir. Kadının üzerine erkeğe yüklenen eşi ve çocuklarının maddi sorumluluğu yüklenmemektedir. Kadının çalışma isteği olması durumunda uygun ortam ve şartlar sağlandığında elbette bir sakınca bulunmamaktadır. Hz. Peygamber zamanında savaş gerisi hizmetlerde pek çok kadın bulunduğu gibi dini konuların anlaşılması ve aktarılmasında peygamberimizin eşleri bizzat faaliyet göstermişlerdir. Burada dinin amacı kadını korumak, her iki cinsiyetin fiziksel ve psikolojik durumunu dikkate alarak sorumluluk paylaşımında adaleti sağlamaktır. Tüm bunlardan hareketle kadının karşılaştığı problemlerin ayet ve hadislerden kaynaklanmadığı aşıkardır (Uraler, 2011, 292-293).

Konu dahilinde bahsedilen çalışma alanı ve çalışma ortamı gibi faktörler konu ile ilgili maddi koşulları içermektedir. Ruhsat yönü ve ideolojik kısmı ise konunun en temel bileşenini temsil etmektedir. Kur'an'ı Kerim'de ilk emir “Oku” ile başlamış ve yine yer yer ilim sahibi olmak, çalışmak ile ilgili vurgu yapılmıştır (el-Alak 96/1). Zümer suresinde “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”, Necm suresinde “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*” ayetleri ile konu tekraren vurgulanmıştır (el-Zümer 39/9; el-Necm 53/39). Kur'an konuyu ele alırken kadın veya erkek ayrımı gözetmemiştir. Dolayısıyla İslam dini açısından kadın ve erkek tüm yaratılanlar ilim sahibi olmak ve çalışmakla mükelleftir.

1.2. Dini Tutum ve Davranışlar

1.2.1. Din Kavramına Genel Bakış

Din kelimesi her inanan için farklı şekilde tezahür etmektedir. Din tek olmadığı gibi tek bir din anlayışı veya tek bir dini tutumdan söz etmek de mümkün değildir. Aynı dinin mensupları arasında dahi din kavramını tanımlama ve dini anlayış noktasında farklılıklar bulunmaktadır (Watt, 1982, 21). Din anlayışındaki farklılıklar birey kaynaklı olabildiği gibi bizatihi dinin kendisinin çok boyutlu bir yapıda olmasından da kaynaklanmaktadır. Özellikle semai dinler söz konusu olduğunda inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere dinin üç boyutundan bahsedilmektedir. Bu yönleri itibariyle din; yaşamın her alanına yönelik sorumluluk ve uygulamaları bulunan, ferdi ve toplumsal boyutları olan kurum olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2012, 13). Ayrıca din kavramı bulunduğu zamana, sosyal ortama, dönemin hâkim anlayış ve güçlerine göre farklı derecelerde önem arz etmekte ve farklı şekillerde yorumlanmaktadır.

Din kavramının tanımının tam olarak yapılabilmesi için etimolojik bakımdan da ele alınması gerekmektedir. Din kelimesinin Arapça “deyn” kökünden geldiği kabul edilmektedir. Deyn: ceza, mükâfat; adet, durum; itaat manalarına gelmekte ve din kelimesi itaat anlamından türemektedir. Farklı görüşlere göre sadece itaat ve ceza veya hesap ve İslam anlamlarına geldiği de kaydedilmiştir. Bunların dışında Mütercim Asım Efendi tarafından dinin otuzu aşkın anlamı verilmiştir. Bu anlamlardan örf, adet, hesap, hâkimiyet, saltanat, galibiyet, hüküm, ibadet, şariat ve itaat anlamları terim anlam olarak dinin en çok ilgilendikleri arasındadır. Din kavramı farklı dillerde farklı kelimeler ve anlamlarla da karşılanmaktadır. Örneğin Eski Farsça’da “daena” din kelimesini terim olarak karşılamakta iken kavram batı dillerinde karşımıza “religion” olarak çıkmakta ve İnciller’de din için “Allah’ın yolu” tabiri kullanılmaktadır (Tümer, 1994, 312).

İslami literatüre bakıldığında din kavramı ile özel olarak “İslam” ifade edilmekte ve teslimiyet anlamı barındırmaktadır (Attaş, 2019, 78). Kur’an-ı Kerim’de doksan iki yerde geçen din kelimesi bazı ayetlerde (et-Tevbe 9/29; es-Saffat 37/53; el-Vakıa 56/86) farklı şekilleriyle de yer almakla birlikte genel olarak itaat, hüküm, zül, yönetme, yönetilme, tapınma, tevhit, şariat, İslam, hesap, adet, ceza, millet, hudut manalarında kullanılmaktadır. Yine İslami literatür açısından ayetlerin iniş yerlerine göre Mekke’de ve Medine’de inen ayetler farklı konuları din kavramı altında ele almıştır. Buradan

hareketle diyebiliriz ki kelimenin anlamı bulunduğu zaman ve şartlara göre revize edilmekte, muhatap ve ihtiyaç bağlamında değişiklik gösterebilmektedir (Tümer, 1994, 312-313). İslami literatür din olgusuna sadece bir kavram olarak bakmayıp tecrübi bir gerçeklik olarak bakmaktadır (Mehmedoğlu, 2004, 15).

Din kavramı onu inceleme konusu yapan disiplinlere göre de farklılık göstermektedir. Felsefe açısından din, din dışı unsurlar vasıtasıyla dini bir hükmü açıklamaya çalışma ve dinin kendinden yola çıkarak dini hükümleri ele alma olarak iki bağlamda incelenmektedir (Aydın, 2012, 9-10). Din hakkında pek çok filozof sahip oldukları felsefî görüş doğrultusunda farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Kant din olgusunu “*Ödevlerimizin Tanrı buyruğu olarak kabul edilmesi*” şeklinde tanımlarken, E. Durkheim din hakkında “*Dini bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemidir.*” tanımlamasını yapmıştır. Feuerbach ise “*İnsandaki saadet hasretinin meydana getirdiği bir tasavvurdur.*” şeklinde din tanımında bulunmuştur (Birand, 1957, 127).

Din psikolojisi açısından din, normlardan ziyade tinsel yönü itibariyle ve bireyin davranışları üzerinden incelenen bir fenomendir. Din psikolojisi için dinin bireye bakan subjektif yönü, bireyin dinsel yaşantısı, dini tutum ve tecrübeleri öncelikli önem teşkil eden hususlardır (Armaner, 1980, 9). Bu bağlamda din psikolojisi bireyin ruhi yapısı ve dini inancı arasındaki etkileşimi, inanan ve inanılan arasındaki bağın hayata nüfuz edişini ve bu çerçevede inananın dini hayata dair tüm yaşamını ilmi tasvir ve analizler ile incelemeyi amaç edinmektedir (Tümer, 1994, 341). Psikoloji veya din psikolojisi için dinin mahiyetinin bilinmesinden tamamen uzak bir anlayış düşünülmemelidir. Din psikoloğu dinlerin psikanalitik kökeni ile ilgilenmenin yanı sıra mahiyeti hakkında da bilgi sahibi olmalıdır (Fromm, 2019, 35). Çeşitli psikolog ve din psikologları din kavramı üzerine farklı tanımlamalar yapmıştır. Freud dine bir “yanılsama” olarak bakarken Jung, dini psikanalitik bir olaya indirerek “tecrübenin mantıkdışı gerçeklerine bağımlı olmak ve boyun eğmek” olarak tanımlamıştır (Freud, 1991, 230; Jung, 1999, 57-58). Yine din psikolojisi alanına önemli katkıları olan psikologlardan bir olan Fromm din olgusundan anladığını “Bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine özgü bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve tapınma nesnesi sunan düşünce ve eylemler sistemi” olarak ifade etmiştir (Fromm, 2019, 31). Çalışmalarında özellikle dinin insanın iç dünyasında yaşanan tecrübi yönünü önemseyen W. James ise din

tanımını bireylerin kutsal ile ilişkili olarak yaşadıkları bireysel duygu ve tecrübeleri doğrultusunda yapmıştır (Forsyth, 2017, 172).

Sosyoloji ve din sosyolojisi ise dinin sahip olduğu ilahi muhtevayı fert ve toplum hayatında yerine getirdiği fonksiyon bakımından ele almaktadır. Din sosyolojisi dini sosyal davranış tarzı olarak kabul etmekte ve bu yönde incelemelerini gerçekleştirmektedir. Dinin mahiyetini veya ilahi yönünü bilmekle beraber ilgili din bilimlerine bırakmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde düşünüldüğünde din, kutsalın yaşanması olarak ele alınmaktadır (Uysal, 1996, 13).

Tüm bunlardan hareketle diyebiliriz ki din her birey için ayrı bir tecrübe alanı oluşturmaktadır. Her din kendi ilke ve koşulları doğrultusunda bir din anlayışına sahip olduğu gibi bilimler de kendi alanları çerçevesinde din tanımlamalarına sahiptir. Bu sebeplerden ötürü din kavramı için bir tanım üzerinde sabit kalınamayıp birçok tanım ortaya çıkmıştır.

1.2.2. Din-Birey İlişkisi

Din bireyi hem ferdi hem toplumsal yönden etkileyen temel kurumlardan biridir. Tarih boyunca her dönem insanlık için önem arz etmiş, toplumlar inançları uğruna zaman zaman savaflara dahi girmiştir. Dolayısıyla birey ve din ilişkisine bakıldığında uzun bir geçmişe sahip, çok yönlü bir ilişki görülmektedir. Birey birçok konuda dine ihtiyaç duymakta ve bunun neticesinde din, dindar bireyi her yönden kuşatmaktadır. İnanç sadece dil ile olmayıp gerçeklik ile buluşan, ferdin içsel dünyası ile yakın ilişki içerisinde olan ve ayrıca ferdin toplum ile ilişkisinde de mühim bir noktada bulunan bir olgu olarak kabul edilmektedir (Yavuz, 2013, 18).

Birey ve din ilişkisi ele alınırken bireyin neden inanma ihtiyacı duyduğu, nasıl inanmakta olduğu, insanı inanmaya iten asıl içsel motivenin ne olduğu gibi sorular öncelikli olarak önem teşkil etmektedir (Yavuz,1992, 253). Bu sorular ile birlikte yine dindarlığın bireysel ve psikolojik kaynaklarının neler olduğu dindar bireyi anlama noktasında temel meselelerdendir. Bireyi inanmaya ve dini kabule iten etkenleri Peker; modelden öğrenme, güçsüzlük ve çaresizlik, bağlanma ihtiyacı, akıl yürütme ve zihinsel tatmin, korku, ölümsüzlük arzusu, suçluluk ve günahkârlık duygusu olarak yedi madde şeklinde vermektedir. Bireyi inkâra götüren ve dinden uzaklaştıran sebepleri de yakın

çevrenin etkileri, hayal kırıklıkları, kötülükler, bireyin kendisinin yeterli olduğunu düşünmesi, bağımsızlık arzusu, dinin bir yararı olmadığını düşünme, Allah'ın varlığına dair yeterli delil bulamama olarak maddelemiştir (Peker, 2018, 76-85).

Konu bağlamında pek çok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden bir diğeri de bireyin dindarlığı ile ilgili dört temel güdülemeden bahseden A.Vergote'ye aittir. Vergote din-birey ilişkisini teselli edici ve çözümçül yönü, düzen koruyucu ve ahlak sağlayıcı olması, bireyin arayışlarına bir cevap bulabilmesi, güvenlik ihtiyacını tatmin ve bireyin sahip olduğu kaygılarla başa çıkmasında yardımcı olması açılarından ele alır. (Vergote, 1999). Bu örnekler çoğaltılmakla birlikte diyebiliriz ki; bireyin dine yönelmesinin psikolojik ve sosyolojik bazı nedenleri ve sonuçları vardır ve birey için din bir ihtiyaç durumu teşkil etmektedir (Kayıklık, 2002, 28-32).

Birey ve din ilişkisinin özel olarak incelenmesinin bir sebebi de dinin insandan ayrı olarak düşünülememesidir. Bu meseleye din açısından baktığımızda, dinin muhatabı ve mükellefi insandır. Birey açısından bakıldığında ise hayatındaki her noktada dinden bir cüz bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla insanın dini yönünün araştırılması, bütünüyle insanı ve hatta etkileşim içerisinde olduğu tüm faktörleri kapsamaktadır. Birey, dini tüm varoluş durumları içinde yaşayabilmektedir. Bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında, sosyal ilişkilerinde, etik ve ahlaki kaygılarında, istek ve ideallerinde ve daha birçok örneğini verebileceğimiz insana özgü süreç, tavır ve davranış içerisinde dini yaşayışı, dinin birey üzerindeki etkisini gözlemleyebilmek mümkündür (Uysal, 1996, 10). Din insanla birlikte asıl amacına ulaşır ve var olur. Bireyi hayatının büyük bir bölümünde davranış ve kararlarında çeşitli yönlerden etkileyen din, buna mukabil zaman içerisinde birey tarafından etkilenmekte, yeni din tanımları ve anlayışları ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle diyebiliriz ki din ve birey arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tarih içerisinde din, sadece cami kilise gibi ibadethane niteliği taşıyan yerlerde değil, insana dair bütün fiillerin içinde, sanat, mimari, hukuk gibi alanlarda, kültürel değerler ve geleneklerde de varlığını göstermektedir. Herhangi bir kurumsal dine sahip olmadığı düşünülen toplulukların dahi kendi sistemleri içinde kabul ettikleri bir kutsal anlayış bulunmaktadır. Dolayısıyla din tüm medeniyetler için önemli olmuştur ve dini duygu, dini inanç, dini tutum da tarihin her safhasında insanın din ile etkileşimine eşlik etmiştir (Yavuz, 2013, 17-18).

İnanan birey bazı kabul ve sorumluluklara muhatap olmakta ve akabinde emniyet hissi, ruhsal yönden pozitif duygular elde etmektedir. Dinin bir ihtiyaç olarak ele alınması bireye sağladığı bu olumlu katkılar nedeniyledir. Din, bireyin hayatını düzene koymasına yardımcı bir unsur olmasına ilave olarak, olumsuzluklarla mücadele bireye noktasında bir güç ve ümit kaynağı olmaktadır. Birey için inancı önemlidir ve gereklerini yerine getirmeye, onu tehdit ve tehlikelerden korumaya çalışmaktadır. Başta bahsedilen çift yönlü din birey ilişkisi burada da dinin bireyi korumasına mukabil inanan bireyin de dinine sahip çıkması şeklinde tekraren görülmektedir.

İnanan birey için din, belli formlardaki istek, arayış ve arzuların karşılık bulma amacıyla yöneltildiği bir kaynak görevi üstlenmektedir. Geçmişten bugüne farklı inanç sistemlerine bakıldığında ortak noktalardan biri anlam arayışı bir diğeri de sonsuzluk arayışıdır. İnsan bedeni maddi bir şeydir ve her maddi şey gibi ölüme mahkûmdur. Bedenin değer bulması ruh ile mümkündür. Ruh anlamaya çalışan ve sonsuzluk arzusu duyan birey bu anlam ve arayışı dinde bulmuştur. Dini inancın temelinde Tanrı inancı vardır. Tanrı ile bireyin ilişkisi güven duygusuna dayanır. Güven duygusu akabinde bağlılık, beklenti ve ümit vardır. Dini inanç bireye güç kazandırır ve bireyi her yönden kuşatmak ister. Bu doğrultuda dindar birey her durumda dini desteğe başvurabilir. Birey için din başarılarında şükür sebebi olurken, başarısızlıklarında manevi destek ve dayanak olarak yararlanabileceği, zorluklar karşısında yardım isteyebileceği bir alan olmaktadır.

Birey ve dini yaşantısının her zaman aynı doğrultuda seyretmesi çok olanaklı değildir. Birey dini tecrübelerini bazen doruk noktalarda yaşarken, bazen daha hafif yaşayabilmekte, hayatta karşısına çıkan durumlar doğrultusunda kutsal ile ilişkisinde dalgalanmalar gerçekleştirebilmektedir.

1.2.3. Tutum ve Dini Tutum

1.2.3.1. Tutum

Sosyal psikolojinin başlıca konularından biri olan tutum hem algımızı hem de davranışlarımızı etkileyen bir kavramdır. Smith (1968) tanımında tutumu “Tutum, bireye atfedilen ve onun psikolojik bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir” şeklinde açıklamaktadır. Bu tanımdan

hareketle tutumun bireye ait olup, doğrudan değil bireyin hareketlerinden çıkarımlar ile saptanan bir durum olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tutumlar davranışın temelini oluşturan eğilimler olarak kabul edilmektedir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2019, 130). Tutumlar karşılaştığımız veya bilgisine sahip olduğumuz durumlar, kişiler, objeler hakkında bireyi bir değerlendirmeye yöneltmesi nedeniyle bunların kabul ya da reddine neden olan unsurlar olarak da belirtilmektedir (Kaya, 1998, 44). Tutum kavramı ile ilgili bir başka tanım da Allport tarafından “Yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu bütün nesne ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinde yönlendirici ya da dinamik bir etkiye sahip ruhsal ve sinirsel bir hazırlık durumudur.” şeklinde yapılmıştır (Freedman vd., 2003, 388). Verilen tanımlarda da görüldüğü gibi tutum için bir gözle görülebilme durumundan söz edilmezken, tutumun oluşturduğu davranış somutluk sağlamaktadır. Tutum objeleri değişken olup bir birey için anlamsız olan obje diğeri için derin bir anlamlılık taşıyabilmektedir. Zamanla hiçbir değer ifade etmeyen obje değerlendirilmekte veya tam tersi durum gerçekleşebilmektedir. Bu nedenler ve tanımlar doğrultusunda tutum objeleri *psikolojik objeler* olarak değerlendirilmektedir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2019, 131).

Bir durumu tutum olarak ele alabilmek için duygu, düşünce ve davranış bütünleşmesi önemlidir. Ancak bu üç ögenin aynı anda bulunmaması veya farklı güçlerde bulunması durumları da olabilir. Bu nedenle son yıllarda bu ögelerin tümünü barındırmayan tanımlamalar yapılmış olsa da ağırlıklı görüşe göre duygu, düşünce ve davranış temel ögelerinin olması tutum için önemlidir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2019, 132).

Bu temel ögelerden zihni unsur olarak da adlandırılan düşünce unsuru, tutum objesi hakkında bireyin bilgi ve inançlarını barındıran unsurdur. Bilgi ve inanç arasında oluşum yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Bilgi tek başına bir durumu ifade edebiliyorken inançlar bilgi, iman ve kanaat halinde oluşurlar ve değer ifade ederler (Aslantürk - Amman, 2020, 167).

Duygu unsuru bireyin o tutuma yönelmesini sağlayan unsurdur (Uysal, 1996, 29). Duygularımızın temelinde bilişsel edinimlerimiz yer almaktadır. Bu bakımdan düşünce ve duygu unsurlarının etkileşiminden söz edilebilir. Fakat duygu oluşumu çevresel şartların doğrudan etkisi altında olmayıp bireyin anlam yüklediği noktalara vurgu yapması ile sağlanmaktadır (Tokur, 2020, 38).

Davranış unsuru ise tutumun bütünü içinde barındıran unsurdur. Davranışlarımızın arka planını tutumlarımızın oluşturduğu kabulünün yanı sıra çeşitli davranışların da zamanla tutumlarımızı etkilemekte olduğu kabul edilmektedir. Sonuç itibariyle bir durumu tutum olarak ele alabilmek için davranış üzerinde etkili olması gerektiği kabul edilmektedir. Davranış sadece bilgi, inanç ya da algı sonucu olmayıp, ortak bir zaman içerisinde gerçekleşen faaliyetlerin dinamik bir sonucudur (Krech vd, 1970, 28). Sahip olduğumuz bir tutum hayatımızın birçok noktasında yankı bulmaktadır. Bu noktada kapsam genişliği ve etkisi nedeniyle ‘hayatımızın yönlendirmesini tutumlarımız doğrultusunda gerçekleştiririz’ cümlesi yanlış olmayacaktır. Tutumla birlikte çevresel koşullar, kişisel özellikler, zaman faktörü, tutumun güç derecesi, farkındalık durumu ve tutumun ulaşılabilirliği davranış üzerinde etkili olan diğer faktörler olarak kabul edilmektedir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2019, 132). Bu etkenlerin yanında bir bireyin davranışı hakkında yargıya varırken; davranışın iradi olma durumu, tutarlılık derecesi ve ayırt edicilik durumu göz önünde bulundurulacak unsurlardandır. Davranışlardaki iradi olma durumu aynı zamanda onu gerçekleştirenin kişiliği hakkında ipuçları barındırmaktadır (Cüceloğlu, 2019, 514).

İnsan tutumlarının üç temel unsuru olarak ele alınan duygu, düşünce ve davranış unsurları birbirlerini etkileyen ve hatta birbirlerinin oluşmasına zemin hazırlayan unsurlardır. Duygu ve düşünce unsuru işbirliğinin davranış oluşumunu tetiklediği bilinmektedir ancak bu iki unsurdan hangisinin etkisinin davranış oluşumunda diğerine göre daha belirleyici olduğu hususunda net bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bireylerin gerçekleştirdiği iradi davranışlarda düşünce unsurunun katkısı daha büyük gözükse de duygunun beslemediği bir düşünce ilerleme kaydedememekte ve kendisine daha fazla yaşam alanı bulamayacağından ötürü eyleme dönüşme gücü gösterememektedir. Birey yaşamın akışında gün içerisinde birçok şey düşünür ancak bunların bir kısmını gerçekleştirir. Gerçekleştirilen bu eylemlerin arka planında düşünceyi besleyen yoğun bir duygusal dürtü olduğunu görülmektedir. Dolayısıyla bir düşünce ardında yoğun bir duygu barındırıyorsa gerçekleştirmek için bireyi harekete geçirmektedir (Tokur, 2020, 36-37).

Tutum kavramı ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus zamanla değişme gösterip göstermeyeceği hususudur. Bir tutum için süreklilik göstermesi önemli bir ayrıttır. Fakat zaman ve çeşitli etkenler ile bireyin, toplumun veya bir sosyal grubun tutumunda

farklılıklar meydana gelebilmektedir. Daha önce belli bir tutuma sahip birey yeni bir bilgi veya içinde bulunduğu yeni bir ortam sebebiyle farklı bir yaklaşım geliştirerek mevcut tutumunda değişiklik gösterebilir. Dolayısıyla süreklilik göstermesi tutum için önemli olsa da uzun vadede değişmezlik tutum için bir şart olmaktan uzaktır. Yapılan araştırmalar neticesinde tutum değişiminde en iyi sonuç bireyin gönüllülük göstermesi durumunda gözlemlenmiştir. Aksi durumlarda bireyin davranış değişimleri dış koşullara bağlamaktadır. Örneğin birey sahip olduğu değerler ile çatışan bir grup ortamına ilk etapta girmek istemezken yine aynı gruba ideolojik tartışmalardan uzak çeşitli sosyal faaliyetler ile dahil olup doğrudan maruz kaldığında başlangıçta reddedeceği düşünceleri zamanla benimseyebilir ve sahip olduğu önceki düşünceler ile bu düşünceleri değiştirebilir (Cüceloğlu, 2019, 519-522).

Tutum konusunda bahsedilen tüm noktalar göz önüne alındığında tutumun tek tek bireylerin hayatında, bireylerden oluşan grupların davranışlarında ve toplumun bütününde çok önemli bir unsur olduğunu görmekteyiz. Hayat içerisindeki bu aktif konumu nedeniyle tutum oldukça fazla çeşitlendirmeye tabidir. Araştırmanın konusu itibarıyla tutum çeşitlerinden biri olan dini tutum üzerinde durulacak ve açıklamaya çalışılacaktır.

1.2.3.2. Dini Tutum ve Davranışlar

Çevremizdeki pek çok durum için bireyler farklı tutumlara sahiptir ve bunlardan biri de dini tutumlardır. Dini tutum kişinin dini konularla ilgili pozitif veya negatif anlamda düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır (Kaya, 1998, 35). Dini tutum kavramı tutum kavramının bir alt başlığı olarak düşünüldüğünde tutum için geçerli olan temel bulgular dini tutum kavramı için de geçerli olmaktadır. Konu özelinde dini tutumları diğer tutumlardan ayıran birtakım farklılık ve ilaveler bulunmakla birlikte bir tutumun temel unsurları olan; duygu, düşünce ve davranış unsurları yine dini tutumlarda da mevcuttur. Bireyin dine dair bilgi ve inançları düşünce unsuru denilen bilişsel unsur ile karşılık bulur. Duygu unsuru bireyin dinin kendisinden ya da içerdiği hususlardan hoşlanma derecesini, olumlu ve olumsuz değerlendirmelerini içeren unsurdur. Kişiden kişiye değişebilir bir öge olan duygu unsurunun temelinde bilişsel unsur yatmakta ve bireyin sahip olduğu bilgiler çerçevesinde şekillenmektedir (Peker, 2018, 148). Konumuz itibarıyla davranış unsuru ise din ile ilgili eylemleri barındıran unsurdur.

Dini tutum ve dini yönelim birbirine oldukça yakın kavramlardır. Dolayısıyla dinin birey için ne anlam ifade ettiği ve bireyin davranışlarına nasıl yansıdığı da dini yönelim ile ilgilidir. Bireylerin dini tutumlarını davranışlarına yansıtma derecesi ve dini değerlerine bağlılık seviyesi dini yönelim kavramı ile ifade edilmektedir (Onay, 2002).

Din, birey ve toplumlar için son derece önemli olan mevcudiyetini ve canlılığını her daim koruyan bir kurumdur. Birey dindar olsun veya olmasın dinin muhatabıdır. Doğrudan veya dolaylı olarak sosyal yaşam içerisinde dini unsurlar ile karşılaşmakta ve bunlardan etkilenmektedir. Örneğin ülkemizde yaşayan bir birey namaz kılsın veya kılmassın beş vakit ezan sesi duymaktadır. Zaman içerisinde bireyde bu duruma ilişkin bir tutum gelişmektedir. Bu noktada yaşayış tarzları, sahip olunan düşünce yapısına göre farklı tutumlar görülebilmektedir. Birey, ezan sesinden rahatsız olup kendi mahallesindeki hoparlörün kalkması veya sesinin kısılmasını talep edebilir. İkinci bir tutum olarak dini hoşgörüyü sahip olup rahatsız olmadığını belirtebilir veya bu konuda çekimser ve karmaşık bir tutum içerisine girebilir. Bir diğer tutum olarak bu durumu olmazsa olmaz kabul edip ibadet olarak da namaz ritüeline bağlı bir birey olabilir. Bir başka dini tutum örneği olarak Yahudi bir bireyin Tevrat inancı gereği hayvansal gıdalarda kosherleme işlemi olan ürünleri tüketmeye dikkat etmesi verilebilir. Sadece Yahudi ülkelerde değil Yahudi nüfusun bulunduğu ülkelerin market reyonlarında da kosher ürünleri bulmak mümkündür. Görüldüğü üzere tüm tutumlar gibi dini tutumlar da hayatımızda birçok alanda yankı bulmaktadır.

Din yalnızca kutsaldan ibaret değildir; bireysel ve toplumsal evreni olan ritüellere sahiptir. Bireyin sahip olduğu dini inanç veya dini bir konuda geliştirmiş olduğu tutum da sadece kendi alanıyla sınırlı kalmaz (Giddens, 1994, 109-113). Dolayısıyla tutumlarımız sadece bireysel konuları değil aynı zamanda toplumsal konuları da kapsamakta ve etkileşim içinde birtakım sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Dini tutum ve islamofobi, dini tutum ve kalkınma, sosyal medya bağımlılığı ve dini tutum, dini tutumun adalet üzerine etkisi gibi sosyal ve toplumsal hayatı kapsayan çalışmalar bulunmaktadır. Bireylerin tutumları ve bu tutumların oluşturduğu talepler toplumda önemli bir yere sahiptir. Yine bu duruma dini tutum üzerinden bir örnek olarak faizli kredi çekmeyen, dini hassasiyetleri doğrultusunda faizli bankaları kullanmak istemeyen bireylerin ihtiyacına yönelik faizsiz bankalar veya faizsiz konut kredisi sağlayan

kurumlar oluşturulmuştur. Bu örnekte görüldüğü gibi bireylerin tutumları neticesinde toplumda çeşitli düzenlemeler yapılmakta, alternatifler oluşturulmaktadır.

Tüm tutumlar gibi dini tutumlar için de bir oluşum süreci ve bu sürece etki eden faktörler vardır. Bireyin ihtiyaç ve istekleri, kişilik özellikleri, kültür düzeyi, edindiği bilgiler, dahil olduğu gruplar, din görevlileri ve dindar bireyler ile etkileşimleri bu sürece katkı sağlayan faktörler arasındadır (Arslan, 2009, 79-81). Bu oluşum süreci içerisinde dini tutumların gelişimi ve kaynağı farklılık göstermektedir. Bu farklılık dinin kendi yapısından ortaya çıkabildiği gibi dine mensup insanların yaşayışı ve dini kavramlara atfettikleri anlamlar neticesinde de ortaya çıkabilmektedir. Aynı zamanda bireyin yetiştiği çevre, ebeveyn etkisi ve erken yaşta alınan dini eğitim de yıllar içinde dini tutumu etkileyen diğer faktörler arasında sayılmaktadır (İmamoğlu, 2002, 191-192).

Tutumlar genel geçer bilgiler veya refleks davranışlar değildir. Doğduğumuz andan itibaren bize eşlik etmezler. Öğrenilmiş durumlardır ve süreç içinde oluşmaktadırlar. Oluşumuna etki eden faktörlerdeki farklılaşmaya binaen çeşitlilik göstermektedirler (Çolak, 2018, 6). Bir tutumun doğru ya da yanlışlığı psikolojik doğruluk açısından subjektiflik göstermektedir. Örneğin bir birey kurban kesmenin hayvan haklarına aykırı olduğu düşüncesindedir ve bu nedenle kurban kesimini toplu hayvan cinayeti olarak adlandırabilir. Bir başka birey ise dininin bir gereği olarak bunun doğruluğunu, hayvanların beslenmemiz için yaratıldığını ve bu durumda bir sıkıntı olmadığını üstelik yardımlaşmaya vesile olması nedeniyle de doğru bir durum olduğunu savunabilmektedir. Verilen bu örnekte her iki birey birbirine zıt durumları doğru kabul etmektedir. Dolayısıyla her birey konu ile ilgili kendi tutumunun doğru olduğunu düşündüğünden bu doğrular psikolojik açıdan subjektif olarak kabul edilen birer doğru olmaktadır.

Tutumlar arası farklar olduğu gibi aynı tutum farklı bireylerde farklı derecede olabilmektedir. Tutumlar arası bu fark elbette dini tutumlar için de geçerlidir. Bir tutumun oluşması için belirtmiş olduğumuz üç unsurun etkileri toplamı tutumun gücünü oluşturmaktadır. Bir dini tutum onu oluşturan unsurlar olan bilgi, duygu ve davranış bakımından ne kadar kuvvetliyse ortam şartları veya herhangi olumsuz dış müdahale karşısında o denli güçlü duracaktır (Peker, 2018, 148). Aynı dinin mensubu olan iki

bireyden biri her durumda sahip olduğu dini tutum doğrultusunda hareket ederken diğer kişi aynı ölçüde tutumuna bağlılık göstermeyebilir. Bu durum bireylerin dini tutumlarının güçleri ile ilişkilidir. Tutumun gücü ne kadar fazlaysa devamlılığı ve değişmezliği o denli fazla olmaktadır.

Kişiliğin ağırlık merkezinin ne olduğu bireylerin dini tutumlarını ve dindarlıklarını etkileyen bir diğer unsurdur. Tamamen aynı dini duygu ve düşünceye sahip iki kişiyi göstermek mümkün değildir (Yavuz, 1982, 100). Dini kişilik, kişiliğin bir ögesi olarak bulunabildiği gibi kişiliğin tümüne yayılmış durumda veya kişiliğin bir etkeni olmaktan uzak bir konumda da olabilir. Reich' e göre bireyin kişiliği; sosyal, merkezi, girişken ve dini kişilik olarak dört temel tip kişilikten oluşmaktadır. Tüm kişilik tipleri bir bireyde bulunmak zorunda değildir. Bireyde bulunan kişilik tipleri arasında etki alanı büyüklüğü açısından farklılıklar olabilmektedir. Davranışlara etkisi noktasında mühim olan kişinin merkezi tutumunun dini olup olmadığıdır. Dini tutum, dindarlık tipolojileri ve yönelimleri, merkezi tutumun şiddeti ve yönüne göre çeşitlilikler göstermektedir. Bireylerin dini tutumlarını oluşturan ögeler arasındaki uyum, dini tutum ve bireyin diğer tutumları arasındaki ilişki, tüm tutumları içinde merkezi tutumunun ne yönde olduğu gibi unsurlar farklı dindarlık yönelimleri oluşturur (Yapıcı, 2002, 100). Konuyla ilgili bir örnek olarak Alport'un iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık yönelimi merkezi tutumu dini tutum olan, dini bir araç olmaktan öte gören ve merkezi tutumunda din ağır basmayan, hayatın kendisinde değil olaylar üzerinde tek boyutlu dini yaşantıya sahip olan iki farklı dini tutumu ele almaktadır.

Dini tutumun merkezi olup olmama durumuna göre pek çok farklı dindarlık çeşidine ulaşılmaktadır. Liberal dindar, muhafazakâr dindar, dogmatik dindar ve fanatik dindar şeklinde yapılan dindarlık sınıflandırması bunlardan biri olup bireylerin merkezi dini tutumu hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda dinin toplumsal hayat içerisindeki aktifliğini mümkün kılan şartları değerlendirmeye bağlı bir zihinsel anlayış ve tutumu da ele almaktadır (Yapıcı, 2002, 90-93). Hayatın içerisindeki gözlemlenebilir dini tutumlar doğrultusunda yapılan bu tasnif bireylerin dini konumlandırmalarını, günlük hayattaki davranışlarının kaynağını ve zihinsel yapılarını belli ölçülerde gruplandırmaktadır. Bu parametreler açısından bakıldığında liberal dindar olarak adlandırdığımız bireylerin merkezi tutumlarında dinin belirleyiciliği bulunmamaktadır. Günlük hayatlarında dinin etkisini pek fazla hissetmemektedirler. Dini inançlara,

değerlere, dindar kişilerin yaşayışlarına saygılı ve hoşgörülüdürler. Yeni dini görüş ve yorumlara açıktırlar. Muhafazakâr dindarların merkezi tutumu dini inanç ve değerlerden beslenmektedir. Bu nedenle günlük yaşayışları içerisindeki tercih ve kararlarında dinin önemli yeri ve etkisi bulunmaktadır. Çocuklarının iyi bir dini eğitim almasını isterler ve dini görevlerini yerine getirmeye çalışırlar. Toplum değerlerine ve geleneklerine önem verirler ve bağlılık gösterirler. Yeni gelişme ve anlayışlara karşı ihtiyatlı bir tutum sergilerler. Bir diğer dindarlık tipi olarak dogmatik dindarların merkezi tutumlarında dinin belirleyiciliği çok daha fazladır. Yeni din ve yorumlara karşıdır ve kendilerinden olmayanlara karşı katı tutum içerisindedirler. Fanatik dindarlar ise dine aşırı katı olacak şekilde bağlı bir tutum sergilemektedirler. Dini yaşayış noktasında kendileri gibi olmayan kimselere karşı saldırganlık eğilimine sahiptirler (Hökelekli, 2017, 62). Bu ayırmadan da net olarak görüldüğü üzere bireylerin yaşantıları ve dini tutumları birbiri ile pek çok açıdan etkileşim içindedir.

Kişiliğin dini tutumları etkilemesi gibi çeşitli etkenler neticesinde edinilmiş veya maruz kalınmış dini tutumlar da kişiliğin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu açıdan daha öncede bahsettiğimiz din ve birey arasında görülen çift yönlü ilişki kişilik ve dini tutum arasında da bulunmaktadır. Dindarlığı bir grup tarafından paylaşılan ortak amaçlara kendini adanarak ele alan Erich Fromm insâni güçlerin gelişmesini temel alarak iki türlü dindarlık ayırımı yapar. Otoriter dindarlık insanların kutsal varlığa ve güce itaatini erdem, itaatsizliği ise en büyük günah kabul etmektedir. Tanrı karşısında güçsüz olan insanın kendisini tanrıya adadığında güç bulacağını öne süren otoriter dindarlık anlayışında kişisel bağımsızlıklarını bir kenara bırakan birey kendisini tanrının bir parçası olarak görmektedir. Hümaniter dindarlıkta ise kişi önce akıl, sevgi ve kendi kişisel güçlerini geliştirmeye yoğunlaşmaktadır. Erdem itaat değil kendini gerçekleştirmedir (Fromm, 1996, 55-60).

Tutumun diğer tutumlarla ilişkisi tutumlar arası fark oluşturan unsurlardan bir diğeridir. Merkezi tutum diğer tutumların şekillenmesinde büyük önem teşkil etmektedir. Dini tutumu merkezine alan bir bireyin çeşitli alanlardaki tutum ve davranışları bu çerçevede gerçekleşecektir. Tutarlılık durumu da tutumlar için önemli unsurlar arasındadır. Bir tutum hem kendi içerisinde hem o tutuma sahip bireyin diğer tutumları ile tutarlılık göstermelidir (Peker, 2018, 150).

Tutumların bilinç düzeyleri de farklılık göstermektedir. Bazı tutumlar doğrudan sergilenirken diğerleri farkında olmadan edinilip sergilenmekte ve bunlar açık ve örtük tutumlar olarak adlandırılmaktadır (Ok, 2011, 532). Dindar bir ailede yetişen bireyin dini tutumu ile diğer bireylerin dini tutumları arasında bu tür farklılıklar gözlemlenebilmektedir.

Tüm tutumlar gibi dini tutumlar da zaman içerisinde değişim gösterebilir. İşlevselliğini kaybetmiş, bireye katkı sağlamayan tutumlar değişebilmekte veya yerini yeni tutumlara bırakabilmektedir. Aynı zamanda kişinin tutum objesi hakkındaki kanısının değişmesi de tutum değişiminin bir başka sebebidir. Bireyin dini tutumunun değişimi mevcut tutumuna ilişkin yeni bilgi, tecrübe ve düşünceler edinmesiyle mümkündür. Bir dini tutumun değişmesinde iç ve dış faktörlerin işbirliğinden söz edebiliriz. Bireyin dine yönelik ihtiyaçları, düşünceleri gibi iç faktörler veya din adamları ile fikir alışverişi, bulunduğu sosyal çevre, değişen ve küreselleşen dünya sayesinde ulaşabildiği yeni bilgiler ve diğer din mensuplarıyla etkileşim gibi dış faktörler neticesinde dini tutumlarda değişim gözlenebilmektedir. Tutum değişimi için bir diğer önemli husus da tutumun güç derecesinin veya merkezi durumunun değişmesi hususudur. Dini tutumu doğrultusunda davranışlarda bulunan bir birey zamanla merkezi tutumunu dinden uzaklaştırıp aynı derecede hassas davranışlar sergilemeyebilir. Birey aynı tutuma sahip olsa da tutumunun güç derecesi aynı kalmayabilir.

Sonuç itibarıyla dini tutumlar dinamik bir süreçte sahip; oluşum, gelişim ve değişiminde farklı faktörlerin yer aldığı, bireyi ve toplumu çeşitli yönlerden etkileyen ve tutumlar içerisinde büyük bir öneme sahip durumlardır. Bireyin dindarlığını ve bu dindarlığın davranışsal boyutunu anlamlandırmada temel faktörler arasındadır.

1.3. Psikolojik İyi Oluş ve Anlam

Her birey toplum içerisinde bütünü bir parçasını temsil etmektedir. Bu temsiliyet bireylerin birbirlerinden kişilik, karakter, duygu ve düşünce dünyası yönünden farklılıklar taşıdığı içerisinde pek çok rengi barındıran geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Kişilik ferden niteliklerinin tamamını kapsayan ve tek bir tanımda buluşulamayan bir kavramdır. Temel insani nitelikler noktasında genellemeler yapılsa da fert olması bakımından her birey tektir ve toplumdaki diğer bireylerden ayrıdır (Fromm, 1994, 34). Bu ayrılık neticesinde her birey yer yer benzerlikler barındırmakla

birlikte farklı dünya görüşüne sahiptir. Bireyin hayattan beklentileri, psikolojik iyi oluş durumu, varoluşsal kaygıları ve hayata yüklediği anlam bu dünya görüşünü oluşturan temel unsurlardandır.

1.3.1. Psikolojik İyi Oluş

Başlangıçta hastalıklar, tedavi yöntemleri ve nevroz durumları üzerine yoğunlaşan psikoloji bilimi son dönem çalışmalarında pozitif yönlü konulara da önem vermeye başlamıştır. Pozitif psikoloji başlığı altında gelişen bu çalışmalar hem bilimsel hem de klinik olarak yürütülmektedir. Psikolojideki bilimsel metot, pozitif psikolojide yaşamdaki olumlu yanları anlamak ve geliştirmek için kullanılmaktadır (Carr, 2016, 9-11). Pozitif psikolojinin önemli uğraşı alanları ve konularına bakıldığında psikolojik iyi oluş ve mutluluk arayışı, affedicilik, umut, empati, öz saygı, sosyal ve duygusal zeka, hayatın anlamı, şükran duyma, yaratıcılık, karakter güçleri ve erdemler gibi kavramlar görülmektedir. Bu kavramlar birbirini destekler mahiyette bir bütünün parçalarını oluşturmaktadır.

Bireyin sağlıklı bir kişi olarak kabul edilmesi için herhangi bir hastalığa veya hastalık belirtisine sahip olmaması şartı tek başına yeterli gelmemekte, bahsedilen bu alanların oluşturduğu bir işbirliği gerekmektedir. İnsanın içinde yaşadığı evreni doğru anlaması, doğru algılar ve idrakler geliştirmesi fiziki ve ruhî sağlığı için bir bütün olarak önem arz eder. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü tarafından da kabul gören sağlıklı birey anlayışı; kişinin fiziki sağlık durumunun yanında ruhsal ve sosyal açıdan tam olarak sağlıklı olma durumu dahil edilerek “tam bir iyi olma” şeklinde değiştirilmiştir (Göcen, 2014, 89). Dolayısıyla iyilik hali için; fizyolojik, psikolojik, spritüel, sosyolojik, kariyer, entelektüel, finansal, çevresel vb. bakımlardan alt dallar barındıran bir bütün olma durumu söz konusudur (Hefferon - Boniwell, 2018, 85).

Pozitif psikolojinin temel kavramlarından olan iyi oluş (well being) kavramı ile ilgili çalışmalar iki ana kavram üzerine kurulmuştur. Zaman zaman birbirinin yerine kullanılan bu iki kavramdan biri 1950’li yıllarda oluşmuş olan öznel iyi oluş (subjectif well-being), diğeri ise 1980’li yıllarda deneysel çalışmalar ile desteklenerek ortaya çıkmış olan psikolojik iyi oluş (psychological well-being) kavramıdır. İnsana hümanistlik açıdan yaklaşan ve iyi bir yaşam üzerine araştırma yapan bu iki kavram belli noktalarda farklılıklar göstermektedir. Psikolojik iyi oluş kavramı amaçlı ve

anlamalı bir hayat sürdürme, varoluşsal sorgulamalar, zorluklar ile karşılaşıldığında mücadele ve kendini gerçekleştirme durumlarını ele almaktadır. Öznel iyi oluş kavramı ise yaşam kalitesi ve niteliği üzerine çalışmalarını sürdürmektedir (Göcen, 2013, 103). Kişinin kendi yaşamını değerlendirmesi olarak da tanımlanan öznel iyi oluş kavramına denk alınabilecek kavram mutluluk kavramıdır (Diener - Diener, 1996, 181). Psikolojik iyi oluş kavramı bireyin mutluluğunu gözetmesinin yanında, kendini gerçekleştirme ve bu doğrultuda verdiği mücadeleyi de kapsamaktadır (Ryff - Keyes, 1995, 720; Ryff, 1989, 1070). Bu nedenle öznel iyi olma kavramı psikolojik iyi olma kavramına göre daha fazla kullanılmasına rağmen psikolojik iyi oluş kavramının bir bölümünü temsil etmektedir (Ryan - Deci, 2001).

İyi oluş kavramını farklı yaklaşımlarla ele alan bu iki kavramdan öznel iyi olma hedonik yaklaşımı, psikolojik iyi olma ise eudaimonic yaklaşımı temel almaktadır (Ryan - Deci, 2001, 143). Hedonik yaklaşımın temellendirdiği öznel iyi olma kavramı ilk olarak Diener ve arkadaşlarının çalışmalarıyla literatüre girmiş ve geliştirilmiştir (Diener, 2000; Diener vd, 1985). Hedonik yaklaşım kavramı hazzı temel almakta ve iyi olmayı yaşam doyumu ve mutluluk olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre birey kendi prensiplerini önceleyen ve mutluluğu konusunda söz sahibi konumdadır. Psikolojik iyi olma durumu için kullanılan eudaimonic yaklaşım sadece mutluluğu hedef alan hazzı yaklaşımdan uzak, hayat gayesi uğruna bir takım sıkıntıların yaşanabilirliğini savunan dolayısıyla anlamalı bir hayata sahip olmayı ve bireyin kendini tam manasıyla gerçekleştirmesini önceleyen yaklaşımdır (Balcı Arvas, 2017, 48). Bu çalışma daha çok psikolojik iyi oluş kavramı ve bu kavramın boyutlarından biri olan hayatın anlamı kavramı üzerine temellendirildiğinden araştırma sınırlarınca daha ziyade bu iki kavram üzerinde durulmuştur.

Psikolojik iyi olma araştırmaları için Ryff altı boyutlu bir model geliştirmiştir. Birbiri ile ilişkili olan bu boyutlar; özerklik, çevreyi yönetme, kişisel gelişim, başkaları ile pozitif ilişkiler kurmak, hayatın amacı ve kendini kabul etme olarak belirlenmiştir (Ryff, 1989). Bu maddeleri kısaca ele almak psikolojik iyi oluş kavramının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması bakımından önemlidir.

Kendini kabul bireyin psikolojik açıdan sağlıklı olması bakımından önemli kabul edilen ölçütlerden biridir. Kendini kabul durumu kişinin kendine karşı tutumunun olumlu

olması ve kişinin kendini özümseyerek geçmişi ile barışık olma durumudur. Zaman, tecrübe ve bilgi gerektiren bir durumdur. Özerklik boyutu kişinin hem toplum içerisinde yaşaması hem de kendi kararlarını verebilecek özgürlükte olmasını temsil etmektedir. Bir diğer boyut olan çevresindeki insanlar ile olumlu ilişkiler içerisinde olmak; bireylerin toplum içerisinde yaşama durumu göz önüne alındığında psikolojik iyi oluşları açısından son derece önem taşımaktadır. Yaşama kayıtsız kalmama ve kişinin kendi potansiyeli doğrultusunda çevre hâkimiyeti sağlayabilmesi durumu psikolojik iyi oluşun bir diğer boyutu olarak önem taşımaktadır. Kişinin kendini gerçekleştirme ihtiyacını doğru kanalize ederek, yenilik ve değişimlere karşı olumlu bakması ve gerektiğinde uygulayabilmesi psikolojik iyi oluşun unsurlarından bireysel gelişim ile ilgilidir. Son olarak Ryyf'ın belirlediği bir diğer psikolojik iyi oluş unsuru olan hayat amacı, birey üzerinde yaşamını idame etmesi için güçlü bir neden oluşturmaktadır. Devamlılığı olan bir amaca sahip birey, onun geliştirilmesi için çaba gösterir ve bu durum onun üretken yanını ortaya çıkararak kendini gerçekleştirmesine yardımcı olur (Göcen, 2014, 99). Kısa açıklamaları ve tanımlamalarından da görüldüğü üzere bu altı boyut birbiri ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla psikolojik iyi oluş için bütünün parçalarını temsil etmektedirler.

Konu ile ilgili bir diğer çalışma olan Diener ve arkadaşları tarafından geliştirilen psikolojik iyi oluş ölçeği de kapsayıcılığı yüksek şekilde genel bir bakış gerçekleştirmemizi sağlayarak psikolojik iyi oluş çalışmalarına katkıda bulunmuştur (Diener vd, 2009). “Bağlı ve ilgili olma” ve “iyimserlik öğeleri içeren bu ölçek psikolojik iyi oluşu sosyo-psikolojik açıdan ölçmek amacıyla geliştirilmiştir (Telef, 2013, 375).

Ayrıca insanı pozitif yönden ele alan öncü çalışmalar psikolojik iyi oluş çalışmalarının ortaya çıkması ve ilerleyişi için büyük önem taşımaktadır. James sağlıklı zihin, Frankl anlam arayışı, Maslow ihtiyaçlar piramidinin zirvesi olan kendini gerçekleştirme çalışmalarıyla pozitif yönde psikolojik bakış açısı kullanan psikologlar arasındadır. İnsan tabiatını anlamaya yönelik olumlu bakış açısıyla çalışmalar yapan Alport da sahaya katkı sağlayan diğer bir isimdir. Tüm bu ve benzeri çalışmalar akabinde gelişen pozitif psikolojiye Martin Seligman öncü kabul edilmiştir. Ancak pozitif yönde psikolojik terim ve çalışmalar bahsedilen bu isimler ile sınırlı olmayıp Yunan felsefe geleneği içinde Aristoteles'in ahlak, erdem, iyi yaşam üzerine çalışmaları; Bentham ve

Stuart'ın öncülüğünde faydacılık ile ilgili düşünceler ve hümanist bakış açısı gibi fikir ve oluşumlardan etkilenmiştir (Hefferon - Boniwell, 2018, 8-11).

Psikolojik iyi oluş durumu insanın potansiyellerine ve bu potansiyelleri doğrultusunda kendini gerçekleştirmesine dayandırılmaktadır. Birey için salt mutluluk veya iyi hissetme psikolojik iyi oluş düşünüldüğünde yetersiz kalmaktadır. Erdemlere sahip olma, yaşama yönelik anlam ve amaç edinme psikolojik iyi oluş bakımından mutluluk kavramı içeriğini oluşturmaktadır (Hefferon - Boniwell, 2018, 77). Psikolojik iyi olma hali bir sonuç değil bir fark ediş ve o doğrultuda yol almayı gerektirir. Dolayısıyla psikolojik iyi oluşu yüksek bireyler için anlam sahibi, erdemleri önemseyen, maddeden ziyade mana ile ilgilenen ve kendini gerçekleştirme gayreti içerisinde bireyler diyebiliriz.

Kendini gerçekleştirme kendini tanımayı, anlamayı ve kabulü gerektiren kişinin asıl ulaşmak istediği “kendisini” ona yaklaştıran bir süreçtir (Hökelekli, 2017, 73). Jung'un hayatın ileri yıllarında fizyolojik ihtiyaçların ötesinde sağlıklı birey için temel güç olarak kabul ettiği kendini gerçekleştirme Maslow için de benzer şekilde önem teşkil ederek ihtiyaç piramidinin en üstünde bireyin fizyolojik ihtiyaçları da dâhil bir takım ihtiyaçlarını karşılaması ve en nihayetinde kendini gerçekleştirmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürses, 2017, 37-38).

Psikolojik iyi olma kavramı, genel itibariyle yaşayışı içinde insanın iyiliğini korumak ve devam ettirmek için gerekli sorumluluğu bireyin kendisinin üstlendiği bir yaşam şeklini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yaşama dair anlamı içinde taşıyan psikolojik iyi olma durumu bireyin tam olarak sağlıklı bir yaşam sürmesinden günlük hayattaki davranışlarına kadar pek çok alanda bireyi etkilemektedir.

1.3.2. Hayatın Anlamı

Kendini gerçekleştirme serüveni olan hayatın içinde birey daima bir arayış durumundadır. Kişi bu arayışı zaman zaman göz ardı edebilir fakat benliğindeki anlam ihtiyacı sebebiyle hiçbir zaman tam olarak yok sayamaz. Çünkü hayata asıl anlamı katacak olan bu arayıştır. “Anlam” kavramı ile kastedilmek istenen kelimenin dil bilimi açısından sözlük anlamının dışında; hayatın içinde varoluşsal bir pratik, maddeden ziyade tin ve yaşam sürecine ulvi bir amaç yükleme doğrultusundadır (Bahadır, 2002, 9)

Öyle ki bu amaç ve bu amacın hayata yüklediği anlam insana bir sebeplilik vermektedir. Bu sebep yaşamak için olabildiği gibi ölmek içinde olabilmektedir. Dolayısıyla birey eylemlerini dayandırdığı bu sebep sayesinde varlığını ortaya koymaktadır. İnsan var olduğu sürece bu “varoluşsal” hayat sorgusu da varlığını koruyacaktır.

İnsanın içinde bulunduğu bu süreç elbette psikolojiyi de yakından ilgilendirmekte ve konu ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Kuruluş yıllarında her ne kadar pozitivist düşüncelerin arka planda hâkim güç olduğu bir psikoloji anlayışı yerleştirilmek istense de zamanla bunun mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Modern psikolojiyi ruhsuzlaştırma çabaları bir noktada yetersiz kalmış ve gözlemlenebilen insan davranışlarına ek olarak spiritüel alan da psikolojinin konuları arasına alınmıştır (Karaca, 2015, 13-14). Psikoloji alanındaki bu ve benzeri gelişmeler ile insanın varoluşsal yolculuğunu daha sistemli şekilde ele alma gayesi güdülmektedir. Bu gaye doğrultusunda 1950’li yıllarda “*Anlam*” kavramını insan bütüncüllüğü içinde merkez kabul eden “*Logoterapi*” ekolü ortaya çıkmıştır (Bahadır, 2000, 469).

Logoterapi ekolü kurucusu olan Avusturyalı psikiyatr Victor Frankl’a göre kendini gerçekleştirme bireyin hayatı boyunca tam olarak elde edemeyeceği bir durumdur (Frankl, 2012,125). Frankl bu ifadesiyle kendini gerçekleştirme ihtiyacının dinamik yapısını vurgulamaktadır. Bu dinamik yapının kaynağı olan kendini aşma isteğinin sürekliliği neticesinde birey zamanla yeni anlam ve arayışlar içerisine girmektedir. Çalışmalarını insan psikolojisi, akli ve gelişimi üzerine kurmuş olan hümanist psikoloji öncülerinden Maslow, konu ile ilgili insanın sürekli kendini tamamlamaya yönelten yapısı gereği kendini gerçekleştirme isteğinden bahseder ve bu isteği yapmış olduğu ihtiyaçlar piramidinin en üst basamağına yerleştirir. Kendini gerçekleştirme zaman ve tecrübe ile oluşan bir durumdur. Her insanda bu potansiyel olsa da çok az insan bu düzeye erişebilir (Ayten, 2017,123). Birey kendini gerçekleştirdiği ölçüde varoluşunun bilincine ulaşmakta, hayatını doğru şekilde kontrol etmekte ve bunun akabinde huzurlu bir yaşama sahip olmaktadır (Dökmen, 2012, 105).

Kendini gerçekleştirme, anlam ve arayış kavramları hem kullanım anlamları hem de hayat pratiği bakımından birbirleri ile ilintili kavramlardır. Bireyler yaşam içerisinde kendi hayat algılarını oluştururlar ve hayatı anlamlandırmaları da bu doğrultuda temellenir. Tek başlıktan uzak olan bu süreç, içerisinde bireyin kişilik özellikleri,

dini inancı ve bulunduğu sosyal ortam gibi pek çok iç ve dış faktörü barındırmaktadır (Bahadır, 2002, 53-54).

İçinde yaşadığı hayat gibi insan da çok boyutlu bir varlıktır ve bu boyutlar pratikte iç içe geçmiş şekilde birey ve yaşamını etkilemektedir (Şentürk - Yakut, 2014, 45). Sadece maddi ihtiyaçlarının karşılanması hayatın devamlılığı içerisinde yeterli gelmemekte ve ruhsal yönden eksik hisseden insan çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Bireyin hayatı anlamlandırması zihinsel bir tatmin olmasının yanı sıra bireye ruhsal yönden de doyuruculuk sağlamaktadır (Akıncı, 2005, 8). Hayatı anlamlandıran birey sorularına daha kolay cevap bulmakta ve sorunlar karşısında daha çözümcül davranmaktadır.

Hayat süresi ile ölçülebilen bir kavram olmayan hayatın anlamı kavramı bireyin hayata yüklediği değerler ile ilgilidir. Hayatın anlamlı kılınması bireyin bir amaca sahip olması, değerleri doğrultusunda hareket etmesi, fiillerinde fayda gözetmesi ve kendine saygılı olması ile gerçekleşebilir. Bireyin sahip olduğu değer yargıları kişilik oluşumunda da büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla hayatın anlamı, değerlerimiz ve kişilik özelliklerimiz karşılıklı etkileşim gerektiren bir ilişki içerisinde. Bu noktada hayattan beklentilerimiz ve hayat memnuniyetimiz de bu değerler etrafında şekillenmektedir.

Anlam kavramı içerisinde neden ve nasıl soruları mühim bir yer tutmaktadır. “Neden yaşıyoruz?” sorusundan bir ihtimal belli ölçüde uzaklaşılabilsede “Nasıl yaşayacağız?” sorusu ertelenmesi mümkün olmayan ve ısrarla karşımıza çıkan bir sorudur (Yalom, 2001, 668). Neden sorusu daha ziyade amacı vurgularken nasıl sorusu ise eylemi vurgulamaktadır. Amaç, kendi doğrultusunda gerçekleştirilen eylemler ile hayat bulur. Dolayısıyla anlam ve anlam arayışı, bireyde kendini hatırlatacak formlara bürünmekte, gerek sorular gerek sorunlar ve hayat akışı içerisinde bireyin karşısına çıkmaktadır.

İnsanın anlama isteği sadece karşılaştığı sınırlı dünya ile ilgili değil, tüm kâinatı kapsayan bir boyuttadır (Hökelekli, 2017, 69-71). Anlam ihtiyacının bu denli büyük olması, karşılanamaması durumunda ortaya çıkacak olumsuzluklarında ciddi boyutlarda olmasının sebebidir. İnsan yeteneklerinin yanında zaafı da olan bir varlıktır. Bu zaafıya uyarak erdemsiz bir hayat benimsemek gayretten uzak, sadece arzuları doğrultusunda hareket eden insan için olası bir durumdur (Tokur, 2019, 17). Bu nedenle anlamsızlık çaba gerektirmeden ortaya çıkabilen bir durumken anlam erdemlerin

peşinden gitmeyi gerektirir. Konu ile ilgili C. G. Jung, anlamsız hayatın nevroz başlangıcına sebep olduğunu belirterek hastalarının bir kısmında klinik bakımdan nevroz belirtisi bulunmadığını ancak anlamsızlık ve amaçsızlık problemleri olduğunu kaydetmiştir (Jung, 1966,83). Yine bu konuda Frankl'da benzer kanı ile nevrozların beşte biri gibi ciddi bir kısmının “noojenik” yani anlam yoksunluğu kaynaklı olduğunu belirtmiştir (Yalom, 2001, 559). O halde anlam kavramının birey üzerinde koruyuculuğunun bulunduğunu söylemekte bir sakınca bulunmamaktadır. Bu noktada bireyin hayata yüklediği anlamın niteliği önem kazanmaktadır. Bireyin kendisine maddeci bir zihniyet ile sadece “*sahip olma*” anlayışı çevresinde bir anlam edinmesiyle “olmak” kavramı üzerine bir anlam edinmesi hem oluşum hem netice bakımından büyük farklılıklar taşımaktadır. Sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla modern insan haz temelli bir sistem düşüncesiyle yaşam amacını salt mutluluk ve tatminlere yöneltmiş, gelişen şartlar doğrultusunda öngörülen maddesel bolluk ve gücün yeterli olacağını düşünmüştür. Elbette bu düşünceler üzerine kurulan sistem beklenileni sağlayamamış ve hüsrana uğramıştır (Fromm, 2015, 19-21). Fromm “İnsanların çoğu, açgözlülük ve sahip olma ihtirasının kendi gerçek isteklerine kulak verme konusunda onları nasıl engellediğinin farkında bile değildir.” ifadesiyle durumu özetlemiş, haz temelli yirtıcı yönelimlerin ne derece yetersiz kaldığını vurgulamıştır (Fromm, 2015, 30).

Amaç ve anlam dünyasının karışık olması ve önceliklerin belirlenememesi durumu da bireyin eylemlerini güçleştiren ve verimini düşüren bir başka husustur. Odak noktasını belirleyemeyen bireyin karmaşa içerisinde kalması sebebiyle düşünceleri derinlikten uzaktır ve bu durum irade kontrolünü zorlaştıracı bir etkiye sahiptir (Payot, 2019, 18).

Amerika’da yapılan bir araştırma anlama sahip olmanın insan yaşamında ne denli önemli olduğunu açıkça gözler önüne seren niteliktedir. İntihar girişiminde bulunan 60 öğrenci üzerinde yapılan bu çalışmada, öğrencilerin %85’i bu eylemlerine gerekçe olarak “yaşamın anlamsız gözükmemesini” göstermiştir. Daha önemlisi bu öğrencilerin hayatın içerisinde aktif rol üstlenen ve sosyal ilişkileri normal bireyler olmasıdır. Dolayısıyla bireyin hayatında anlam yükleyeceği bir durum oluşmamışsa ölüm anlam kazanıp birey yaşamından vazgeçebilmektedir. Bir başka açıdan anlamsız olan bu hayata son vermek birey için çok daha kolaylaşmakta ölüme fazladan bir mana yüklemese bile anlamsızlığa son vermek olarak bakabilmektedir. Hayat bireyin anlamlandırması yönünde gelişir ve o doğrultuda doyum sağlar. Refah içinde bir hayat

bazen bireye huzur sağlamazken sıkıntılı bir süreç içerisinde olan birey şikâyetten uzak olabilir. Örneğin Amerika’da bir mahkûm hapisanede geçirdiği zamana dair “Hizmet etmek ve gelişmek için daha güzel fırsatlar var. Burada daha önce hiç olmadığım kadar mutluyum.” ifadelerini kullanmıştır. Bir başka örneğe baktığımızda babası kanser hastası olan ve ona evinde bakan Danimarkalı bir aile doktoru ve eşi içinde oldukları zor sürece rağmen hayatlarının en mutlu günlerini geçirdiklerini belirtmişlerdir. Örneklerde de görüldüğü üzere anlamın iyileştirici gücü baş edilmesi zor durumları kolaylaştırmakta hatta diğer zamanlarda ulaşılamayan gayreti, mutluluğu ve huzuru sağlamaktadır (Frankl, 2019, 14-16). Bu bağlamda baktığımızda Tolstoy’un, “Kendime bakıyordum: Ben, hayatın anlamını anladığım sürece yaşıyordum.” ifadesi çok daha anlaşılır olmaktadır (Tolstoy, 2003, 55).

Anlam ihtiyacı her insanda o insana özgün nitelikler ile bulunur. Dolayısıyla tek bir anlamdan söz etmek mümkün değildir. Her insan tam manası ile aradığı anlama sahip olamasa da yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar anlama dair yorum vardır diyebiliriz (Adler, 1998, 8). Bu noktada anlam dünyamızı etkileyen temel faktörlerden olan kişilik; bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu ilişkileri barındıran, insanı başkalarından ayıran ve onu kendisi yapan duygu, düşünce, inanç ve davranış özelliklerinin bütünü olarak algılanmaktadır (Katipoğlu, 2012, 343). Jung kişiliği oluşturan iki temel ögeden bahseder: Birincisi bilinç ve kapladığı her şey, ikincisi ise bilinçdışı psişenin arka planıdır. Bu bahisteki bilinç tanımlanabilir olsa da bilinçdışı bilinmeyen unsurlar ve gözlemlenen her durumun tam bir sınıflandırma içine alınamayışından dolayı Jung’a göre kişiliğin tam bir tanımı yapılamaz (Jung, 2017, 65-65). Ferdin davranışları kişiliğinin birer fonksiyonudur. Kişiliği oluşturan etmenler göz önüne alındığında belli bir çizgisi olmasına rağmen zaman zaman değişebilen özellikte olduğu görülmektedir. Kişiliğin oluşumunu biyolojik şartlarla veya sosyokültürel etkilerle açıklayan teoriler, günümüzde bütüncül bir bakış açısında birleşmektedir. Dolayısıyla bahsettiğimiz insanlar arası farklar hem kalıtım hem de çevre faktörüyle açıklanmaktadır (Mehmedoğlu, 2004, 47). Bu noktada bireylerin hayat algıları da kişilik faktörü üzerinden dolayı olarak aynı etkenlerin etkisi altına girmektedir. Bahsedilen tüm hususlar anlam arayışının çok yönlü bir eylem olduğunu göstermektedir. Bireyin kişiliği ve çevresiyle yakından ilişkili olmasının yanı sıra anlam kavramı, bağlı olduğu

umut, iyimserlik, sevgi gibi destekleyici faktörler ile bireyin hayatında vazgeçilmez bir yer tutmaktadır.

1.3.2.1. Anlam ve Din

Yaşam denilen döngü insan olma asgari müştereklerinde bireyleri buluştursa da bireyler fikirleri, ilgi alanları, önemsedikleri hususlar, inançları gibi pek çok konuda özgün tercihlerde bulunurlar. “Neden yaşıyorum ve niçin devam etmeliyim?” sorusu her insan için farklı derecede öneme sahiptir ve her insan bu soruya farklı nitelikte cevaplar verir. Bu cevaplar tek faktöre bağlı olarak verilmemekle birlikte ağırlıklı etkilendiği, bireyin hayatı anlamlandırmasında diğerlerine göre temel teşkil edecek bir veya birkaç faktör bulunmaktadır. İşte bu faktör/faktörler kimilerine göre madde ağırlıklı olabildiği gibi kimilerine göre de din ve inanç kaynaklı konular olabilir (Tokur, 2019, 151).

Varoluş “kendini aşma” ile gereğini yerine getirebilir. İnsan her zaman benliğinin ötesinde bir anlama, hizmet edilecek üstün bir inanca veya davaya, sevgisini yansıtabileceği bir insana veya duruma gereksinim duyar. Bunlar bireyin ödev ya da hedef olarak ağıladığı durumlar değildir. Ancak yokluğu halinde eksikliğinin bireye ıstırap verdiği, bireyin tam manası ile kendini huzurlu hissetmesinin önünde duran ihtiyaçlardır. Amaç mutluluk olarak belirlenmese de sonuç mutluluğa veya hissi tatmine çıkmaktadır (Frankl, 2019, 31-32). Birey, kendini aşma yolunda attığı her adım ve hayatı anlamlandırma sürecinde kat ettiği mesafe oranında kendini gerçekleştirir ve varoluşunun gereğini yerine getirdiğine inanır.

Hayatın anlamı, ölüm, yalnızlık ve özgürlük varoluşun nihai sorunları olarak nitelendirilen meselelerdir. Bu meselelerin ortak olarak bulunduğu ve önemsendiği bir alan aradığımızda din karşımıza çıkmaktadır. Dini inancın bireyin yaşamı için önem taşıması, değişik formlarda olmakla beraber yaşamın her döneminde mevcut olması, içinde varoluş problemini bulundurması ve varoluş probleminin de yaşamın her anında olması ile açıklanmaktadır (Yalom, 2006, 30). Tarih boyunca varoluş problemi en kayda değer manada felsefi ve dini geleneğin konusu olmuştur. Geçmişte ve günümüzde her ne kadar felsefi ve dini konuların ayırım noktalarından bahsedilse de tarih içerisinde zıt örnekleri olmakla birlikte filozofların çalışmalarına destek veren saha büyük ölçüde dini sahadır (Yalom, 2006, 17).

Anlam arayışı sürecinde din ve manevi duygular bireye yol gösterici olup, bireyin ölümle kaybolmayacak aşkın bir anlam edinmesine yardımcı olmaktadır. Din insana telafi edebilme fırsatı, yalnızlık duygusunu hafifletici sebepler, kaybettiği sevdikleri ile kavuşma, olumsuzluklara sabredebilme motivasyonu ve benzeri pozitif durumlar vermektedir.

Din ve anlam insan hayatı için son derece önem teşkil eden ve birbiri ile etkileşim halinde olan iki kavramdır. Dinsiz insan bulunsa da dinsiz toplum yoktur. Birey ve toplum da iç içedir. Dolayısıyla birey bir dine mensup olmasa dahi dini motiflerden etkilenir ve bir ölçüde beslenir. Fakat bu bölümde daha çok üzerinde durulan nokta anlam arayışı içerisindeki bireye dinin kazandırdıkları hususudur. Bu noktada din inananı için onun kendi varlığının farkına varmasına, kendini gerçekleştirmesine, doğru şekilde düşünmesine yardımcı olan destekleyici bir sisteme sahiptir (Onat, 1997). Aynı zamanda din kâinata, hayata ve insana dair bilinmezleri barındıran ve hayata yön vererek insanı rahatlatan bir yapıya sahiptir (Tümer, 1996, 139).

Hayatın devamlılığı için maddi anlamda bazı gereklilikler de bulunmaktadır fakat bunlar hayatın merkezinde bulunun anlam kavramını karşılayacak nitelikte değildir. Dinler, bireyi ulaşılmak istenen en yüce amaç doğrultusunda yönlendirir, bu amaç için zemin hazırlar ve destekler (Adler, 1993, 168-169). Kuran-ı Kerim bu durumu Ali İmran suresinde tüm hedeflerin üzerinde bir hedef olduğu ve varılacak en güzel yerin, ulaşılmak en yüce gayenin Allah katında olduğu şeklinde ifade etmektedir. (Ali İmran 3/4)

İnsanın maddesel tatmin araması ruhun estetiğini kaybetmesinin bir sonucudur. Maddenin ise gelip geçiciliği aşikârdır. Anlamlandırmasını madde üzerine kuran ruh, zamanla maddeye benzemekte ve derinliğini yitirmektedir. Hayat işleyişinin doğal bir getirisi olan ölüm madde ağırlıklı düşünce sistemlerinin yetersiz kaldığı bir durumdur. Ölüm ve ötesini barındırmayan bir anlam, insanı doyuruculuktan uzak, cevaplanmayan sorular barındıran bir çıkmazdan ibarettir (Tolstoy, 2003, 56-58).

İnanan birey, hayatın anlamının evreni yaratan düzen kurucu yaratıcının tüm bu sisteme yüklediği anlama yaklaşmakla elde edebileceği düşüncesindedir, bunun için de onun kendisinden istediklerini yerine getirip var olan gayeyi özümsemek üzerine gayret

içindedir. Din insanı bu arayış üzere harekete geçiren güç olması ve içinde pek çok cevap barındırması açısından anlam arayışı serüveninde hep insanla olacaktır.

1.3.2.2. Kadınlarda Hayat Anlamı

Geçmişten günümüze kadınlar için hayat şartları erkeklere göre daha zor, hak eldesi daha çok çabaya tabi olmuştur. Toplumsal cinsiyet algısı ile kadına ve erkeğe belli sınırlar çizilmiş ve belli görevler tanımlanmıştır. Aynı zamanda dinler tarafından da kadın önemli yargılara muhatap olmuştur. Arap toplumunda ve Avrupa’da geçmişte toplum, din veya yerleşik inançlar temel gösterilerek ötekileştirilen kadın, toplumsal zihniyetin değişime uğraması ile hak ettiği değeri kazanım yönünden yeniden inşa ve iyileştirme sürecine girmiştir.

Değişen dünya sistemleri ve modernleşme kavramı ile kadının yeri daha görünür kılınmıştır. Endüstri ve kalkınmada iş gücüne destek veren kadın, aynı zamanda modernleşmenin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Bu değişim karşısında kadının tavrı ve sürece yüklediği anlam büyük taşımaktadır.

Bireyin hayata karşı duruşu, hayata yüklediği anlam ve psikolojik durumu birbiri ile ilişki içerisindedir. Bu çalışmada daha ziyade kişilerin iyi oluşları üzerinden ölçülmeye çalışılmış olup ölçek seçilirken bu husussa dikkat edilmiş ve hayat anlamına dair sorular barındıran psikolojik iyi oluş ölçeği seçilmiştir. Bu başlık içinde konu bağlamında bağlamda kadınlarda hayat anlamı ve psikolojik iyi oluşa dair literatür ele alınmıştır.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde cinsiyetin hayat anlamı üzerinde anlamlı farklılık gösterdiği aşılımlar olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmayan çalışmalar da mevcuttur.

Bahadır’ın konu ile ilgili çalışmasında bireylerin anlamlılık düzeyi ve cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlılık bulunmuş, erkek katılımcıların anlamlılık düzeyi (%55,4) kadın katılımcıların anlamlılık düzeyinden (%36,9) yüksek bulunmuştur. Bahadır’ın yapmış olduğu bu çalışmanın bulgularına göre kadınların hayatı anlamlandırmasının düşük olması hayatlarının anlamsız olduğu sonucu çıkarılamaz. Katılımcıların % 84,1’i anlamlılık düzeyi bakımından orta düzeyin üstünde bulunması sebebiyle bu durum anlama sahip olma veya olmama şeklinde değil farklı oranlarda anlama sahip olma olarak değerlendirilmelidir. Çalışma örnekleminde

bulunan tüm kadınların çalışan kadın statüsünde bulunması, çalışan kadının anlamlılık düzeyine ilişkin sonuç vermekte ve yorum gerektirmektedir. Çalışma hayatı stresi ve çalışma ortamlarında karşılaştığı cinsiyetçi muamele kadının ruhsal durumunu etkilemektedir. Özgürlük ve hak elde etme süreçlerinin oldukça uzun ve meşakkatli geçmesi de geçmişten bugüne kadınların aleyhine ruhsal bir takım getiriler barındırmaktadır. Tüm bu aleyhte süreçlere rağmen istenilen bir işte çalışma bireye sosyal bir ortam sağlama bakımından psikolojik destek sağlamakta ve anlam kazanmada önemli bir kaynak olmaktadır. Dolayısıyla kadının çalışma hayatında yer almasını tek başına anlamsızlığa veya psikolojik sıkıntılara sebep olarak göstermek doğru olmamakla birlikte tarihsel süreç içerisinde kadının yolculuğu konu ile ilgili önem teşkil etmektedir (Bahadır,1999, 153-154). Ayrıca çalışan kadının ev ile çalışma hayatı arasında çoklu görev üstlenmesi, çalışan kadınların ev hanımlarından fark olmayacak şekilde ev içi sorumluluklarının da bulunması stres, iyi oluş, anlam ve algıyı etkileyen bir başka etken olarak dikkate alınmalıdır (Bahadır, 1998, 2).

Psikolojik iyi olma durumu ile cinsiyet faktörü ilişkisinin değerlendirildiği çalışmalarda genellikle kadınların daha yüksek puanlar aldığı görülmektedir. “Psikolojik iyi oluş ve değer yönelimleri” üzerine Ulu tarafından yapılmış bir çalışmada kadın katılımcıların psikolojik iyi oluşları erkek katılımcılardan daha yüksek çıkmıştır. Cinsiyet bağımsız değişkenine göre psikolojik iyi oluşta farklılaşma görülmesi, sosyalleşme sürecinde çok küçük yaşlardan itibaren iki cinsiyete uygulanan farklı davranış biçimi ve uygun görülen rollerden kaynaklandığı düşünülmektedir (Ulu, 2018, 197-199). Balcı’nın çalışmasında kadın katılımcıların yaşam doyumu erkeklere oranla daha yüksek olarak bulunmuştur (Balcı, 2011, 134).

Türkiye İstatistik Kurumu yaşam memnuniyeti araştırması 2020 verilerine göre kadınların %53,1’i, erkeklerin ise %43,2’si mutlu olduğunu beyan etmiştir. Sonuçlar göre kadınların erkeklerden daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip olduğunu görülmektedir (TÜİK, Şubat 2021).

Göcen ve Vural’ın çalışmalarında cinsiyet faktörü ve psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamasına rağmen diğer çalışmalarla benzer şekilde psikolojik iyi olma durumları kadınların erkeklerden daha yüksek tespit edilmiştir (Göcen, 2014, 198; Vural, 2016, 61).

Yapılan çalışmaların birbirinden farklı çeşitli sonuçlar içerdiği görülmektedir. Örneklem grubu, örneklem grubunun bulunduğu ortam ve şartlar çalışmanın sonucunu etkilemektedir. Dolayısıyla hayat anlamı ve psikolojik iyi oluş üzerine yapılan çalışmalarda tek bir profilden genelleme yapmak mümkün değildir. Değerlendirmeler yapılırken maddi durum, sosyal evre, üstlenilen sorumluluklar, medeni durum, annelik, ev işleri, çalışma hayatı ve toplumsal bakış açısı gibi pek faktör göz önünde bulundurulmalıdır.



2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

Bu bölümde ilk olarak araştırmanın modeli, veri toplama araçları ve verilerin istatistiksel analiziyle ilgili bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra araştırma sonucunda elde edilen bulgular, araştırmanın hipotezlerine göre belli bir düzen içinde ele alınmaktadır.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

2.1.1. Araştırmanın Modeli

Kadın işçilerde psikolojik iyi oluş ve dini tutum ilişkisinin incelendiği bu çalışmada ilgili bilimsel verileri elde etmede dokümantasyon (belge inceleme), ilişkisel tarama (survey), anket ve gözlem teknikleri kullanılmıştır.

İlişkisel tarama modeli neden sonuç ilişkisine dayalı olarak genellikle birden çok değişken arasındaki ilişkileri belirlemek adına kullanılan ve çalışmaya konu olan örneklem grubunu kendi koşulları içinde tanımlanmaya çalışan, herhangi şekilde değiştirme ve etkileme çabası göstermeyen araştırma türüdür (Büyüköztürk, 2020, 73).

2.1.2. Veri Toplama Araçları

Sakarya ili ve merkez ilçelerinde gerçekleşen bu araştırmada veri toplama ve ölçme aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formları örneklem grubuna ulaşım zorluğu bulunması nedeniyle saha çalışması şeklinde elden dağıtılarak ulaştırılmıştır. Araştırma formunda kişisel bilgi formu, Onay (2002) tarafından geliştirilmiş olan “Dini Yönelim Ölçeği” ve Telef (2013) tarafından uyarlanan “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği” kullanılmıştır.

2.1.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formunda katılımcıların demografik özelliklerini belirleyen (yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, algılanan sosyo-ekonomik düzey, meslek ve mesleki tecrübe süresi) sorulara ver verilmiştir. Ayrıca katılımcıların iş ortamı ve çalışma şartlarından memnurluk durumlarını ve çalışma saatlerinden arda kalan zamanın kendilerine ve ailelerine vakit ayırmaları için yeterli olup olmadığını ölçmek için ilave iki soru yöneltilmiştir. Kişisel bilgi formu toplam 8 sorudan oluşmaktadır (Bkz: Ek-1).

2.1.2.2. Dini Yönelim Ölçeği

Dini Yönelim Ölçeği katılımcıların dindarlık düzeyini puanlama yöntemiyle ölçen ve 18 sorudan oluşan bir ölçme aracı olarak Onay tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte dini yönelim; düşünce (1, 2, 4, 8, 9, 12, 15, 17.), duygu (6, 7, 11, 16.) ve davranış (3, 5, 10, 13, 14, 18.) olarak üç alt boyutta ele alınmıştır. Ölçekte bulunan 18 maddenin on ikisi düz (1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 18. sorular) ve altısı ters (2, 4, 8, 12, 15, 17. sorular) olarak kodlanmıştır. Ölçek 1-4 likert tipi ölçümle yapılmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 18; en yüksek puan ise 72'dir. Ölçeğin Onay tarafından hesaplanan Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı ,95'tir (Onay, 2002, 189).

Bu araştırma için Dini Yönelim Ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri ,84 olarak hesaplanmıştır. Dini Yönelim Ölçeğinin Cronbach's Alpha değeri iç tutarlılık katsayıları; düşünce alt boyutu için ,69, davranış alt boyutu için ,72 ve duygu alt boyutu için ,70 olarak bulunmuştur. Bu çalışmanın Cronbach's Alpha değerinin Onay tarafından hesaplanan değerden farklı çıkması farklı örneklem gruplarında, farklı sosyo-demografik şartlar ve farklı zamanda gerçekleştirilmiş olması ile ilişkilendirilmektedir.

2.1.2.3. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Çalışmada kullanılan Psikolojik İyi Oluş Ölçeği mevcut iyi oluş ölçümlerini tamamlama ve sosyo-psikolojik iyi oluşu ölçmek amacıyla Diener ve arkadaşları (2009) tarafından geliştirilen ölçeğin Telef tarafından Türkçeye uyarlama çalışmasıdır. Sekiz maddeden oluşan Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nin maddeleri kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (7) şeklinde 1-7 arasında cevaplanmaktadır. Bütün maddeler olumlu şekilde ifade edilmektedir. Ölçeğin puanlaması 8 (tüm maddelere kesinlikle katılmıyorum) ile 56 (tüm maddelere kesinlikle katılıyorum) arasında değişmektedir. Ölçek tek boyuttan oluşmaktadır. Güvenirlik çalışması sonucunda Cronbach alfa katsayısı ,80 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma için Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nin Cronbach's Alpha değeri ,91 olarak hesaplanmıştır (Telef, 2013).

2.1.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Kadın işçilerde psikolojik iyi oluş durumu ve dini tutum incelenmiş, bu amaçla araştırmanın amaç ve problemlerine uygun olarak anket formu hazırlanmıştır. Araştırma

için hazırlanan anket formları Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Etik kurulundan 07.10.2020 tarihinde gerekli etik izin belgesi (sayı: 61923333/050.99/) alındıktan sonra 255 kadın işçi üzerinde Kasım 2020 tarihinde uygulanmıştır. Tüm katılımcılar için gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanan anket çalışması yaklaşık 20 dakikalık sürede tamamlanmıştır.

Hazırlanan anket formu örneklem grubuna internet üzerinden ulaşım mümkün olmadığı için işçi kadınların çalışmış oldukları kurumlara gidilerek bizzat elden verilmiştir. Bu sayede uygulama sırasında örnekleme oluşturan kadın işçilerin iş yerleri olan fabrika, hastane, atölyeler ve belli kurumlarda yerinde gözlem yapma imkanı olmuştur. Gözlemlerimiz doğrultusunda kadın işçilerin yoğun vardiya sistemi ve çoğu meslek grubuna göre daha ağır şartlar altında çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bu nedenle çalışmamız mesai saatleri içi yemek molalarında, iş yoğunluğunun az olduğu saat dilimlerinde, vardiya değişimlerinde ve mesai bitimlerinde uygulanmıştır. Anket formunda mesai yoğunluğu nedeniyle oluşabilecek vakit kısıtlaması düşünülerek madde sayısı az tutulmaya çalışılmasına rağmen paydos sonrası uygulamak istediğimiz anket çalışmasını özellikle medeni durumu evli olan kadınlar, eve yetişmesi ve yemek hazırlaması gerektiği, çocukların okuldan dönme saati olduğu gibi gerekçelerle erteleme istemi göstermiştir. Mesai saatlerinin yoğunluğu ve gün içindeki yorgunluklarına rağmen kadın işçilerin azınlık bir grup haricinde genel olarak hoşgörülü ve özen göstererek uygulamaya katıldıkları gözlenmiştir. Fakat işçilerin aksine işverenler, çalışanlarına anket formunun uygulanması noktasında daha olumsuz bir tavır sergilemiştir. Araştırma örneklem tespitinde pek çok firma isim veya özel bilgi alınmadığının bilgisi verilmesine rağmen destekten yoksun tavır sergilemiş özellikle sorular arasında dini ibareler olduğu için yaptırmadıklarını alenen beyan etmişlerdir.

Araştırma uygulaması karşılaşılan tüm bu süreçlere rağmen ve tüm bu süreçlerle birlikte gerçekleştirilmiştir.

Demografik değişkenlerden meslek ve mesleki tecrübe süresi ifadeleri açık uçlu olarak bırakılmış verilen cevapların kümeleşmeye uygun olması bakımından sonradan gruplandırılmıştır.

Araştırma amaçlarına uygun şekilde toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve ardından SPSS paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmada ilk olarak

betimsel istatistiksel yöntemlere başvurularak frekans ve ortalama değerler hesaplanmıştır. Gruplar arası anlamlı ilişki olup olmadığı, One-Way Anova analizi yoluyla ölçülmüştür (Büyüköztürk, 2020, 48). Sürekli değişkenler arasındaki ilişkinin büyüklüğü ve yönü ise Pearson korelasyon katsayılarından (Pearson Correlation Coefficients) yararlanılarak tespit edilmiştir (Creswell, 2017, 164).

2.2. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmanın amacı doğrultusunda toplanan veriler üzerinde gerçekleştirilen istatistiksel analizlere yer verilmiştir. Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine ait frekans dağılım ve ortalamaları aktarılmıştır. Daha sonra araştırmada kullanılan ölçeklerin ve araştırmaya katılanların demografik özelliklerinin ortalama puanlarının karşılaştırıldığı gruplar arası analizlere yer verilmiştir. Son olarak da araştırmada kullanılan temel değişkenler arasındaki korelasyon analizi puanları belirtilmiştir.

2.2.1. Örneklem İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan bireylerin yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey, meslek ve mesleki tecrübe süresi olmak üzere elde edilen demografik değişkenlere ilişkin frekans analizleri ve dağılım yüzdeleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Yaş Aralıkları Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

Yaş	N	%
18-30 Yaş	94	36,9
31-40 Yaş	87	34,1
41-58 Yaş	70	27,5
Cevapsız	4	1,6
Toplam	255	100

Katılımcıların yaşları 18-58 arasında değişmektedir. Araştırma yaş grubunun ortalaması ise 35'dir. Katılımcıların %36,9'u (94) 18-30 yaş, %34,1'i (87) 31-40 yaş ve %27,5'i (70) 41-58 yaş aralığındadır. Katılımcıların 251'i (%98,4) bu ibareyi cevaplamış, 4 (%1,6) katılımcı ise cevaplamamıştır.

Tercih edilen yaş aralıkları, gelişim farklılıklarının dikkate alındığı ve son dönem gelişim psikologlarınca yaygın kullanıma sahip teorilere uygun olarak belirlenmiştir

(Onur, 2011, 82; Eryılmaz-Mutlu, 2017, 229; Aktu, 2016, 163). Araştırma yaş aralıkları üç temel kategoride ele alınmıştır. 18-30 yaş grubu gençlik ve devamında genç yetişkinlik olarak da adlandırılan dönemi; 31-40 yaş grubu yetişkinlik dönemi; 41-60 yaş grubu ise ileri yetişkinlik dönemi olarak araştırmada kullanılmıştır.

Tablo 2: Medeni Durum Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

Medeni Durum	N	%
Bekâr	70	27,5
Evli	167	65,5
Dul	18	7,1
Toplam	255	100

Araştırma örneklem grubunun %27,5'inin (70) medeni durumunu bekâr, %65,5'inin (167) medeni durumu evli, %7,1'inin (18) ise medeni durumu dul olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3: Eğitim Düzeyi Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

Eğitim Düzeyi	N	%
Okur-Yazar Değil	2	0,8
Okur Yazar	8	3,1
İlk-Ortaokul	63	24,7
Lise	94	36,9
Üniversite	85	33,3
Lisansüstü	3	1,2
Toplam	255	100

Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında sadece % 0,8'i (2) okuryazar değildir. Katılımcıların %3,1'i (8) eğitim düzeylerini okuryazar olarak belirtmiştir. %24,7'si (63) ilk-ortaokul, %36,9'u (94) lise, %33,3'ü (85) üniversite ve %1,2'si (3) lisansüstü düzeyde bir eğitim düzeyine sahiptir.

Araştırma örneklem grubunun işçi sınıfı çalışanları ele alması göz önünde bulundurulduğunda üniversite eğitim düzeyine sahip bireylerin %33,3'lük oranı teşkil etmesi beklentimizin dışında bir durum olmakla birlikte işçi sınıfı çalışanlara yönelik bir

gerçeği ortaya çıkarmıştır. Yapılan anket çalışmasında eğitim düzeylerine verilen cevaplar, meslek bağımsız değişkenine verilen cevaplar ile karşılaştırıldığında, toplamda %34,5’lik üniversite ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip kısım daha çok sürekli işçi diye adlandırılan memuriyet olarak kabul edilmeyen dönemlik değil kadrolu çalışma koşullarına sahip işçi grubunu kapsamaktadır (İK, 21 Mart 2007). Buradan hareketle Sakarya ili örneklemini dâhilinde gerçekleştirilmiş olan bu çalışma, ülkemiz ekonomik koşulları içerisinde üniversite eğitime sahip işçi kadrosu ile çalışan azımsanmayacak bir kesimin olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Tablo 4: Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

Sosyo-Ekonomik Düzey	N	%
Alt	25	9,8
Ortanın Altı	54	21,2
Orta	141	55,3
Ortanın Üstü	24	9,0
Üst	0	0
Cevapsız	11	4,3
Toplam	255	100

Katılımcıların %9,8’i (25) alt, %21,2’si (54) ortanın altı, %55,3’ü (141) orta, %9,0’ı (24) ortanın üstü sosyo-ekonomik düzey algısına sahiptir. Sosyo-ekonomik düzeyinin üst seviyede olduğunu belirten katılımcı olmamıştır. Toplamda cevaplandırılan 255 anket formunda katılımcıların 244’ü (%95,7) sosyo-ekonomik düzey ibaresini cevaplandırmış, 11 (%4,3) katılımcı ise boş bırakmıştır.

Algılanan sosyo-ekonomik düzey sonuçları göstermektedir ki işçi sınıfı genel olarak orta düzeyde ekonomik duruma sahiptir. Sosyo-ekonomik düzey sorusunun objektif olmaktan ziyade kişisel algı olarak sorulmuş olması da önemli bir noktadır.

Ülke geneli çalışma şartları ve ekonomik gelir ortalaması göz önüne alındığında işçi sınıfı çalışma grubunun % 64,3’ünün kendilerini orta (%55,3) ve ortanın üstü (%9,0) sosyo-ekonomik düzeyde tanımlaması işçi sınıfı açısından pozitif bir tablo olmakla birlikte ülkedeki sosyo-ekonomik standartları değerlendirme adına önemli veri niteliği taşımaktadır.

Tablo 5: Meslek Grubu Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

Meslek	N	%
Temizlik Görevlisi	47	18,4
Fabrika İşçisi	116	45,5
Sürekli İşçi	52	20,4
Diğer	40	15,7
Toplam	255	100

Katılımcıların mesleklerinin sorulduğu soru açık uçlu olduğu için çok çeşitli cevaplar alınmış ve alınan cevaplar doğrultusunda meslekler 4 grupta sınıflandırılmıştır. Katılımcıların %18,4'ü (47) temizlik işçisi, %45,5'i (116) fabrika işçisi, %20,4'ü (52) sürekli işçidir. Katılımcıların %15,7'si (40) ise muhtelif mesleklere sahip oldukları için gruplandırılmayan, diğer olarak ifade edilen dilimi temsil etmektedir.

Meslek grubu kategorisi olarak belirttiğimiz sürekli işçi ibaresi geçici veya süreli/sözleşmeli işçilerin dışında kadroya geçmiş kesimi ifade etmektedir. Sürekli işçi ağır kusur veya altı aydan fazla hüküm giyme durumu olmaması halinde tercihen zorunlu emeklilik yaşı gelene kadar çalışma hakkına sahiptir. Kamu kurumlarında özel kurumlara oranla çok daha fazla bulunan sürekli işçiler muhtelif görevlerde bulunabilmektedir. Sözleşmeli işçi kadrosuyla veya geçici işçi pozisyonunda çalışan işçilerin maaş ve prim ödemeleri sürekli işçi kadrosunda çalışanlara oranla daha düşük olup, çalışma akitleri sözleşmede belirtilen yıllar sınırlı olmaktadır (İK, 9 Ağustos 2009). Araştırma meslek gruplarından temizlik görevlisi, fabrika işçisi ve diğer olarak belirtilen gruplar süreli/sözleşmeli veya geçici işçi kategorisinde yer almaktadır. Sürekli işçiler ise ayrıca tespit edilmiştir.

Tablo 6: Meslek Tecrübe Süresi Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

Mesleki Tecrübe Süresi	N	%
1-5 Yıl	67	26,3
6-10 Yıl	79	31,0
11 Yıl ve Üzeri	78	30,6
Cevapsız	31	12,2
Toplam	255	100

Katılımcılara yöneltilen sorulardan birisi de meslekte çalışma sürelerini tespit için sorulan mesleki tecrübe süresi sorusudur. Bu soru katılımcılara açık uçlu olarak sorulmuştur. Mesleki tecrübe süresine yönelik katılımcıların yanıtlarının çok çeşitli olması sebebiyle, 1-5; 6-10 ve 11 yıl üstü olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Katılımcıların %26,3'ü (67) 1-5 yıl, %31'i (79) 6-10 yıl, 30,6'sı (78) 11 yıl ve üzeri mesleki tecrübe süresine sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların 224'ü (%87,8) bu soruyu cevaplandırmış, 31 (%12,2) katılımcı ise cevaplandırmamıştır.

Tablo 7: İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunun İfadesi Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	26	10,2
Katılmıyorum	53	20,8
Kararsızım	72	28,2
Katılıyorum	93	36,5
Kesinlikle Katılıyorum	7	2,7
Cevapsız	4	1,6
Toplam	255	100

Katılımcılara yöneltilen “İş ortamı ve çalışma şartlarından memnunuz” ifadesine cevap olarak %10,2'lük (26) kısım kesinlikle katılmıyorum, %20,8'lik (53) kısım katılmıyorum, %28,2'lik (72) kısım kararsızım, %37,5'lik (93) kısım katılıyorum, 2,8'lik (7) kısım kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların 251'i (%98,4) bu ifadeyi cevaplamış, 4 (%1,6) katılımcı ise cevaplamamıştır.

Tablo 8: Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygun İfadesi Frekans Dağılımları ve Yüzdelikleri

	N	%
Kesinlikle Katılmıyorum	42	16,5
Katılmıyorum	60	23,5
Kararsızım	57	22,4
Katılıyorum	84	32,9
Kesinlikle Katılıyorum	8	3,1
Cevapsız	4	1,6
Toplam	255	100

Katılımcılara yöneltilen “Çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur” ifadesine cevap olarak %16,5’lik (42) kısım kesinlikle katılmıyorum, %23,5’lik (60) kısım katılmıyorum, %22,4’lük (57) kısım kararsızım, %32,9’luk (84) kısım katılıyorum, %3,1’lik (8) kısım kesinlikle katılıyorum seçeneğini seçmiştir. Katılımcıların 251’i (%98,4) bu ifadeyi cevaplamış, 4 (%1,6) katılımcı ise cevaplamamıştır.

2.2.2. Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş Genel Profil

Bu kısımda, örneklem grubunun dini yönelim ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinden aldıkları puanlar doğrultusunda söz konusu değişkenlerle ilgili genel durum verilmektedir.

2.2.2.1. Dini Yönelim Ölçeği

Araştırma grubuna ait dini yönelim ölçeği ile ilgili istatistiksel tanımlamalar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Dini Yönelim Ölçeğinin En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Puanları

	N	Minimum	Maximum	X
Dini Yönelim Toplam Puan	255	18,00	72,00	59,76
Düşünce	255	8,00	32,00	28,34
Davranış	255	6,00	24,00	17,28
Duygu	255	4,00	16,00	14,12

Tablo 9 incelendiğinde, dini yönelim ölçeğinden alınabilecek en düşük puanın 18,00, en yüksek puanın ise 72,00 olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan katılımcıların ortalama puanı 59,76 olarak tespit edilmiştir. Dini yönelim ölçeği alt boyutlarından düşünce boyutu için en düşük puanın 8,00, en yüksek puanın 32,00 olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan katılımcıların düşünce boyutu için hesaplanan ortalama puan 28,34 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin davranış alt boyutunda en düşük puan 6,00, en yüksek puan 24,00’tür. Çalışmaya katılan katılımcıların davranış alt boyutu için hesaplanan ortalama puan 17,28 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin duygu alt boyutu ele alındığında en düşük puanın 4,00, en yüksek puanın ise 16,00 olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan katılımcıların duygu alt boyutu ortalama puanı ise 14,12 olarak hesaplanmıştır.

2.2.2.2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Araştırma grubuna ait psikolojik iyi oluş ölçeği ile ilgili istatistiksel tanımlamalar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Puanları

	N	Minimum	Maximum	X
Psikolojik İyi Oluş	255	8,00	56,00	39,44
Toplam Puan				

Tablo 10 incelendiğinde, psikolojik iyi oluş ölçeği için en düşük puan 8,00, en yüksek puan 56,00 olarak görülmektedir. Çalışmaya katılan 255 kişiden oluşan örneklem grubunun, ortalama puanının ise 39,44 olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu duruma göre katılımcılar ortalama üstü bir psikolojik iyi oluşa sahiptirler.

2.2.3. Dini Yönelim, Psikolojik İyi Oluş ve Sosyo-Demografik Yapı İle İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde dini yönelim ve psikolojik iyi oluş ile ilgili analizlere yer verilmiştir. Değişkenlerin tespitinde ikiden fazla grubun bağımlı değişken puanları açısından karşılaştırılması tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) yapılarak sağlanmıştır (Creswell, 2017, 164).

2.2.3.1. Yaş, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu kısmında örneklem grubu açısından yaş değişkeninin dini yönelim ve psikolojik iyi oluş ile ilişkisi ortaya koyulmuştur.

Yaş ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem grubu yaş dönemlerine göre dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Dini Yönelim Puanlarının Yaşa Göre Anova Sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini Yönelim Toplam	a-18-30	94	57,38	7,69	8,199	,000	a-b, c
	b-31-40	87	61,29	7,11			
	c-41-58	70	61,04	6,55			
	Toplam	251	59,76	7,39			
Düşünce	a-18-30	94	27,61	3,60	3,668	,033	a-b, c
	b-31-40	87	28,77	3,22			
	c-41-58	70	28,85	3,31			
	Toplam	251	28,36	3,43			
Davranış	a-18-30	94	16,11	3,37	10,769	,000	a-b, c
	b-31-40	87	18,18	3,05			
	c-41-58	70	17,77	3,02			
	Toplam	251	17,29	3,29			
Duygu	a-18-30	94	13,66	2,29	3,449	,027	a-b, c
	b-31-40	87	14,33	2,04			
	c-41-58	70	14,40	1,76			
	Toplam	251	14,10	2,08			

Tablo 11’de görüldüğü gibi dini yönelim toplam ortalama puanları 18-30 (a) yaş grubunda $\bar{X}=57,38$, 31-40 (b) yaş grubunda $\bar{X}=61,29$ ve 41-58 (c) yaş grubunda $\bar{X}=61,04$ olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre yaş değişkeni ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık 18-30 (a) yaş grubu ile 31-40 (b) yaş grubu ve 18-30 (a) yaş grubu ile 41-60 (c) yaş grubu arasındadır. Bu duruma göre gençlik ve genç yetişkinlik dönemlerini kapsayan 18-30 yaş grubu; 31-40 ve 41-58 yaş gruplarına göre daha düşük dini yönelim puanına sahiptir. Ayrıca ortalama puanlar karşılaştırıldığında 31-40 yaş grubu yetişkinlik dönemindeki bireylerin dini yönelim toplam ortalama puanının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Dini yönelim düşünce alt boyutu ortalama puanı 18-30 (a) yaş grubunda $\bar{X}=27,61$, 31-40 (b) yaş grubunda $\bar{X}=28,77$ ve 41-58 (c) yaş grubunda $\bar{X}=28,85$ olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre katılımcıların yaş grupları ile dini yönelim düşünce alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık 18-30 (a) yaş grubu ile 31-40 (b) yaş grubu ve 18-30 (a) yaş

grubu ile 41-58 (c) yaş grubu arasındadır. Ortalama puanlar karşılaştırıldığında 18-30 yaş grubu dini düşünce ortalama puanı en düşük yaş aralığı olarak tespit edilmiştir. Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlara göre olgunluk dönemi olarak nitelendirilen 41-58 yaş grubu düşünce alt boyutu ortalama puanı en yüksek gruptur.

Dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanı 18-30 (a) yaş grubunda $\bar{X}=16,11$, 31-40 (b) yaş grubunda $\bar{X}=18,18$ ve 41-58 (c) yaş grubunda $\bar{X}=17,77$ olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre katılımcıların yaş grupları ile dini yönelim davranış alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık 18-30 (a) yaş grubu ile 31-40 (b) yaş grubu ve 18-30 (a) yaş grubu ile 41-58 (c) yaş grubu arasındadır. Ortalama puanlar karşılaştırıldığında 18-30 yaş grubu dini davranış ortalama puanı en düşük yaş aralığı olarak tespit edilmiştir. Davranış alt boyutu ortalama puanı en yüksek grup ise yetişkinlik dönemi olarak alınan 31-40 yaş grubudur.

Dini yönelimin duygu alt boyutu ortalama puanı 18-30 yaş grubunda $\bar{X}=13,66$, 31-40 yaş grubunda $\bar{X}=14,33$ ve 41-58 yaş grubunda $\bar{X}=14,40$ olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre katılımcıların yaş grupları ile dini yönelim duygu alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık 18-30 (a) yaş grubu ile 31-40 (b) yaş grubu ve 18-30 (a) yaş grubu ile 41-58 (c) yaş grubu arasındadır. Ortalama puanlar karşılaştırıldığında 31-40 ve 41-58 yaş grubundaki katılımcıların 18-30 yaş grubundaki katılımcılara göre duygu alt boyutu puanlarının daha yüksek olduğunu görülmektedir. Ortalama puanı en yüksek grup ise 41-58 yaş grubu olarak tespit edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde 18-30 yaş grubunun dini yönelim toplam ve dini yönelim düşünce, davranış ve duygu alt boyutlarının tümünde en düşük ortalama puana sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca en kuvvetli ilişki yaş değişkeni ile dini yönelim toplam ve davranış alt boyutu arasında görülmekle birlikte diğer alt boyutlar arasında da anlamlı farklılık mevcuttur.

Literatüre bakıldığında bu araştırmada elde edilen bulgulara benzer bulguların olduğu çalışmalar olduğu gibi farklı sonuçların tespit edilmiş olduğu çalışmalarda da bulunmaktadır. Karaca'nın çalışmasında dindarlık düzeyi yüksek gruplar 23-39 yaş aralığı ile genç yetişkinlik dönemi ve 40-59 yaş aralığı ile ileri yetişkinlik dönemleri

olarak tespit edilmiştir (Karaca, 2000, 347). Uysal'ın çalışmasına bakıldığında en düşük dindarlık düzeyi gençlik döneminde görülmekte olup yaş ilerledikçe dindarlık seviyesi artmaktadır (Uysal, 2006, 147). Bireylerin dini yönelim ve psikolojik iyi oluşlarını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen Göcen'in çalışmasına bakıldığında yaş grupları arasında anlamlı bir fark görülmemesine rağmen ilk yetişkinlik dönemi olarak alınan 21-28 yaş grubu en düşük, orta yetişkinlik dönemi olarak ele alınan 37-45 yaş gurubu en yüksek dini yönelim ortalama puanına sahiptir (Göcen, 2014, 208).

Araştırma sonucu genel kanı yaşın artmasıyla bireyin dindarlığında farklılık oluştuğu yönündedir. Dini yönelimin 18-30 yaş grubu olan gençlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde genel olarak düşük ve 31-40 yaş gurubu olan yetişkinlik döneminde daha yüksek tespit edilmesi, gençlik dönemi inanç problemleri ile ilişkilendirilmektedir. Buna ilave olarak genç yetişkinlik döneminde, gençlik döneminin inanç ile ilgili problemleri halledilse dahi ibadetler ile ilgili problemlerin devam edebileceği bilinmektedir. 18-30 yaş grubunun özellikle ilk yarısı bireylerin yoğun şekilde varoluşsal kaygılar taşıdığı ve kimlik arayışı içinde olduğu dönem olması itibarıyla dini tutum ve davranışlar açısından olumsuz etkilenme potansiyeli barındırmaktadır. Ayrıca özellikle üniversite sonrası meslek edinme uğraşı nedeniyle bu dönem içindeki bireyler oldukça yoğun bir stres altındadır (Göcen, 2014, 209). Ayrıca 18-30 yaş grubunun yaş dönemi itibarıyla çoğunlukla bekâr olmalarının da dindarlık düzeyine etki ettiği düşünülmektedir. Araştırmamızın medeni durum demografik değişkeni verilerine baktığımızda bekâr olan grubun dini yönelimlerinin evli olan gruba göre daha düşük çıkması bu ifadeyi destekler niteliktedir. Peker'e göre dine karşı ilgisiz olan ilk yetişkinlik dönemindeki birey evlenip çocuk sahibi olmasıyla birlikte çocuğuna örnek olma gayreti içine girmekte ve dini görevlerini yerine getirmede daha hassas davranmaktadır (Peker, 2018, 175). Bu verilerden hareketle yaşa bağlı olarak dini yönelimin sürekli bir gelişim içinde olduğu fakat bu gelişimin dönemsel olarak iniş çıkışlar gösterdiğini söylemek mümkündür.

Yaş ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem gurubu yaş dönemlerine göre psikolojik iyi oluş ölçeğine yönelik puanların istatistikleri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Yaşa Göre ANOVA Sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-18-30	94	40,06	10,28			
İyi Oluş	b-31-40	87	38,67	11,68	,382	,683	
Toplam	c-41-60	70	39,21	10,40			
	Toplam	251	39,38	10,79			

Tablo 12’de görüldüğü gibi toplam psikolojik iyi oluş ortalama puanları 18-30 yaş grubunda $\bar{X}=40,06$, 31-40 yaş grubunda $\bar{X}=38,67$ ve 41-58 yaş grubunda $\bar{X}=39,21$ olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre katılımcıların yaş grubu ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($p>,05$).

Literatür incelendiğinde Göcen’in çalışmasında da benzer bir sonuç bulunmakta olup yaş ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı fark bulunmamaktadır (Göcen, 2012, 156). Doğan’ın çalışmasında ise yaş ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bununla birlikte her iki çalışma da bu çalışmadan farklı olarak 20-45 yaş aralığı en yüksek psikolojik iyi oluş ortalamasına sahip yaş aralığı olarak görülmektedir (Doğan, 2014, 254). Bu durum Göcen’in çalışmasında 20 yaş ve altı bireylerin psikolojik iyi oluş puanlarının düşüklüğü için henüz iş bulamama ve hayata atılmamış olmanın kaygısı, 46 yaş ve üzeri grup için ise son yetişkinlik dönemi sağlık problemleri ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır (Göcen, 2012, 215).

Yapılan bu çalışmada anlamlı fark bulunmamasına rağmen ortalama puanlar dikkate alındığında en düşük psikolojik iyi oluş ortalaması 31-40 yaş aralığında görülmektedir. Örneklem grubu göz önüne alındığında bu yaş aralığının psikolojik iyi oluş puanının düşük olması çalışma hayatının yoğunluğu, kadın işçilerin çalışma standartları ve birikmiş iş yükü yine bu yaş aralığında yoğunlaşan aile sorumluluğu neticesinde hayatın çok yoğun ve yorucu bir dönemine denk gelmesi ile ilişkilendirilmektedir. Araştırmalar yaş ilerledikçe psikolojik iyi oluşun azaldığını veya durağanlaştığını ve kişiden kişiye göre farklılık olmakla beraber bu durumun kadınlarda erkeklere oranla daha fazla olduğunu göstermektedir (Köylü, 2010, 17).

Yaş, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş Korelasyon

Araştırma örneklem gurubu yaş, dini yönelim ve psikolojik iyi oluş korelasyon istatistikleri Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13: Yaş, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş Korelasyon

		Yaş	Dini Yönelim	Psikolojik İyi Oluş
Yaş	Pearson Correlation	1	,210**	-,035

Yapılan anova analizlerine ek olarak uygulanan yaş değişkeni korelasyon istatistikleri ulaşılan verileri kuvvetlendirir nitelikte sonuç göstermekte ve ilişkinin yönü hakkında bizlere bilgi sağlamaktadır. Buna göre katılımcıların yaşları ve dindarlıkları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Psikolojik iyi oluş ve yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

2.2.3.2. Medeni Durum, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde sosyo-demografik değişkenlerden medeni durumun kadın işçilerden oluşan örneklem grubumuzun dini yönelim ve psikolojik iyi oluş durumları üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Medeni Durum ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem grubu medeni durum verilerine göre dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 14’te verilmiştir.

Tablo 14: Dini Yönelim Puanlarının Medeni Duruma Göre ANOVA Sonuçları

	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini Yönelim	a-Bekar	70	57,81	8,26	3,678	,027	a-b
	b-Evli	167	60,61	6,68			
	c-Dul	18	59,44	8,31			
	Toplam	255	59,76	7,34			
Düşünce	a-Bekar	70	27,67	3,99	2,115	,123	
	b-Evli	167	28,65	3,06			
	c-Dul	18	28,11	3,84			
	Toplam	255	28,34	3,41			
Davranış	a-Bekar	70	16,44	3,44	3,256	,040	a-b
	b-Evli	167	17,59	3,12			
	c-Dul	18	17,72	3,46			
	Toplam	255	17,28	3,26			

Duygu	a-Bekar	70	13,68	2,38			
	b-Evli	167	14,35	1,87			
	c-Dul	18	13,61	2,45	3,191	,043	a-b
	Toplam	255	14,12	2,08			

Tablo 14’te görüldüğü gibi dini yönelim ortalama puanı bekâr (a) grubunda $\bar{X}=57,81$, evli (b) grubunda $\bar{X}=60,61$ ve dul (c) grubunda $\bar{X}=59,44$ olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre katılımcıların medeni hali ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık bekâr (a) ve evli(b) grupları arasındadır. Evli bireylerin dini yönelimi bekâr ve dul bireylere göre daha yüksek olarak tespit edilmiştir.

Dini yönelimin düşünce alt boyutu ortalama puanı bekâr (a) grubunda $\bar{X}=27,67$, evli (b) grubunda $\bar{X}=28,65$ ve dul (c) grubunda $\bar{X}=28,65$ olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların dini yönelim düşünce düzeyleri ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($p>,05$).

Dini yönelimin davranış alt boyutu ortalama puanı bekâr (a) grubunda $\bar{X}=16,44$, evli (b) grubunda $\bar{X}=17,59$ ve dul (c) grubunda $\bar{X}=17,72$ olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların dini yönelim davranış düzeyleri ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı bu ilişki bekâr(a) ve evli(b) gruplar arasındadır. Evli bireylerin dini yönelim davranış boyutu bekâr bireylere göre daha yüksek olarak tespit edilmiştir. En yüksek dini davranış puanı ise dul bireylerde görülmektedir.

Dini yönelimin duygu alt boyutu ortalama puanı bekâr (a) grubunda $\bar{X}=13,68$, evli (b) grubunda $\bar{X}=14,35$ ve dul (c) grubunda $\bar{X}=13,61$ olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların dini duygu düzeyleri ile medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). Bu anlamlı ilişki bekâr(a) ve evli(b) gruplar arasındadır. Evli bireylerin dini yönelim duygu boyutu bekâr ve dul bireylere göre daha yüksek olarak tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular neticesinde dini yönelim davranış boyutu hariç tüm alt boyutlarda ve dini yönelim toplamında en yüksek ortalama puan evli bireylere aittir. Davranış boyutunda ise en yüksek ortalama puan dul bireylerde görülmektedir. En

düşük ortalama puan ise dini yönelim duygu boyutu hariç tüm alt boyutlarda ve dini yönelim toplam puanında bekâr bireylere aittir. Duygu boyutu en düşük ortalama puanına sahip grup ise dul bireyler olarak tespit edilmiştir.

Literatüre bakıldığında, Uysal'ın “Türkiye’de Dindarlık ve Kadın” isimli çalışmasında medeni durum değişkeni verilerinde evli bireylerin bekârlara göre daha dindar oldukları görülmektedir (Uysal, 2006, 147). Aynı şekilde Karaca'nın çalışmasında da evli olanların dindarlıkları bekârlara göre daha yüksek bulunmuştur (Karaca, 2000, 301). Göcen'in çalışmasında anlamlı farklılık olmamasına rağmen evlilerin bekârlara göre daha yüksek dini yönelim ortalaması olduğu görülmektedir (Göcen, 2014, 214). Koç'un yetişkinler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada evlilerin iç güdümlü dindarlıkları bekâr ve dullara oranla daha yüksek tespit edilmiştir (Koç, 2008, 131).

Mehmedoğlu'nun Allah tasavvuru ile ilgili çalışmasında evlilerin bekârlara oranla Allah'a daha çok teslimiyet gösterdiğini ve Allah'ı kendilerine daha yakın bulduklarını tespit etmiştir. İslam dini evliliği tavsiye etmekte, bekârlığı ideal bir durum olarak görmemektedir. Allah insanları birbirine tamamlayıcı olarak yaratmıştır. Kadın ve erkek Kur'an'da “Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.” şeklinde geçmektedir (el-Bakara 2/187). Psikolojik açıdan kadın ve erkek birbirine muhtaçtır. Evlilik psikolojik yönden bireylere destek olmasının yanı sıra dini hayatı koruma yönüne de sahiptir (Mehmedoğlu, 2011, 215).

Çalışma geneli itibariyle evlilerin bekârlara oranla daha dindar olmalarının bir diğer nedeni de yaş ilerledikçe dindarlığın artış göstermesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca evlilik gerçekleştiren bireylerin artan sorumlulukları ve çocuklarına örnek olma kaygısı ile dini eğilimlerinde artış söz konusudur. Yapılan bu çalışmada medeni durum ve dini yönelim ilişkisi çerçevesinde dikkat çeken bir diğer husus da dul bireylerin bekâr ve evlilere oranla dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanının daha yüksek olmasıdır. Batıda yapılan çalışmalarda dul bireyler dua etme, ibadetleri uygulama ve ölüm sonrası hayata inanç bakımından bekâr ve evlilere oranla ileri seviyede bulunmuştur. Yapılan çalışmalar neticesinde ulaşılan veriler doğrultusunda özellikle eş kaybı sebebiyle dul kalan bireylerin, kavuşma ümidiyle ölüm sonrası yaşam inançlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Hökelekli, 2017, 99).

Medeni Durum ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem grubu medeni durum verilerine göre psikolojik iyi oluş durumuna yönelik puanların istatistikleri Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Medeni Duruma Göre ANOVA Sonuçları

	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-Bekar	70	40,78	10,19			
İyi Oluş	b-Evli	167	39,01	10,86			
Toplam	c-Dul	18	38,22	11,69	,798	,451	
	Toplam	255	39,44	10,73			

Tablo 15’te görüldüğü gibi psikolojik iyi oluş ortalama puanı bekâr (a) grubunda $\bar{X}=40,78$, evli (b) grubunda $\bar{X}=39,01$ ve dul (c) grubunda $\bar{X}=38,22$ olarak tespit edilmiştir. Bu duruma göre katılımcıların medeni hali ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($p>,05$).

Medeni durum ve psikolojik iyi oluş ile ilgili çalışmalarda ya evliler lehine anlamlı farklılık görülmüş ya da anlamlı farklılık görülememiştir. Doğan’ın çalışmasına bakıldığında bekârların psikolojik iyi olma ortalama puanı dullardan, evlilerin ortalama puanı ise bekâr ve dullardan anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur (Doğan, 2014: 263). Göcen’in çalışmasında bekâr ve evli bireyler arasında psikolojik iyi olma bakımından anlamlı farklılık görülmemiştir (Göcen, 2012: 158). Dündar’ın çalışan bireyler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında da psikolojik iyi olma düzeylerinin medeni duruma göre farklılaşmadığı görülmüştür (Dündar-Demirci, 2018, 7).

Yapılan bu çalışmada anlamlı farklılık görülememesine rağmen diğer çalışmaların aksine bekâr bireylerin psikolojik iyi oluş ortalaması daha yüksek bulunmuştur. Bu durum örneklem kitlesinin sosyo-ekonomik düzey ve hayat standartları düşünüldüğünde yoğun çalışma hayatı ile birlikte evlilik ve akabinde çocuk durumunun mevcut sıkıntıları daha hissedilir hale getirmesi bakımından kadın işçiler söz konusu olduğunda evlilik durumunun psikolojik iyi oluş ortalama puanının düşük olmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Evlenip boşanma durumu ise bireylerin psikolojik durumlarına etki eden başlı başına zor bir süreçtir. Ryff’in çalışmasında dul olmanın özellikle kadınların psikolojik iyi oluşları üzerinde negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir (Ryff, 1989).

2.2.3.3. Eğitim Düzeyi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular

Bu bölümde eğitim düzeyinin kadın işçilerden oluşan örneklem grubunun dini yönelim ve psikolojik iyi oluş durumları üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur. Eğitim düzeyi bağımsız değişkeni Okur-Yazar Değil, Okur Yazar, İlk-Ortaokul, Lise, Üniversite ve Lisansüstü olmak üzere altı seviye şeklinde yöneltilmiş fakat elde edilen veriler doğrultusunda ilk üç düzey olan Okur-Yazar Değil, Okur Yazar ve İlk-Ortaokul düzeyleri birlikte İlk-Ortaokul (a) olarak % 28,6 (73); Üniversite ve Lisansüstü düzeyleri de Üniversite (b) düzeyi %34,5 (88) olarak birleştirilmiştir. Lise düzeyi 36,9 (94) ise herhangi bir değişime gerek duyulmadan sunulmuştur.

Eğitim Düzeyi ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem gurubu eğitim düzeyi verilerine göre dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 16’ da verilmiştir.

Tablo 16: Dini Yönelim Puanlarının Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

	Eğitim Düzeyi	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini Yönelim	a-İlk-Ortaokul	73	60,93	7,07	1,390	,251	
	b-Lise	94	59,08	7,70			
	c-Üniversite	88	59,50	7,13			
	Toplam	255	59,76	7,34			
Düşünce	a-İlk-Ortaokul	73	28,63	3,34	1,285	,279	
	b-Lise	94	27,90	3,61			
	c-Üniversite	88	28,59	3,23			
	Toplam	255	28,37	3,41			
Davranış	a-İlk-Ortaokul	73	17,98	3,30	3,429	,034	a-c
	b-Lise	94	17,34	3,18			
	c-Üniversite	88	16,64	3,23			
	Toplam	255	17,28	3,26			
Duygu	a-İlk-Ortaokul	73	14,31	1,88	1,408	,247	
	b-Lise	94	13,83	2,26			
	c-Üniversite	88	14,26	2,03			
	Toplam	255	14,12	2,08			

Tablo 16’da görüldüğü gibi dini yönelim ortalama puanı İlk-Ortaokul (a) grubunda $\bar{X}$ =60,93, Lise (b) grubunda $\bar{X}$ =59,08 ve Üniversite (c) grubunda $\bar{X}$ =59,50 ‘dir. Bu duruma

göre eğitim düzeyi ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim düşünce alt boyutu ortalama puanı İlk-Ortaokul (a) grubunda $\bar{X}=28,93$, Lise (b) grubunda $\bar{X}=27,90$ ve Üniversite (c) grubunda $\bar{X}=28,59$ 'dur. Bu duruma göre eğitim düzeyi ile dini yönelim düşünce alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanı İlk-Ortaokul (a) grubunda $\bar{X}= 17,98$, Lise (b) grubunda $\bar{X}=17,34$ ve Üniversite (c) grubunda $\bar{X}=16,64$ 'dür. Bu duruma göre eğitim düzeyi ile davranış alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($p<,05$). Anlamlı farklılık İlk-Ortaokul (a) ve Üniversite (c) grupları arasındadır. İlk-Ortaokul eğitim düzeyine sahip bireylerin dini yönelim davranış alt boyutu Üniversite-Lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireylerden anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur.

Dini yönelim duygu alt boyutu ortalama puanı İlk-Ortaokul (a) grubunda $\bar{X}=14,31$, Lise (b) grubunda $\bar{X}=13,83$ ve Üniversite (c) grubunda $\bar{X}=14,26$ 'dır. Tabloda da görüldüğü üzere eğitim düzeyi ile duygu alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Bu çalışmada örneklem grubu eğitim düzeyi ve dini yönelim arasında anlamlı fark bulunmamakla birlikte dindarlık düzeyi en yüksek grup ilk-ortaokul eğitim düzeyinde görülmektedir. Ayrıca dini yönelimin tüm alt boyutlarında ortalama puan İlk-Ortaokul eğitim düzeyinde en yüksek olmasına rağmen sadece davranış boyutunda anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Literatür incelendiğinde, eğitim düzeyinin dini tutum ve davranışlar üzerinde bir etkisinin bulunup bulunmadığına dair yapılan araştırmalarda genel bulgu eğitim seviyesi yükseldikçe dini tutum ve davranışlarda azalma olduğu ve dine karşı ilgisizliğin arttığı yönündedir (Mehmedoğlu, 2004, 167; Uysal, 2006, 69). Mehmedoğlu'nun çalışmasında eğitim düzeyi ve dindarlık arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamakla birlikte lise ve dengi eğitim düzeyinde dinin ibadet ve duygu boyutlarında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Lise ve dengi eğitim düzeyinde dinin ibadet ve duygu boyutlarından alınan ortalama puanlar üniversite mezunlarından daha yüksek çıkmıştır (Mehmedoğlu, 2004, 141). Karaca'nın yapmış olduğu araştırmada ortaokul veya lise

mezunlarının, fakülte mezunlarından daha dindar oldukları sonucu tespit edilmiştir (Karaca, 2000, 299). Eğitim düzeyi arttıkça refah seviyesinin artması ve refah seviyesi ile dindarlığın ters oranlı ilişkisi dikkate alındığında eğitim durumu arttıkça dindarlığın da azalması muhtemel gözükmemektedir. Dindarlık düzeyinin ilk-ortaokul seviyesinde fazla olmasının bir diğer sebebi de alınan eğitimin dini bir boyutunun olmayışına bağlı olarak bu eğitimden geçen bireylerin eğitim seviyesi yükseldikçe dini alandan uzaklaşmaları ile açıklanmaktadır (Hökelekli, 2017, 96).

Eğitim Düzeyi ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem gurubu eğitim düzeyi verilerine göre psikolojik iyi oluş durumuna yönelik puanların istatistikleri Tablo 17’ de verilmiştir.

Tablo 17: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

	Eğitim Düzeyi	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-İlk-Ortaokul	73	37,67	11,33	3,238	0,41	a-c
İyi Oluş	b-Lise	94	38,68	10,94			
Toplam	c-Üniversite-Lisansüstü	88	41,71	9,67			
	Toplam	255	39,44	10,73			

Tablo 17’de görüldüğü gibi psikolojik iyi oluş ortalama puanı İlk-Ortaokul (a) grubunda $\bar{X}=37,67$, Lise (b) grubunda $\bar{X}=38,68$, Üniversite (c) grubunda $\bar{X}= 41,71$ ’dir. Bu duruma göre eğitim düzeyi ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($p<,05$). Katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş puan ortalaması da artış göstermektedir. İstatistiksel olarak anlamlı farklılık İlk-Ortaokul (a) ile üniversite (c) grupları arasındadır. Üniversite-Lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireyler psikolojik iyi oluşu en yüksek grup olarak gözükmemektedir.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde Doğan’ın çalışmasında benzer sonuçlarla karşılaşılmakta, eğitim düzeyi arttıkça psikolojik iyi olma düzeyinin arttığı görülmektedir (Doğan, 2014, 272). Balcı’nın çalışmasında yaşam doyumu ve öznel iyi olma ve eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Balcı, 2011, 138). Göcen’in çalışmasında da psikolojik iyi oluş ve eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiş olmasına rağmen hayatın amacı, insanlarla olumlu ilişkiler ve bireysel gelişim alt boyutları ile eğitim düzeyi

arasında anlamlı ilişki bulunmuş, bu alt boyutlar bireylerin eğitim seviyesi arttıkça artış göstermiştir (Göcen, 2014, 223). Gruplar arasındaki farka bakıldığında, eğitim durumu üniversite mezunu olan katılımcıların, eğitim durumu ilköğretim mezunu olan katılımcılara göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular incelendiğinde eğitim düzeyinin psikolojik iyi oluşu daha çok dolaylı yoldan etkilediği görülmektedir. Eğitim düzeyi yüksek bireylerin psikolojik iyi oluşlarının yüksek bulunması daha yüksek refah seviyesine sahip olmaları, geçim sıkıntısı benzeri dertlerinin olmaması veya diğerlerine göre daha az olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca çalışmanın örneklem grubu verilerince üniversite mezunu işçi kadrolarında çalışan kadınların (sürekli işçi grubu) iş kanunu gereğince daha yüksek maaş alması ve üniversite-lisansüstü eğitim düzeyinin psikolojik iyi oluşlarının yüksek olması elde edilen verileri desteklemektedir. (Tablo 16) Ryff kişinin psikolojik iyi oluşunda ileri yetişkinlik döneminde iş ve eğitimin, orta yaşlarda ise aile ve ilişkilerin önemli etkileri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Ryff iyi eğitilmiş kadınların yüksek özerklik hissine sahip olduklarını belirtmiştir (Ryff, 2014, 15-16). Buna ilave olarak bireylerin eğitim düzeyi arttıkça hayatı anlamlandırma düzeylerin de artması ile eğitimin birey psikolojisi ve anlam dünyası üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

2.2.3.4. Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde kadın işçilerden oluşan örneklem grubunun sosyo-ekonomik düzey algılarının dini yönelim ve psikolojik iyi oluş durumları üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem gurubu algılanan sosyo-ekonomik düzey verilerine göre dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: Dini Yönelim Puanlarının Sosyo-ekonomik Düzeye Göre ANOVA Sonuçları

	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini	a-Alt	25	59,53	8,09			
Yönelim	b-Ortanın Altı	54	58,40	8,21			

Toplam	c-Orta	141	60,29	7,02	1,660	,176
	d-Ortanın Üstü	24	59,82	6,67		
	Toplam	244	59,75	7,37		
Düşünce	a-Alt	25	27,69	4,30		
	b-Ortanın Altı	54	27,68	3,60		
	c-Orta	141	28,76	3,28	,368	,776
	d-Ortanın Üstü	24	28,23	2,78		
	Toplam	244	28,36	3,44		
Davranış	a-Alt	25	17,88	3,33		
	b-Ortanın Altı	54	17,18	3,68		
	c-Orta	141	17,26	3,07	2,217	,087
	d-Ortanın Üstü	24	16,95	3,56		
	Toplam	244	17,28	3,27		
Duygu	a-Alt	25	13,96	2,22		
	b-Ortanın Altı	54	13,53	2,34		
	c-Orta	141	14,26	2,00	,858	,463
	d-Ortanın Üstü	24	14,62	1,55		
	Toplam	244	14,10	2,08		

Tablo 18’de görüldüğü gibi dini yönelim ortalama puanı sosyo-ekonomik açıdan, alt (a) grupta $\bar{X}=59,53$, ortanın altı (b) grupta $\bar{X}=58,40$, orta (c) grupta $\bar{X}=60,29$ ve ortanın üstü (d) grupta $\bar{X}=59,82$ ’dir. Bu duruma göre sosyo-ekonomik düzey ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim düşünce alt boyutunda ortalama puan, alt (a) grupta $\bar{X}=27,69$, ortanın altı (b) grupta $\bar{X}=27,68$, orta (c) grupta $\bar{X}=28,76$ ve ortanın üstü (d) grupta $\bar{X}=28,23$ ’dür. Bu duruma göre sosyo-ekonomik düzey ile dini yönelim düşünce alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim davranış alt boyutunda ortalama puan alt (a) grupta $\bar{X}=17,88$, ortanın altı (b) grubunda $\bar{X}=17,18$, orta (c) grupta $\bar{X}=17,26$ ve ortanın üstü (d) grubunda $\bar{X}=16,95$ ’dir. Bu duruma göre sosyo-ekonomik düzey ile dini yönelim davranış alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim duygu alt boyutunda ortalama puan alt (a) grupta $\bar{X}=13,96$, ortanın altı (b) grubunda $\bar{X}=13,53$, orta (c) grupta $\bar{X}=14,26$ ve ortanın üstü (d) grubunda

$\bar{X}=14,62$ 'dir. Bu duruma göre sosyo-ekonomik düzey ile dini yönelim duygu alt boyutu istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Literatüre bakıldığında sosyo-ekonomik düzey ile dindarlık arasında çeşitli sonuçlar bulunmakla birlikte genel tespit alt ve orta sosyo-ekonomik düzey dindarlığının daha fazla olduğu yönündedir. Yapıcı'nın çalışmasında orta ve alt gelirli bireylerin dindarlık eğilimlerinin diğerlerine göre daha fazla olduğu görülmektedir (Yapıcı, 2013, 185). Mehmedoğlu'nun "Tanrı Tasavvuru" ile ilgili çalışmasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık gözükmemekle birlikte Allah'a teslimiyet, Allah'ı kendine yakın bulma ve dost olarak, koruyup gözetken olarak görme alt boyutları ortalama puanları orta sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerde daha yüksek gözükmemektedir. Düşük sosyo-ekonomik düzeyde ise Allah intikam alan olarak görülmektedir (Mehmedoğlu, 2011, 221). Kaya'nın çalışmasında da sosyo-ekonomik düzey ve dini tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunamamıştır (Kaya, 1998,122). Kadın çalışanlar üzerinde Demir tarafından gerçekleştirilen araştırmada istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmamakla birlikte çok iyi, iyi, orta, kötü ve çok kötü olarak yapılan 5'li gruplandırmada iyi ve orta gelir düzeyine sahip bireylerin diğer gelir düzeylerine sahip bireylere oranla daha dindar oldukları tespit edilmiştir (Demir, 2020, 62).

Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem gurubu algılanan sosyo-ekonomik düzey verilerine göre psikolojik iyi oluş durumuna yönelik puanların istatistikleri Tablo 19' da verilmiştir.

Tablo 19: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Sosyo-ekonomik Düzeye Göre ANOVA Sonuçları

	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-Alt	25	34,80	10,20	6,224	,000	a-d
İyi Oluş	b-Ortanın Altı	54	36,22	10,82			
Toplam	c-Orta	141	40,25	10,43			
	d-Ortanın Üstü	24	45,25	8,55			
	Toplam	244	39,29	10,60			

Tablo 19'da görüldüğü gibi psikolojik iyi oluş ortalama puanı sosyo-ekonomik açıdan alt (a) grupta $\bar{X}=34,80$, ortanın altı (b) grupta $\bar{X}=36,22$, orta (c) grupta $\bar{X}=40,25$ ve

ortanın üstü (d) grupta $\bar{X}=45,25$ 'dir. Bu duruma göre sosyo-ekonomik düzey ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($p<,05$). Katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluş puan ortalaması da artmaktadır. İstatistiksel olarak aralarında anlamlı farklılık olan gruplar alt (a) - ortanın üstü (d) ve ortanın altı (b) - ortanın üstü (d) gruplarıdır. Ortanın üstü sosyo-ekonomik düzeye sahip bireyler en yüksek psikolojik iyi oluş puanına sahiptir.

Literatüre bakıldığında, Göcen tarafından gerçekleştirilen araştırmada orta düzeyde gelir durumuna sahip olanların psikolojik iyi oluşları alt düzeyde gelir durumuna sahip olanlara göre daha yüksek bulunmuştur (Göcen, 2014, 216). Kilit'in araştırmada katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe psikolojik iyi oluş puan ortalaması da yükselmektedir (Kilit, 2019, 97). Tokur tarafından "Stres ve Dindarlık" üzerine gerçekleştirilen araştırma verilerine göre sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe stres düzeyinin azaldığı görülmektedir (Tokur, 2011, 122). Çalışanlara yönelik gerçekleştirilen başka bir araştırmada; çalışanların, dış çevre kaynaklı stres faktörlerine ilişkin ölçülen puanları arasında, gelir durumunun %95 gibi yüksek bir oranla ilk sırada yer aldığı görülmüştür (Gümüştekin-Gültekin, 2010, 9). Bahadır'ın 1999 yılında yaptığı çalışmada ekonomik gelir arttıkça hayatı anlamlandırma düzeyinin arttığı görülmektedir (Bahadır, 1999, 169). Gruplar arasındaki farka bakıldığında, aylık geliri 3,101 TL ve üstü olan katılımcıların, aylık geliri asgari ücret (2019 asgari ücret rakamı olan 2020 TL baz alınmıştır) olan katılımcılara göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların psikolojik iyi oluş durumları gelir durumuna göre farklılık göstermiştir. Maddi refah durumunun psikolojik iyi oluşu tek başına etkilemeyeceği düşünülmekle birlikte bireyin hayatında önemli bir faktör olduğu kabul edilmektedir. Dar gelir ve buna bağlı olarak yaşam şartlarındaki zorluk bireylerin psikolojik durumlarını olumsuz yönde etkilemekte gelir düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluşta da artış gözlenmektedir. Ayrıca araştırma meslek grupları arasında gelir düzeyi en yüksek grup olan sürekli işçi grubunun psikolojik iyi oluş düzeyi en yüksek grup olarak bulunması gelir düzeyi arttıkça psikolojik iyi oluşun arttığı yönünde elde edilen verileri destekler niteliktedir.

2.2.3.5. Meslek, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu kısmında örneklem grubunun mesleki durumunun dini yönelim ve psikolojik iyi oluş durumları üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Meslek ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem gurubu meslek verilerine göre dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20: Dini Yönelim Puanlarının Meslek Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

	Meslek	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini Yönelim	a-Temizlik Görevlisi	47	60,00	7,72	,460	,710	
	b-Fabrika İşçisi	116	59,25	7,49			
	c-Sürekli İşçi	52	60,66	5,99			
	d-Diğer	40	59,78	8,16			
	Toplam	255	59,76	7,34			
Düşünce	a-Temizlik Görevlisi	47	28,19	3,48	,302	,824	
	b-Fabrika İşçisi	116	28,21	3,65			
	c-Sürekli İşçi	52	28,70	2,83			
	d-Diğer	40	28,47	3,38			
	Toplam	255	28,34	3,41			
Davranış	a-Temizlik Görevlisi	47	17,89	3,29	,788	,501	
	b-Fabrika İşçisi	116	17,05	3,32			
	c-Sürekli İşçi	52	17,40	2,41			
	d-Diğer	40	17,10	3,99			
	Toplam	255	17,28	3,26			
Duygu	a-Temizlik Görevlisi	47	13,92	1,99	1,067	,364	
	b-Fabrika İşçisi	116	13,98	2,15			
	c-Sürekli İşçi	52	14,55	1,98			
	d-Diğer	40	14,20	2,10			
	Toplam	255	14,12	2,08			

Tablo 20’de görüldüğü gibi dini yönelim ortalama puanı Temizlik Görevlisi (a) grubunda $\bar{X}$ =60,00, Fabrika İşçisi (b) grubunda $\bar{X}$ =59,25, Sürekli İşçi (c) grubunda $\bar{X}$ =60,66, Diğer (d) grubunda $\bar{X}$ =59,78’dir. Bu duruma göre meslek ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim düşünce alt boyutu puanı Temizlik Görevlisi (a) grubunda $\bar{X}=28,19$, Fabrika İşçisi (b) grubunda $\bar{X}=28,21$, Sürekli İşçi (c) grubunda $\bar{X}=28,70$, Diğer (d) grubunda $\bar{X}=28,47$ 'dir. Bu duruma göre meslek ile dini yönelim düşünce alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanı Temizlik Görevlisi (a) grubunda $\bar{X}=17,89$, Fabrika İşçisi (b) grubunda $\bar{X}=17,05$, Sürekli İşçi (c) grubunda $\bar{X}=17,40$, Diğer (d) grubunda $\bar{X}=17,10$ 'dir. Bu duruma göre meslek ile dini yönelim davranış alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Dini yönelim duygu alt boyutu ortalama puanı Temizlik Görevlisi (a) grubunda $\bar{X}=13,92$, Fabrika İşçisi (b) grubunda $\bar{X}=13,98$, Sürekli İşçi (c) grubunda $\bar{X}=14,55$, Diğer (d) grubunda $\bar{X}=14,20$ 'dir. Bu duruma göre meslek ile dini yönelim duygu alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır ($p>,05$).

Bu çalışma verilerine göre örneklem grubu meslek değişkeni ve dini yönelim ve alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunmamakla birlikte genel olarak örneklem grubunun dindar yönelim gösterdiği görülmektedir.

Literatür tarandığında işçi kadınların dini yönelim, dini tutum veya dindarlık durumları ile ilgili çalışmaya rastlanmamaktadır. Ancak çalışan anneler ve mesleki sınıflandırma olmaksızın çalışan kadınlar ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Meslek grupları ve dindarlık ile ilgi yapılan çalışmalarda istatistiksel olarak anlamlı veriler bulunduğu gibi bu çalışma ile benzerlik göstererek anlamlı fark olmayan veriler de bulunmaktadır. Koç'un yaptığı çalışmada en dindar grup din görevlileri, ardından öğretmen ve doktorlar olarak tespit edilmiştir (Koç, 2008, 132). Karaca tarafından gerçekleştirilen çalışmada dindarlık düzeyi meslek değişkenine göre en yüksek polis memurları, daha sonra öğretim elemanları, öğretmenleri emekli öğretmenler ve en düşük doktorlar olarak sıralanmaktadır (Karaca, 2000, 301). Aydın ve Aydemir'in çalışmalarında kişilerin dindarlık düzeyleri ile meslek grupları arasında anlamlı fark bulunmamıştır (Aydın, 1995, 166; Aydemir, 2008, 50).

Meslek ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem grubu meslek verilerine göre psikolojik iyi oluş durumuna yönelik puanların istatistikleri Tablo 21'de verilmiştir.

Tablo 21: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Meslek Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

	Meslek	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-Temizlik Görevlisi	47	36,53	9,57	2,928	,034	a-c
İyi Oluş	b-Fabrika İşçisi	116	39,53	10,87			
Toplam	c-Sürekli İşçi	52	42,68	9,77			
	d-Diğer	40	38,37	12,00			
	Toplam	255	39,44	10,73			

Tablo 21’de görüldüğü gibi psikolojik iyi oluş ortalama puanı Temizlik Görevlisi (a) grubunda $\bar{X}=36,53$, Fabrika İşçisi (b) grubunda $\bar{X}=39,53$, Sürekli İşçi (c) grubunda $\bar{X}=42,68$, Diğer (d) grubunda $\bar{X}=38,37$ ’dir. Bu duruma göre meslek ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($p<,05$). Katılımcıların meslek grubu çeşitliliğine göre en yüksek psikolojik iyi oluş puanı sürekli işçi grubu olarak gözükmemektedir. Aralarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olan gruplar Temizlik görevlisi (a) – Sürekli İşçi (c) gruplarıdır.

Literatür incelendiğinde Babahanoğlu’nun “Çalışan Annelerin Yaşam Doyumları” üzerine yaptığı çalışmasında gruplar arasındaki farka bakıldığında, akademik personel statüsünde çalışan katılımcıların daimi işçi statüsünde çalışan katılımcılara göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Babahanoğlu, 2020, 6). Ev hanımları ve çalışan hanımların stresle başa çıkma durumları ile ilgili gerçekleştirilen bir araştırmada anlamlı bir fark bulunamamış olmasına rağmen, genel olarak kadınların iş yerlerinde ve ev ortamında çeşitli stres faktörleriyle karşılaştıkları belirlenmiş. Ayrıca iş hayatına girmeleri ile hayatlarına iş ortamı stresi eklendiği ve mevcut ev ortamı stres durumunun arttığı tespit edilmiştir. Stres ve psikolojik iyi oluşun ters ilişkili faktörler olarak olması sebebiyle stres attırıcı durumlar psikolojik iyi oluşu azaltan yönde etki etmektedir (Barut vd., 2010, 129).

Konu ile ilgili bir diğer çalışma olan Göcen’in çalışmasında meslek gruplarına göre en yüksek psikolojik iyi oluş düzeyine din görevlilerinin sahip olduğu ardından eğitimci ve ev hanımlarının geldiği; en düşük psikolojik iyi oluş durumuna ise esnaf, işçi ve emekli gruplarının sahip olduğu tespit edilmiştir (Göcen, 2014, 233).

Araştırma örneklem grubu olan kadın işçilerde gelir durumu fabrika işçileri ve temizlik işçileri grubunda sürekli işçi grubuna göre daha düşük, çalışma şartları daha zor düzeydedir. Araştırma sonuçlarına ve araştırma boyu gözlemlerimize göre en sıkıntılı çalışma şartlarına sahip ve kadrosuz olarak çalışan, her an işten atılma ihtimaline karşı stres içinde olan temizlik işçileri en düşük psikolojik iyi oluşa sahiptir. En yüksek psikolojik iyi oluşa sahip sürekli işçi grubu, örneklem grubundaki işçiler arasında kadrolu olarak çalışan tek grup olması kaynaklı hem mesleki manada gelecek kaygısı taşımamakta hem de diğer işçilere oranla genel olarak daha yüksek maaş almaktadır. Birbiri ile ilişkisi bulunan sürekli işçi ve temizlik görevlisi grupları çalışmanın iki uç örneklemine temsil etmektedir. Bu veriler doğrultusunda yüksek sosyal statüye sahip olan ve gelir düzeyi yüksek olan meslek gruplarının psikolojik iyi oluş ile pozitif ilişki içinde olduğu görülmektedir.

2.2.3.6. Mesleki Tecrübe Süresi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde mesleki tecrübenin dini yönelim ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Mesleki Tecrübe Süresi ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem gurubu mesleki tecrübe süresi verilerine göre dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 22’de verilmiştir.

Tablo 22: Dini Yönelim Puanlarının Mesleki Tecrübe Süresi Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

	Mesleki Tecrübe	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini	a-1-5 Yıl	67	58,84	7,89			
Yönelim	b-6-10 Yıl	79	58,67	8,09	3,274	,040	a-c
Toplam	c-11 Yıl ve Üzeri	78	61,50	6,05			b-c
	Toplam	224	59,78	7,45			
Düşünce	a-1-5 Yıl	67	28,08	3,22			
	b-6-10 Yıl	79	27,91	3,74	1,454	,236	
	c-11 Yıl ve Üzeri	78	28,81	3,49			
	Toplam	224	28,28	3,51			
Davranış	a-1-5 Yıl	67	16,87	3,79			

	b-6-10 Yıl	79	16,93	3,41	3,138	,045	a-c
	c-11 Yıl ve Üzeri	78	18,05	2,49			b-c
	Toplam	224	17,30	3,28			
Duygu	a-1-5 Yıl	67	13,87	2,23			
	b-6-10 Yıl	79	14,02	2,20	2,925	,056	
	c-11 Yıl ve Üzeri	78	14,63	1,66			
	Toplam	224	14,19	3,05			

Tablo 22’de görüldüğü gibi mesleki tecrübe süresi için dini yönelim ortalama puanı 1-5 yıl (a) grubunda $\bar{X}=58,84$, 6-10 yıl (b) grubunda $\bar{X}=58,67$, 11 yıl ve üzeri yıl (c) grubunda $\bar{X}=61,50$ ’dir. Bu duruma göre mesleki tecrübe süresi ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık 1-5 yıl (a) ile 11 yıl ve üzeri (c) ve 6-10 yıl (b) ve 11 yıl ve üzeri (c) grupları arasındadır. Mesleki tecrübe süresi en yüksek olan 11 yıl ve üzeri grubu, diğer iki mesleki tecrübe yılı aralığı olan 1-5 yıl ve 6-10 yıl grubuna göre daha yüksek dini yönelime sahiptir.

Mesleki tecrübe süresi açısından dini yönelim düşünce alt boyutu ortalama puanı 1-5 yıl (a) grubunda $\bar{X}=28,08$, 6-10 yıl (b) grubunda $\bar{X}=27,91$, 11 yıl ve üzeri yıl (c) grubunda $\bar{X}=28,81$ ’dir. Bu duruma göre mesleki tecrübe süresi ile dini yönelim düşünce alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır($p>,05$).

Mesleki tecrübe süresi açısından dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanı 1-5 yıl (a) grubunda $\bar{X}=16,87$, 6-10 yıl (b) grubunda $\bar{X}=16,93$, 11 yıl ve üzeri yıl (c) grubunda $\bar{X}=18,05$ ’dir. Bu duruma göre mesleki tecrübe süresi ile dini yönelim davranış alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık 1-5 yıl (a) ile 11 yıl ve üzeri (c) ve 6-10 yıl (b) ve 11 yıl ve üzeri (c) grupları arasındadır. Bu duruma göre mesleki tecrübe yılı en yüksek olan grup en yüksek dini yönelim davranış alt boyutuna sahiptir.

Mesleki tecrübe süresi açısından dini yönelim duygu alt boyutu ortalama puanı 1-5 yıl (a) grubunda $\bar{X}=13,87$, 6-10 yıl (b) grubunda $\bar{X}=14,02$, 11 yıl ve üzeri yıl (c) grubunda $\bar{X}=14,63$ ’dür. Bu duruma göre mesleki tecrübe süresi ile dini yönelim duygu alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır($p>,05$).

Literatüre bakıldığında son dönemde avukat örneklem grubu üzerinde çalışma yapan Aydın dışında, çalışanların mesleki tecrübe süresi ve dindarlık ilişkisine dair herhangi bir araştırma verisi bulunamamıştır. Aydın'ın çalışmasında mesleki tecrübe süresi ve dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir (Aydın, 2019, 59). Çalışma örneklem grubunda en yüksek dindarlık 31-40 yaş grubunda görülmekle birlikte onu takiben gelen 41-58 yaş grubu ile çok yüksek fark görülmemektedir. Dolayısıyla 30-58 yaş arası araştırmanın en yüksek dindarlık düzeyine sahip yaş aralığı olarak bulunmuştur. Mesleki tecrübe süresi 11 yıl ve üzeri grubun yaş aralığı da 30 yaş üzeri gruba tekabül ettiği kabul edildiğinde bu yaş grubunun dindarlık seviyesi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma bulguları, “Mesleki tecrübe süresi ve dini tutum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.” şeklindeki araştırma hipotezini doğrulamamaktadır. Dini yönelim ve mesleki tecrübe süresi arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu çalışma verilerince en yüksek dini yönelim 11 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip grupta görülmüştür. Ayrıca dini yönelim tüm alt boyutlarında da en yüksek dini yönelim puanı 11 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip grup olarak tespit edilmiş fakat anlamlı farklılık sadece dini yönelim davranış boyutunda bulunmuştur.

Mesleki Tecrübe Süresi ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem gurubu mesleki tecrübe süresi verilerine göre psikolojik iyi oluş durumuna yönelik puanların istatistikleri Tablo 23'te verilmiştir.

Tablo 23: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Mesleki Tecrübe Süresi Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

	Mesleki Tecrübe	N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-1-5 Yıl	67	37,71	11,54	1,281	,280	
İyi Oluş	b-6-10	79	39,89	10,35			
Toplam	c-11 Yıl ve Üzeri	78	40,44	10,33			
	Toplam	224	39,43	10,73			

Tablo 23'te görüldüğü gibi mesleki tecrübe süresi için psikolojik iyi oluş ortalama puanı 1-5 yıl (a) grubunda $\bar{X}=37,71$, 6-10 yıl (b) grubunda $\bar{X}=39,89$, 11 yıl ve üzeri yıl (c)

grubunda $\bar{X}=10,33$ 'dür. Bu duruma göre mesleki tecrübe ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır($p>,05$).

Literatüre bakıldığında mesleki tecrübe süresi ve psikolojik iyi oluş ile ilgili çalışmalar eğitim, meslek dağılımı gibi diğer demografik verilere oranla daha az çalışılmıştır. Sağlık çalışanları ile ilgili gerçekleştirilen bir araştırmada anlamlı fark olmamasına rağmen, mesleki kıdem yılı 6 ve üzeri olan grubun psikolojik iyi oluşu 0-5 yıl mesleki kıdem yılı olan gruptan daha yüksek bulunmuştur (Şensoy vd, 2020, 47). Gerçekleştirilen bir diğer araştırmada da benzer şekilde sonuçlanmış: Mesleki kıdem yılı 11-15 yıl arası olan bireylerin hayat memnuniyetleri 1-5 yıl olanlardan ve 16-20 yıl arası olan bireylerin hayat memnuniyetleri 21 yıl ve üzeri olanlardan daha yüksek bulunmuştur (Yazıcı, 2015, 70). “Duygusal emek ve psikolojik iyi oluş” durumları ile ilgili öğretmenler üzerinde gerçekleştirilen bir diğer çalışma kıdem değişkeninin yönetsel destek ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir belirleyici olmadığını göstermektedir (Ertürk vd, 2016, 1131).

Bu çalışmada mesleki tecrübe yılının psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı etkisi bulunmadığı tespit edilmiş ve bu yöndeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Örneklem grubu düşünüldüğünde bireylerin mesleki tecrübe süresi arttıkça zor çalışma şartlarına bağlı olarak psikolojik iyi oluşlarının düşme ihtimaline karşın anlamlı farklılık olmamakla birlikte araştırma bulgularınca ortalama puanı en yüksek olan grup 11 yıl ve üzeri mesleki tecrübe süresine bireyler olarak tespit edilmiştir. Çalışanların psikolojik iyi oluş durumlarını belirleyen birden çok faktör bulunmaktadır. Mesleki tecrübe yılına kıyasla bu yılların hangi koşullarda geçirildiğinin psikolojik iyi oluş üzerinde daha çok etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Çalışma koşulları, çalışma saatlerinin uzunluğu, yönetici tavrı, gelir durumu, iş arkadaşları gibi etkenler bireyleri olumlu veya olumsuz etkileme gücüne sahip faktörler arasındadır.

2.2.3.7. İş Ortamın ve Çalışma Şartlarından Memnuniyet İfadesi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde iş ortamı ve çalışma şartlarından memnuniyet durumunun dini yönelim ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

İş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk durumu bağımsız değişkeni, Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere 5’li şekilde yöneltilmiş fakat elde edilen veriler doğrultusunda ilk iki cevap olan Kesinlikle Katılmıyorum ve Katılmıyorum cevapları Katılmıyorum (a); Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum cevapları Katılıyorum (c) olarak birleştirilmiştir. Kararsızım (b) cevabı ise herhangi bir değişime gerek duyulmadan sunulmuştur.

İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunum İfadesi ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem grubuna yöneltilen iş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesi verileri doğrultusunda dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 24’te verilmiştir.

Tablo 24: Dini Yönelim Puanlarının İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunum İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

		N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini Yönelim	a-Katılmıyorum	79	56,81	8,77	13,505	,000	a-b, c
	b-Kararsızım	72	59,63	7,00			
	c-Katılıyorum	100	62,25	5,03			
	Toplam	251	59,79	7,29			
Düşünce	a-Katılmıyorum	79	26,77	4,35	16,785	,000	a-b, c
	b-Kararsızım	72	28,35	2,99			
	c-Katılıyorum	100	29,58	2,18			
	d-Toplam	251	28,34	3,42			
Davranış	a-Katılmıyorum	79	16,42	3,61	5,752	,004	a-c
	b-Kararsızım	72	17,26	3,21			
	c-Katılıyorum	100	18,03	2,71			
	d-Toplam	251	17,30	3,22			
Duygu	a-Katılmıyorum	79	13,62	2,38	5,576	,004	a-c
	b-Kararsızım	72	14,01	1,92			
	c-Katılıyorum	100	14,62	1,78			
	d-Toplam	251	14,13	2,06			

Tablo 24’te görüldüğü gibi örneklem grubunun iş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesine katılım durumu için dini yönelim ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}$ =56,81, kararsızım (b) $\bar{X}$ =59,63 ve katılıyorum (c) $\bar{X}$ =62,25 şeklindedir. Bu

duruma göre katılımcıların iş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk durumu ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ile kararsızım (b) grubu, katılmıyorum (a) ile katılıyorum (c) grubu ve kararsızım (b) ile katılıyorum (c) grubu arasındadır. İlgili ifadeye katılıyorum (c) cevabını vererek iş ortamı ve çalışma şartlarından memnun olduklarını belirten katılımcıların dini yönelim toplam puanı, kararsız kalan ve memnunluk durumunu katılmıyorum olarak belirtenlere oranla pozitif yönde anlamlılık göstermektedir.

İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesine katılım durumu için dini yönelim düşünce alt boyutu ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=26,77$, kararsızım (b) $\bar{X}=28,35$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=29,58$ şeklindedir. Katılımcıların iş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk durumu ile dini yönelim düşünce alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ile kararsızım (b) grubu, katılmıyorum (a) ile katılıyorum (c) grubu ve kararsızım (b) ile katılıyorum (c) grubu arasındadır. Bu duruma göre ilgili ifadeye katılıyorum (c) cevabı verenler en yüksek dini yönelim duygu alt boyutuna sahiptir.

İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesine katılım durumu için dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=16,42$, kararsızım (b) $\bar{X}=17,26$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=18,03$ şeklindedir. Katılımcıların iş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk durumu ile dini yönelim davranış alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). Bu anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ve katılıyorum (c) grupları arasındadır. Bu duruma göre dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanının en yüksek olan grup iş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk duyanlar olarak belirlenmiştir.

İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesine katılım durumu için dini yönelim duygu alt boyutu ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=13,62$, kararsızım (b) $\bar{X}=14,01$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=14,62$ şeklindedir. Katılımcıların iş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk durumu ile dini yönelim duygu alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). Bu anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ve katılıyorum (c) grupları arasındadır. Bu duruma göre iş ortamı ve çalışma şartlarından

memnunluk duyanların dini yönelim düşünce alt boyutu ortalama puanlarının daha yüksektir.

Araştırma verilerine göre çalışan işçi sınıfı kadınlar için iş ortamı ve çalışma şartları memnuniyeti ve dini yönelim arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İş ortamından memnun işçi kadınların dini yönelimleri ve düşünce, davranış ve duygu alt boyutları yüksektir.

İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunum İfadesi ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem grubuna yöneltilen iş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesi verileri doğrultusunda örneklem grubunun psikolojik iyi oluş durumuna yönelik puanların istatistikleri Tablo 25’te verilmiştir.

Tablo 25: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının İş Ortamım ve Çalışma Şartlarımdan Memnunum İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

		N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-Katılmıyorum	79	37,53	10,92	9,332	,000	a-c
İyi Oluş	b-Kararsızım	72	36,44	10,79			b-c
Toplam	c-Katılıyorum	100	42,76	9,73			
	Toplam	251	39,30	10,76			

Tablo 25’te görüldüğü gibi örneklem grubunun iş ortamı ve çalışma şartlarından memnuniyet durumu için psikolojik iyi oluş ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=37,53$, kararsızım (b) $\bar{X}=36,44$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=42,76$ şeklindedir. Katılımcıların iş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk durumu ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık katılıyorum (a) ile katılıyorum (c) grubu ve kararsızım (b) ile katılıyorum (c) grubu arasındadır. Bu verilere göre söz konusu ifadeye katılmayanların psikolojik iyi oluşu kararsız gruba göre daha yüksek bulunmuştur. Psikolojik iyi oluşu en yüksek olanlar ise iş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk duyanlardır.

Bireyler günlük hayatlarının büyük bir bölümünü iş yerlerinde geçirmekte oldukları için iş ortamı ve çalışma şartları büyük önem teşkil etmektedir. Bu nedenle işyerlerindeki olumsuz çalışma koşulları ve artan mesai saatlerinden bireylerin psikolojik ve fizyolojik olarak etkilenmesini kaçınılmaz olmaktadır (Metin, 2010). İş yerinden memnun olma

durumu ve psikolojik iyi oluş sadece bireysel memnuniyet kaynaklı bir durum değildir. İş yükü ve vakit baskısı, iş gücü talebi ve kaynaklardaki denge mesleki stresin nedenlerinden biri olup aynı zamanda çalışanların performanslarını olumsuz yönde etkilemektedir (Alcan, 2011, 95). İş yerinde sosyal mutluluk tabiri ile ifade edilen olumlu duygulanım, mesai arkadaşları ve çalışanların yöneticileriyle etkileşimine bağlı olarak pozitif ve ya negatif yönde bir seyir izlemektedir (Alparslan, 2016, 206).

Araştırma örneklem grubunun işçi sınıfı olması nedeniyle Türkiye standartlarında kayıtlı çalışanlar arasında en zor çalışma şartlarına sahip grup veya gruplardan biri olduğu düşünülmektedir. Araştırma bulgularına göre ifadeye cevap veren 251 işçinin yarısından fazlası çekimser kalmış veya olumsuz yönde görüş bildirmiştir. Elde edilen veriler işçi memnuniyeti, işveren ve işyeri koşullarının gözden geçirilmesi adına önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Ayrıca iş yeri ve çalışma şartlarından memnun olanların diğer çalışanlara göre psikolojik iyi oluşlarının pozitif yönde oldukça fazla fark barındırması, işyeri memnuniyetinin psikolojik iyi oluş üzerinde etki boyutunun oldukça büyük olduğunu göstermektedir.

2.2.3.8. Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygundur İfadesi, Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş İle İlgili Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde örneklem grubunun çalışma saatlerinin özel hayatına ve ailesine yeterli vakti ayırması için uygunluk durumunun dini yönelim ve psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

İş ortamı ve çalışma şartlarından memnunluk durumu bağımsız değişkeni, Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere 5’li şekilde yöneltilmiş fakat elde edilen veriler doğrultusunda ilk iki cevap olan Kesinlikle Katılmıyorum ve Katılmıyorum cevapları Katılmıyorum (a); Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum cevapları Katılıyorum (c) olarak birleştirilmiştir. Kararsızım (b) cevabı ise herhangi bir değişime gerek duyulmadan sunulmuştur.

Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygundur İfadesi ve Dini Yönelim

Araştırma örneklem grubuna yöneltilen çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur ifadesi verileri doğrultusunda dini yönelim ölçeği ve alt boyutlarına yönelik puanların istatistikleri Tablo 26’da verilmiştir.

Tablo 26: Dini Yönelim Puanlarının Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygundur İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

		N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Dini Yönelim	a-Katılmıyorum	102	57,79	8,81	8,233	,000	a-c
	b-Kararsızım	57	59,89	6,82			
	c-Katılıyorum	92	61,93	4,71			
	d-Toplam	251	59,79	7,29			
Düşünce	a-Katılmıyorum	102	27,39	4,01	9,413	,000	a-c
	b-Kararsızım	57	28,24	3,29			
	c-Katılıyorum	92	29,46	2,33			
	d-Toplam	251	28,34	3,42			
Davranış	a-Katılmıyorum	102	16,59	3,67	4,489	,012	a-c
	b-Kararsızım	57	17,61	3,06			
	c-Katılıyorum	92	17,91	2,61			
	d-Toplam	251	17,30	3,22			
Duygu	a-Katılmıyorum	102	13,80	2,43	3,35	,036	a-c
	b-Kararsızım	57	14,03	1,76			
	c-Katılıyorum	92	14,56	1,72			
	d-Toplam	251	14,13	2,06			

Tablo 26’da görüldüğü gibi örneklem grubunun çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur ifadesi için dini yönelim ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=57,79$, kararsızım (b) $\bar{X}=59,89$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=61,93$ şeklindedir. Bu duruma göre ilgili ifade ile dini yönelim arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ile katılıyorum (c) grubu arasındadır.

Dini yönelim düşünce alt boyutu ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=27,39$, kararsızım (b) $\bar{X}=28,24$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=29,46$ şeklindedir. Katılımcıların çalışma

şartlarının özel hayatlarına vakit ayırmalarına olanak sağlama durumu ile dini yönelim düşünce alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). Bu anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ve katılıyorum (c) grupları arasındadır.

Dini yönelim davranış alt boyutu ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=16,59$, kararsızım (b) $\bar{X}_b=17,61$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=18,03$ şeklindedir. Katılımcıların çalışma şartlarının özel hayatlarına vakit ayırmalarına olanak sağlama durumu ile dini yönelim davranış alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). Bu anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ve katılıyorum (c) grupları arasındadır.

Dini yönelim duygu alt boyutu ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=13,80$, kararsızım (b) $\bar{X}=14,03$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=14,56$ şeklindedir. Katılımcıların ilgili ifade ile dini yönelim duygu alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<,05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ile katılıyorum (c) grubu arasındadır.

Dini yönelim ve dini yönelim alt boyutları ortalama puanı katılıyorum (c) grubunun temsil ettiği çalışma şartlarının özel hayatı ve ailesine vakit ayırmasına olanak sağladığını belirten katılımcılarda en yüksek, katılmıyorum (a) grubunun temsil ettiği çalışma şartlarının özel hayatı ve ailesine yeterli vakti ayırmasına olanak vermeyen katılımcılarda ise en düşük gözükmemektedir.

Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygun Dur İfadesi ve Psikolojik İyi Oluş

Araştırma örneklem grubuna yöneltilen çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur ifadesi verileri doğrultusunda örneklem grubunun psikolojik iyi oluş durumuna yönelik puanların istatistikleri Tablo 27’de verilmiştir.

Tablo 27: Psikolojik İyi Oluş Puanlarının Çalışma Saatlerim Özel Hayatıma ve Aileme Yeterli Vakti Ayırmam İçin Uygun Dur İfadesinin Dağılımlarına Göre ANOVA Sonuçları

		N	$\bar{X}$	s.s.	F	p	Farklar
Psikolojik	a-Katılmıyorum	102	36,45	11,27			
İyi Oluş	b-Kararsızım	57	37,78	9,63	11,713	,000	a-c
Toplam	c-Katılıyorum	92	43,40	9,63			b-c
	d-Toplam	251	39,30	10,76			

Tablo 27’de görüldüğü gibi örneklem grubunun çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur ifadesi için ortalama puanları; katılmıyorum (a) $\bar{X}=36,45$, kararsızım (b) $\bar{X}=37,78$ ve katılıyorum (c) $\bar{X}=43,40$ şeklindedir. Katılımcıların çalışma şartlarının özel hayatlarına vakit ayırmalarına olanak sağlama durumu ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmektedir ($p<.05$). İstatistiksel olarak anlamlı farklılık katılmıyorum (a) ile katılıyorum (c) grubu ve kararsızım (b) ile katılıyorum (c) grubu arasındadır. Buna göre en yüksek psikolojik iyi oluşa sahip grup çalışma saatlerinden memnun olan katılıyorum (c) grubu olarak gözükmektedir.

İş ortamındaki yük ve vakit baskısı bireyde stres, tükenmişlik ve depresyon gibi olumsuz psikolojik faktörler oluşturmakta ve buna bağlı olarak bireylerin psikolojik iyi oluş durumları olumsuz etkilenmektedir (Alcan 2021, 96). Özellikle çalışan evli kadınlar ev ve iş stresi arasında bölünmekte, mesai saatlerindeki belirsizlik veya fazla mesai yapmaları gerektiğinde bu durum onlar üzerinde stres oluşturmaktadır. Bu çalışma verilerince çalışma süresinden memnun olan bireylerin psikolojik iyi oluşunun yüksek olduğunu tespit edilmiştir. Araştırma verileri konu ile ilgili araştırma hipotezimizi doğrulamıştır.

2.2.4. Dini Yönelim Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği İle İlgili Bulgular

Araştırmanın temel problemi doğrultusunda Dini Yönelim ve Psikolojik İyi Oluş arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 28: Dini Yönelim Ölçeği ve Alt Boyutları ile Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Testi)

	Psikolojik İyi Oluş
Dini Yönelim Toplam	,255**
Düşünce	,243**
Davranış	,158*
Duygu	,250**

* $p<.05$ ** $p<.01$

Tablo 28’de görüldüğü gibi işçi sınıfı çalışan kadınların dini yönelim toplam puanı ile psikolojik iyi oluş puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=,255^{**}$; $p=,000$). Dini yönelim arttıkça bireylerin psikolojik iyi oluş durumları da artmaktadır.

İşçi sınıfı çalışan kadınların dini yönelim düşünce alt boyutu puanı ile psikolojik iyi oluş puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=,243^{**}$; $p=,000$). Dini düşünce arttıkça bireylerin psikolojik iyi oluş durumları da artmaktadır.

Katılımcıların dini yönelim davranış alt boyutu puanı ve psikolojik iyi oluş puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=,158^{*}$; $p=,011$). Dini davranış arttıkça bireylerin psikolojik iyi oluş durumu artmaktadır.

Dini yönelim duygu alt boyutu puanı ve psikolojik iyi oluş puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=,250^{**}$; $p=,000$). Dini duygu arttıkça bireylerin psikolojik iyi oluş durumu artmaktadır.

Tüm veriler doğrultusunda dini yönelim toplam puanı ve alt boyutları ile psikolojik iyi oluş arasında gözüken pozitif yönde anlamlı ilişki, bu araştırmanın örneklem grubunu oluşturan işçi sınıfı kadın çalışanlar adına bireylerin yüksek psikolojik iyi oluşa sahip olmalarında dini yönelimin pozitif yönde etkisi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla araştırma verileri dindar bireyin psikolojik yönden daha iyi olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda yapılan bu çalışmanın ana hipotezi kullanılan ölçek ve alt boyutların tümünde doğrulanmıştır.

Konu ile ilgili literatüre bakıldığında Göcenin çalışmasında da benzer bir durum olarak dini yönelim ve psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı ilişki söz konusudur (Göcen, 2004,181). Hayatın anlamı ve dindarlık ile ilgili yapılan bir çalışmada dindarlık düzeyleri arttıkça hayatı anlamlandırma düzeyleri de artış göstermektedir (Bahadır, 1999, 174). Ayten ve Yıldız’ın yapmış olduğu dindarlık, hayat memnuniyeti ve başa çıkma ile ilgili bir çalışmada dindarlık ile hayat memnuniyeti arasında olumlu bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Ayten - Yıldız, 2016, 298). Bir başka çalışmada namaz, oruç, dua gibi dini pratikleri uygulama düzeyi yüksek bireylerin, sorumluluk duygusunun daha gelişmiş ve daha sosyal bireyler olduklarını belirtilmiştir (Hayta, 2002, 142).

İnsan gelişimi birbiri ile etkileşim halinde olan çeşitli öğelerden oluşur. Hayatla iç içe bir kavram olması nedeniyle din, bireyi, bireyin psikoloji durumunu, bireyin hayata dair

algı ve anlam dünyasını etkileyen bir kavramdır. Yapılan bu çalışma ve literatürdeki diğer çalışmalar ele alındığında dindarlığın yaşanış biçimi, dindar bireyin ibadet ve duygu durumları da psikolojik iyi oluş üzerinde etkilidir. Hayatın anlamı ve bireysel gelişim psikolojik iyi olma kavramının barındırdığı en belirgin özelliklerdir. Göcenin çalışmasında dini yönelimin en yüksek hayatın anlamı psikolojik iyi oluş alt boyutunda tespit edilmesi, psikolojik iyi oluş kavramının tanımı ve sınırlılıklarının da dindarlık ilişkisinin tespitinde önemli olduğunu göstermektedir. (Göcen, 2004, 183)

Günümüzde yaşam koşulların sahip olma üzerine kurulmak istenmesi, hayatın anlamlandırılmasını güç kılmaktadır. Bu noktada dini yaşantılar bireye destek olma bakımından önemli bir göreve sahiptir. Zor zamanlarda dinin bireye sağladığı destek ve amaç dünyası bireyin psikolojisine pozitif yönde katkı sağlamaktadır.

Araştırma örneklem grubu olan kadın işçiler için yaşam standartları doğrultusunda genel itibariyle maddi ve manevi pek çok zorluk bulunmaktadır. Din; başa çıkma, şükür, sabır, imtihan, teslimiyet gibi kavramlar ile bireye bu zorlu koşullar içinde yaşama dair umut aşılamaktadır. Araştırma katılımcıların dini yönelim duygu ve dini yönelim düşünce alt boyutları arasında pozitif yönde yüksek anlamlı ilişki bulunmuştur. Dini yönelim davranış alt boyutu ise yine pozitif yönlü olup diğer iki alt boyuta oranla daha düşük düzeyde anlamlılık göstermektedir. Buna göre kadın işçilerin dini duygu ve dini düşünceleri psikolojik iyi oluş durumlarını dini davranışlarından daha çok etkilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada kadın işçilerin psikolojik iyi oluş ve dini tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla alan araştırması şeklinde hazırlanan çalışma, Sakarya ili ve merkez ilçelerinde ikamet eden 255 kadın işçiden oluşan örneklem grubu üzerinde uygulanmıştır.

Araştırma teorik çerçeveden oluşan birinci bölüm ve araştırmanın yöntem, bulgu ve yorumlarını barındıran ikinci bölüm olmak üzere toplam iki bölümden oluşmaktadır.

Araştırmada ilk olarak örneklemin dini tutumları ve psikolojik iyi oluşlarına ait genel profil tespit edilmiştir. Daha sonra katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile dini tutum, dini tutum alt boyutları ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki ele alınmıştır. Son olarak dini tutum ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki incelenmiştir.

Genel profile bakıldığında katılımcıların dindarlık düzeyleri 59,76 puan ile ortalamanın üzerindedir. Düşünce alt boyutu 28,34 puan, davranış alt boyutu 17,28 puan, duygu alt boyutu ise 14,12 ortalama puana sahip sahiptir. Katılımcıların psikoloji iyi oluş düzeyleri de 39,44 puan ile ortalamanın üzerindedir. Bu verilere göre katılımcıların dindar ve psikolojik açıdan iyi durumda oldukları tespit edilmiştir.

Araştırma örneklemini yaş grupları 18-30 gençlik ve genç yetişkinlik, 31-40 yetişkinlik, 41-58 ileri yetişkinlik dönemi olmak üzere üç yaş grubu temelinde değerlendirilmiştir. Yaş değişkeni ile dini tutum ve dini tutum tüm alt boyutları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Dindarlık düzeyleri ortalamanın üzerinde tespit edilen katılımcılar arasında en dindar grup 31-40 yaş aralığına sahip yetişkinlik dönemi iken dindarlık ortalamaları en düşük grup 18-30 yaş aralığına sahip gençlik ve genç yetişkinlik dönemi olarak tespit edilmiştir. Dindarlık alt boyutlarından duygu boyutunda 41-58 yaş grubu en yüksek ortalama puana sahip grup olarak tespit edilmiştir. Diğer boyutlar (düşünce ve davranış) için ise yine 31-40 yaş grubu en yüksek dindarlık ortalaması olan yaş grubudur. Araştırma bulguları “Dini tutum ve yaş arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır; yaş ilerledikçe dini tutum düzeyi artmaktadır.” şeklindeki hipotezin anlamlı farklılık bulunması kısmını desteklemiştir. Fakat yaş ilerledikçe dindarlık ortalamasında doğrusal bir artış gözlemlenmemiş en yüksek ortalama 31-40 yaş grubunda tespit edilmiştir. Yaş değişkeni ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. “Psikolojik iyi oluş ve yaş arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır;

yaş ilerledikçe psikolojik iyi oluş azalmaktadır.” şeklindeki araştırma hipotezi anlamlı fark tespit edilmemesi nedeniyle doğrulanamamıştır.

Katılımcıların medeni durumu ile dini tutum arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Veriler doğrultusunda en dindar grup evli bireyler olarak bulunmuştur. Dindarlık alt boyutlarından duygu ve davranış alt boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Dindarlık ve anlamlı farklılığın gözüktüğü alt boyutlarda anlamlı fark evli ve bekâr gruplar arasında tespit edilmiştir. Araştırma verilerince dini tutum ile ilgili “Medeni durum ve dini tutum arasında anlamlı bir ilişki vardır; evliler, bekârlara göre daha yüksek dindarlık ortalamasına sahiptir.” şeklindeki hipotez doğrulanmıştır. Katılımcıların medeni durumları ile psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı fark tespit edilememiştir. “Medeni durumu evli olan bireylerin psikolojik iyi oluşu bekârlara göre pozitif yönde anlamlılık göstermektedir.” şeklinde kurulan hipotez ise medeni durum ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlılık tespit edilmemesinden dolayı doğrulanamamıştır.

Demografik değişkenlerden eğitim düzeyleri verilerine bakıldığında örneklem grubu işçi sınıfı çalışanlar olmasına rağmen, ilk-ortaokul, lise ve üniversite eğitim düzeyine sahip olanların sayısı orantılı dağılım göstermiştir. Araştırma verilerince katılımcıların eğitim durumu ve dini tutumları arasında anlamlı fark tespit edilmemiştir. Dini tutum alt boyutlarından sadece davranış alt boyutunda anlamlılık bulunmuştur. Buna göre “Eğitim düzeyi ve dini tutum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Katılımcıların psikolojik iyi oluşları ile eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Anlamlı farklılık ilk-ortaokul ve üniversite-lisansüstü eğitim düzeyine sahip gruplar arasında bulunmuştur. Elde edilen verilere göre psikolojik iyi oluşu en yüksek bireyler eğitim düzeyi en yüksek bireyler olarak tespit edilmiştir. Araştırma hipotezleri belirlenirken örneklem grubunu işçi sınıfı çalışanların oluşturması nedeniyle eğitim düzeylerinin çeşitlilik gösterme durumu öngörülememiş ve psikolojik iyi oluş üzerinde bir anlamlılık oluşturacağı düşünülmemiştir. Fakat elde edilen bulgular neticesinde eğitim düzeyi ilkokuldan üniversiteye çeşitlilik göstermiş “Eğitim düzeyi ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki yoktur.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Araştırma verilerince sosyo-ekonomik düzeyin bireylerin dindarlık durumları üzerinde anlamlı bir fark oluşturmadığı tespit edilmiştir. Bu duruma göre “Sosyo-ekonomik

düzy ve dini tutum arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır. Katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyleri ile psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Sosyo-ekonomik düzey arttıkça psikolojik iyi oluşun arttığı ve buna bağı olarak en düşük psikolojik iyi oluşun alt gelir düzeyinde, en yüksek psikolojik iyi oluşun ise ortanın üstü gelir düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. “Sosyo-ekonomik düzey attıkça psikolojik iyi oluş pozitif yönde artmaktadır.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Bir diğey demografik değışken olan meslek dağılımı ile dini tutum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Katılımcıların meslek dağılımı ile psikolojik iyi oluşları arasında ise anlamlı ilişki bulunmuş ve anlamlı fark temizlik görevlisi meslek grubu ile sürekli işçi meslek grubu arasında tespit edilmiştir. Önceki bölümlerde de belirtildiğı üzere sürekli işçi olarak çalışan katılımcılar çalışmanın yapıldığı işçi grupları arasında maddi yönden ve mesai yönünden en iyi duruma sahip işçi grubudur. Psikolojik iyi oluş düzeyi en yüksek olan katılımcılar da sürekli işçi statüsünde çalışan grup olarak tespit edilmiştir. Çalışma şartları oldukça zorlu olan temizlik işçileri ise en düşük psikolojik iyi oluş ortalama puanına sahiptir.

Katılımcıların mesleki tecrübe süresi ile dindarlık toplam ve davranış alt boyutu arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Anlamlı fark toplam ve davranış alt boyutlarında 1-5 yıl ile 11 yıl ve üzeri grupları, 6-10 yıl ile 11 yıl ve üzeri mesleki tecrübe yılına sahip gruplar arasında bulunmuştur. 11 yıl ve üzeri grup dindarlık düzeyi en fazla olan gruptur. Dini tutum davranış alt boyutu da yine 11 yıl ve üzeri grupta en fazla ortalama puana sahiptir. Bu duruma göre “Mesleki tecrübe süresi ve dini tutum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır. Mesleki tecrübe süresi ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir. “Mesleki tecrübe süresi ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki yoktur.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Araştırma örneklem grubunun iş ortamı ve çalışma şartlarından memnun olma durumu ile dindarlık düzeyi ve alt boyutları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Çalışma şartlarından memnun olanlar en yüksek dindarlık düzeyine sahipken kararsız olanlar ikinci sıradadır. En düşük dindarlık ortalaması ise iş oramın ve çalışma şartlarından memnun olmadığını belirten gruba aittir. Tüm alt boyutlarda bu sıralama

değişmemektedir. Bu duruma göre “İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesine katılanların dini tutumu katılmayanlara oranla daha yüksektir.” Şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. İş ortamı ve çalışma şartlarından memnun olma ifadesi ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. “İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum ifadesine katılanların psikolojik iyi oluşları katılmayanlara oranla daha yüksektir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Katılımcıların çalışma saatlerinin özel hayat ve aile hayatı için yeterli olup olmadığına ilişkin ifade ile dindarlık düzeyi ve alt boyutları arasında da anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre “Çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur ifadesine katılanların dini tutumu katılmayanlara oranla daha yüksektir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır. Benzer şekilde çalışma saatlerinin özel hayat ve aile hayatı için yeterli olup olmadığına ilişkin ifade ile psikolojik iyi oluş arasında da anlamlı ilişki tespit edilmiştir. “Çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur ifadesine katılanların psikolojik iyi oluşları katılmayanlara oranla daha yüksektir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Araştırma verilerine göre açıkça görülmektedir ki iş ortamı, çalışma şartları ve mesai süresinden memnun olma durumu bireylerin hem dindarlık hem de psikolojik iyi oluşları ile pozitif anlamda ilişki içerisindedir. Kanaat, şükür, mutluluk kavramları bireyin dindarlığının gereği olan ve aynı zamanda psikolojisini ve hayata bakışını etkileyen kavramlardır. Dini literatürde terim olarak nimetin sahibine teşekkür etmek, nimete iltifatta bulunmak anlamlarına gelen şükür inanan birey için önem taşımaktadır (Eraydın, 1997, 168). Ayrıca ahlaki bir erdem olarak ele alınan şükür kavramı ilahi kaynaklı olsun veya olmasın tüm inanç sistemleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Dini duygu olarak şükür: Teslimiyet, bağlılık, güvenlik ve minnettarlık durumlarını barındırmaktadır (Peker, 2010, 110). Genel olarak zor çalışma şartları ve düşük ekonomik gelir seviyesine sahip örneklem grubunun dindarlık ve psikolojik iyi oluşlarının pozitif yönde yüksek bulunması, şükür ve kanaat kavramları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ayrıca araştırma katılımcıları arasında mevcut çalışma şartlarından memnun olan yüzdenin azımsanmayacak bir oranda tespit edilmesi de şükür ve kanaat kavramları ile ilişkilendirilmektedir.

Araştırmanın teorik kısmında da belirtildiği gibi tarihsel süreç içerisinde kadının yolculuğu erkeklere göre daha meşakkatli olmuştur. Kadın ve erkek belli noktalarda iki ayrı cinsiyet olması sebebiyle ayrışıyor olsa da değer bakımından bir ayrılık söz konusu olmamalıdır. Özellikle İslam dini kadına ve erkeğe insan olmaları bakımından değer atfetmiş, Allah katında her iki cinsiyete de ibadet hakkı tanımış ve eğer bir üstünlük söz konusu olacaksa bu üstünlüğün bireylerin kulluğu noktasında olduğunu tüm dünyaya örnek olacak şekilde belirtmiştir. Ne var ki toplum bu konuyu değişen dünya şartlarına göre ele almış ve bir takım menfaatler uğruna çalışma hayatı olmayan ve ev ile kısıtlı olan kadın yine bir takım menfaatler uğruna sanayi ve endüstri alanı ile çalışma hayatına adım atmıştır. Bu başlangıçla birlikte zaman içerisinde çeşitli mücadeleler ile kadın bugün neredeyse tüm alanlarda çalışma hayatı içerisinde varlığını göstermektedir.

Bu araştırma, çalışan kadın kitlesini zor çalışma şartları altında emek sarf eden kadın işçiler yönünden ele almış, dindarlıkları ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiyi incelemek hedefi ile gerçekleştirilmiştir. Psikolojik iyi oluş ve dini yönelim ölçekleri arası yapılan korelasyon sonucu genel toplam ve alt boyutlarda yüksek derecede pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre araştırma temel hipotezi olan “Kadın işçilerin dini tutumu ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.” ifadesi doğrulanmıştır.

Öneriler

Araştırmada elde edilen sonuçlardan yola çıkarak yapılacak araştırmalar için şu önerilerde bulunmak mümkündür.

Araştırma kapsayıcılığının artması açısından yapılacak yeni çalışmalar, çalışılan işçi gruplarını çeşitlendirilerek yapılabilir.

Araştırma derinliğinin artması bakımından mülakat ile destekli olarak çalışılmasının yeni yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Örneklem grubuna kadınların çalışma gerekçeleri ve ailede tek çalışan olup olmadığı soruları açık uçlu olarak yöneltilebilir.

Kadın işçilerle ilgili dini hayatın pratiklerinin uygulanması ile çalışma ortamı ve şartların uygunluğu üzerine empirik bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred. *Hayatın Anlam ve Amacı*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 1993.
- Akdemir, Sevim - Özaktaş, Fatma Davarcıoğlu - Aksoy, Nagihan. “Türkiye’de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadının İşgücü Piyasasındaki Yeri”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 43 (2018), 184-202.
- Akıncı, Adem. Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü, *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 7-24.
- Aksan, S. İslim. *Yahudilikte Kadın Peygamberler*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Aktu, Yahya. “Levinson’un Kuramında İlk Yetişkinlik Döneminin Yaşam Yapısı”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 8/2 (2016), 162-177.
- Alaskarova, Pari. *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü (Yahudilik –Hristiyanlık-İslamiyet)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Alcan, Gülhan. “İş Talepleri Ve İş Kaynakları Modeli İle Çalışanların Psikolojik İyi Oluşları Arasındaki İlişki”. *Management and Political Sciences Review* 2/2 (2021), 86-103.
- Alparslan, Ali Murat. “Emek İşçilerinde Fazladan Rol Davranışının Öncülü: İş Tatmini Mi İşyerinde Mutluluk Mu?”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi* 30/1 (2016), 203-215.
- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*. 2 Cilt. Ankara: Ayyıldız Matbaa, 1980.
- Arslan, Hasan. “Dinî Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2009), 77-95.
- Arslantürk, Zeki - Amman, Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 12. Basım, 2020.
- Ataş, S. Muhammed Nakıb. *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*. çev. Mahmud Erol Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Aydemir, Rüveyda Efdal. *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Aydın, Ali Rıza. *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2012.

- Ayten, Ali – Yıldız, Refik. “Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/1 (2016), 281-308.
- Ayten, Ali. *Psikoloji Ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Babahanoğlu, Rasim. “Çalışan Annelerin Yaşam Doyumlarının İncelenmesi”. *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (UKSAD) 6/2 (2020), 518-530.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Bahadır, Abdülkerim. “Psikoterapi’de Yeni Bir Yaklaşım: Logoterapi ve Viktor Frankl”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2000), 469-485.
- Bahadır, Abdülkerim. *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.
- Balcı Arvas, Fatma. *Psikoloji Din ve Mutluluk Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Emin Yayınları, 2017.
- Balcı, Fatma. *Psikolojik Ve Öznel İyi Olma Hali İle Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2011).
- Bardakoğlu, Ali. “Cahiliye Döneminde Kadın”. *Sosyal Hayatta Kadın*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 13-20. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2005.
- Barut, Yaşar. “Çalışan kadınlarla çalışmayan kadınların stresle başa çıkma yolları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/14 (2010), 120-130.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 8. Basım, 2021.
- Birand, Kamuran. “Dinin Mahiyeti Üzerine”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Nisan 1957), 120-134.
- Bozkurt, Veysel. *Enformasyon Toplumu Ve Türkiye: İşin Örgütlenmesinde Ve İşgücünde Yapısal Değişmeler*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1997.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 28. Basım, 2020.
- Canatan, Kadir. *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Carr, Alan. *Pozitif Psikoloji*. çev. Ümit Şendilek. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2016.

- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve İnsan Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 37. Basım, 2019.
- Çelebi, Nilgün. *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. Konya: Sebat Ofset, 1990.
- Çolak, Rabia Büşra. *Dini Tutum, Davranışlar ve İslamafobi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Demir, Zekiye. *“İş”te Kadın Kadının Çalışma Hayatında Kadın ve Dindarlık*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020.
- Demircan, Ali Rıza. “Fitrat ve İslam Çizgisinde Kadın Problemlerine Bakış”. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet*. ed. Faruk Bayraktar. 1/131-164. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Diener, Ed vd. “The Evolving Concept Of Subjective Well-Being: The Multifaceted Nature Of Happiness”. *Social Indicators Research Series* 39 (2009), 67-100.
- Diener, Ed. “Subjective Well-Being: The Science of Happiness and a Proposal For a National Index”. *American Psychologist* 55/1 (2000), 34-43.
- Diener, Ed vd. “The Satisfaction With Life Scale”. *Journal Of Personality Assessment*, 49/1 (1985), 71-75.
- Diener, Ed. ve Diener, Carol. “.Most People Are Happy”. *Psychological Science* 7/3 (1996), 181-185.
- Doğan, Mebrure. *Dindarlık Sabır Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Dökmen, Zehra Yaşın. *Toplumsal Cinsiyet-Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. Ankara: Remzi Kitabevi 2009.
- Dündar, Zeynep - Cihad, Demirli. “Medeni Durumları Farklı Olan Bireylerin Psikolojik İyi Olma Düzeylerinin İncelenmesi”. *Journal of Educational Reflections* 2/2 (2018), 1-10.
- Ekin, Nusret. *Endüstri İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, 1989.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf Ve Tarikatlar*. 5. Baskı. İstanbul: İfav Yayınları, 1997.
- Ertürk, Abbas vd. “Duygusal Emek ve Psikolojik İyi Oluş: Bir Yordayıcı Olarak Yönetmel Destek Algısı”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16/4 (2016), 1723-1744.
- Eryılmaz, Ali - Tansu Mutlu. “Yaşam boyu gelişim yaklaşımı perspektifinden kariyer gelişimi ve ruh sağlığı”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 9/2 (2017), 227-249.

- Frankl, Viktor Emil. *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Totem Yayınları, 2019.
- Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okyanus Yayınları, (2018).
- Freedman, Jonathan L. vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Ali Dönmez. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Freud, Sigmund. *The Future Of An Illusion*. Epub: Penguin Freud Library, London 1991.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ayda Yörükan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: ArıtanYayınevi, 1996.
- Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. çev. Elif Erten. İstanbul: Say Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Göcen, Gülüşan. “Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma Ve Dini Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/13 (Haziran 2013), 97-130.
- Göcen, Gülüşan. *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2014.
- Göcen, Gülüşan. *Şükür Ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Göle, Nilüfer. *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları, 3.Basım, 2008.
- Gümüştekin, Gülten Eren – Fikret, Gültekin. “Stres Kaynaklarının Kariyer Yönetimine Etkileri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (2009), 147-158.
- Güngör, Özcan - Tokur, Behlül. “Toplumsal Cinsiyet, Din ve Kur’an”. *Toplumsal Cinsiyet Algısına Ekonomik ve Sosyolojik Bir Bakış*. ed. Yeşim Kubar - Handan Karakaya. 29-57. Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Basım, 2018.
- Gürkan, Saime Leyla. “Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı”. *İSAM*. 15 Aralık 2021. http://isamveri.org/pdfdrgr/D204623/2012/2012_GURKANS.pdf

- Gürses, İbrahim. *Dindarlık ve Kişilik*. İstanbul: Emin Yayınları, 2017.
- Hayta, Akif. “İbadetler Ve Ruh Sağlığı”. *Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 117-152. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2002.
- Hefferon, K. - Boniwell, I. *Pozitif Psikoloji Kuram Araştırma ve Uygulamalar*. çev. Editörü Tayfun Doğan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Hırata, Helena vd. *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. çev. G. Acar-Savran. İstanbul: Kanat Kitap, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 6. Basım, 2017.
- İK, İş Kanunu (Kanun No. 4757). Resmi Gazete 25134 (10 Haziran 2003). Erişim 3 Aralık 2021. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>
- İK, İş Kanunu (Kanun No. 4857). Resmi Gazete 26500 (21 Mart 2007). Erişim 23 Aralık 2021. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5620.pdf>
- İK, İş Kanunu (Kanun No. 5693). Resmi Gazete 27314 (9 Ağustos 2007). Erişim 23 Aralık 2021.
- İmamoğlu, Abdulvahit. “Farklı Ortamlarda Dini Tutumların Psiko-Sosyal Temelleri”. *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. ed. Suat Cebeci. 191-199. İstanbul: Değişim Yayınları, 2002.
- James, Forsyth. “William James”. çev. Necmi Karşlı. *Psikolojik Din Kuramları*. ed. Mustafa Ulu. 153-195. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Jung, Carl Gustav. *Keşfedilmemiş Benlik*. çev. Canan Ener Silay. İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999.
- Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*. çev. Raziye Karabey. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2017.
- Jung, Carl Gustav. *Collected Works: Practice Of Psychotherapy*. 16. Cilt. New York: Pantheon, Bollingen Series, 1966.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 22. Basım, 2019.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. “Türkiye’de Aile Kültürü”. *Kadın Araştırmaları Dergisi* 0/1 (2012), 49-59.
- Kapız, Serap Özen. “İşin Değişen Anlamı ve Birey Yaşamında Önemi”. *İş, Güç Ekonomik İlişkiler Dergisi* 3/2 (2001), 5-17.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset, 2015.
- Karaca, Faruk. *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

- Karaman, Hayreddin. vd. *Kuran Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir 2*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Katipoğlu, Bedri. “Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/23 (2012), 341-348.
- Kaya, Mevlüt. *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları”. *Dini Araştırmalar* 5/13 (Ağustos 2002), 27-40.
- Kilit, Nurun Nisa. *Kader Algısı-Psikolojik İyi Oluş İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koç, Mustafa. *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Köylü, Mustafa. “Ruh ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 5-36.
- Krech, David vd. *Cemiyet İçinde Fert*. Çev. Mümtaz Turhan. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1970.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Basım, 2006.
- Makal, Ahmet. “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”. *Çalışma ve Toplum Dergisi* 2 (2010), 13-39.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Ok, Üzeyir. “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme Ve Geçerlik Çalışması”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 529-549.
- Onat, Hasan. “Niçin din eğitimi”. *Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: AÜİF ve TÖMER Yayınları, 1997, 15-23.
- Onay, Ahmet. “Dini Yönelim Ölçeği: Ölçek Geliştirmede Yöntem, Teorik Altyapı, Geçerlilik ve Güvenilirlik”. *İslamiyat Dergisi* 5/4 (2002), 181-192.
- Önder, Nurcan. “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”. *Çalışma Dünyası Dergisi* 1/1 (2013), 35-61.
- Özer, Mustafa - Biçerli, Kemal. “Türkiye’ de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2003), 55-86.

- Özkul, Ahmet Sait - Baysal, Hatice. “Son Dönem Osmanlı Kadın Yükseköğretiminde Girişimcilik Kodları: Ticâret Mekteb-i Âlîsi, İnas Dârülfünûnu ve Dârülmuaallimât”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 41/1 (2017). 1-20.
- Öztürk, Emine. “Kur’an’ın Kadına Bakışı ve İslam Tarihinde Kadının Sosyal Statüsüne Genel Bir Bakış”. *Harakani Dergisi* 2 (2014), 17-34.
- Öztürk, Mustafa. “Toplumsal Cinsiyet Meselesine Kur’ an Zaviyesinden Genel Bir Bakış”. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet* . ed. M. Faruk Bayraktar. 1/165-191. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Payot, Jules. *İrade Terbiyesi*. çev. Hakan Alp. Bursa: Ediz Yayınevi, 2019.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 16. Basım, 2018.
- Peker, Hüseyin. *İdare Edemem Anne – Ailede Şükür Ve Kanaat Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010
- Rassam, Amal. “Arab Women: The Status Of Research İn The Social Sciences And The Status Of Women”. *Social Science Research And Women İn The Arab World*, ed. Amal Rassam. 1-13. London: Dover, 1984.
- Ryan, R. M. Ve Deci, E. L. “On Happiness And Human Potentials: A Review Research On Hedonic And Eudaimonic Well-Being”. *Annual Review Of Psychology* 52 (2001), 141-166.
- Ryff, Carol D. “Psychological Well-Being Revisited: Advances in the Science and Practice of Eudaimonia”. *Psychotherapy and Psychosomatics* 83 (2014), 10-28.
- Ryff, Carol D. “Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being”. *Journal of Personality and Social Psychology* 57/6 (1989), 069-1081.
- Ryff, C. D. Ve Keyes, C. L. M. “The Structure Of Psychological Well-Being Revisited”. *Journal Of Personality And Social Psychology* 69/4 (1995), 719-727.
- Slaterry, Martin. *Sosyolojide Temel Fikirler*. çev. Özlem Balkız vd. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020.
- Şensoy, Nazlı vd. “Sağlık Çalışanlarında Psikolojik İyi Oluş Düzeyi İle Sanal Ortamda Yalnızlık Düzeyi Arasındaki İlişki”. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi* 24/1 (2020), 41-50.
- Şentürk, Habil - Yakut, Selahattin. “Hayatın Anlamı ve Din”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2014), 45-60.
- Tan, Mine. *Kadın: Ekonomik Yaşamı Ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1979.

Kitab-ı Mukaddes. Erişim 13 Aralık 2021. <https://www.kutsalkitap.org/>

Telef, Bülent Baki. “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28/3 (2013), 374-384.

Terzioğlu, Hülya. “İslam'da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar-Mûsâ Cârullah Örneği”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 18/33 (2016), 91-109.

Tokur, Behlül, “Ahlaki Çözülme, İdeal İnsan Ve Hayatın Anlamı Bağlamında Atebetü'l-Hakâyık”. *Bilimname: Din Psikolojisi Özel Sayı* 40 2019, 173-194. <https://doi.org/10.28949/bilimname.597315>

Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*, Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2020.

Tokur, Behlül. *Stres-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (2011).

Tolstoy, Lev Nikolayeviç. *İtirafımlarım*. çev. Elanur Bahar. İstanbul: Kum saati Yayınları, 2003.

Tunç, Harun. “Toplumsal Cinsiyet Farklılaşması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Erkeklerin Küpe Takması Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (2014), 608-625.

Turan, Sümeyra Ünalın. “Dindar Kadın’ın Çalışma Hayatında Yer Almasının Dinî Anlayış ve Yaşantısı Açısından Sonuçları”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 41-42 (2018), 141-166.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Yaşam Memnuniyeti Araştırması* 2020 (18 Şubat 2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2020-37209>

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Hanehalkı İşgücü Araştırması* (5 Mart 2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2020-37221>

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Hanehalkı İşgücü Araştırması* (5 Mart 2015). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2014-18619>

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *İşgücü İstatistikleri* (10 Kasım 2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2020-37484>

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *İstatistiklerde Kadın 2018* (06 Mart 2019). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2018-30707>

Tümer, Günay. “Din (Genel Olarak Din)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/312-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Tümer, Günay. “Dinin Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi”. *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye Sempozyumu (1995)*. 137-145. Ankara: Diyanet Yayınları, 1996.
- Türköne, Mualla. *Eski Türk Toplumunda Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark Yayınları, 1995.
- Ulaş Akhan, Latife - Batmaz, Makbule. “0-6 Yaş Grubu Çocuğu Olan Çalışan Annelerin Çocuk Bakımı İle İlgili Karşılaştıkları Sorunların Ve Sorun Çözme Yaklaşımlarının İncelenmesi”. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi* 19/3 (2011), 161-167.
- Ulu, Mustafa. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluşları İle Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018), 183-215.
- Uraler, Aydın. “Şartları Değerlendirmeksizin Kadının Çalışmaya Zorlanması”. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet*. ed. Faruk Bayraktar. 1/291-298. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Uysal, Veysel. “Günümüz Türk Toplumunda Dinsellik ve Kadın/Erkek Aleyhtari Tutumlar”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 81-114.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Uysal, Veysel. *Geleneksellik-Çağdaşlık Bağlamında Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006.
- Vatandaş, Celalettin. “Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı”. *Sosyoloji Konferansları Dergisi* 35 (2007), 29-56.
- Vergote, Antoine. *Dini İnanç ve İnançsızlık*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Vural, Muhammet Enes. *Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık Ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Watt, W. Montgomery. *Modern Dünyada İslam Vahyi*. çev. Mehmet Aydın. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1982.
- Yalom, Irvin. *Varoluşçu Psikoterapi*. çev. Zeliha İyidoğan Babayigit. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Yalom, Irvin D. *Din ve Psikiyatri*. çev. Emre Ağanoğlu. İstanbul: Merkez Kitapevi. 2006.
- Yapıcı, Asım. “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri Ve Dogmatik Dindarlık”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Temmuz-Aralık 2002), 90-93.

- Yapıcı, Asım. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Din ve Kadın”. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet*. ed. Faruk Bayraktar. 1/221-264. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Yapıcı, Asım. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Din ve Kadın”. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet*. ed. Faruk Bayraktar. 1/221-264. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Yaşar, Hüseyin. (2010). “Kur’an’a Göre Kadın’ın Toplumsal Fonksiyonu”, *Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi*, I-V.
- Yavuz, Kerim. “Din Psikolojisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/341-345, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Kerim. “Din psikolojisinin araştırma alanları.” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1982), 87-108.
- Yavuz, Kerim. “Günümüz Din Psikolojisi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Haziran 1992), 253-263.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde İnancın Psikolojisi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Yazıcı, Elif. *Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteği ile Yaşam Doyumuna İlişkin Öğretim Elemanlarının Algıları*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yıldırım, Mustafa. “İslam Hukukunda Kadının Çalışması”. *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu (25-27 Kasım 2005)*. 401-408. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

EKLER

EK 1. Anket Formu

Saygıdeğer Katılımcı,

Bu çalışma, Din Psikolojisi sahasında yapmakta olduğumuz araştırmada önemli bir veri kaynağıdır. Araştırmadan elde edilecek sonuçların güvenilir olması, size verilen anket formunu samimi bir şekilde cevaplamanıza bağlıdır. Vereceğiniz yanıtlarda doğru veya yanlış cevap yoktur. Anket sorularına vereceğiniz yanıtlar tamamen bilimsel bir amaç için kullanılacaktır. Bireysel bir değerlendirme yapılmayacağı için isminizi belirtmeniz gerekli değildir. Lütfen hiçbir soruyu eksik bırakmayınız. Araştırmamıza gösterdiğiniz ilgi ve katkı için teşekkür ederiz.

KÜBRA NUR POLAT

SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Psikolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1. Yaşınız:

2. Medeni durumunuz: () Bekâr () Evli () Dul

3. Eğitim düzeyiniz: () Okur-Yazar değil () Okur-Yazar () İlk- Ortaokul () Lise
() Üniversite () Lisansüstü

4. Sosyo-ekonomik düzeyiniz: () Alt () Ortanın altı () Orta () Ortanın Üstü ()
Üst

5. Mesleğiniz:

6. Mesleki tecrübe süreniz nedir?

7. İş ortamım ve çalışma şartlarımdan memnunum.

() Kesinlikle Katılmıyorum () Katılmıyorum () Kararsızım () Katlıyorum

() Tamamen Katlıyorum

8. Çalışma saatlerim özel hayatıma ve aileme yeterli vakti ayırmam için uygundur.

() Kesinlikle Katılmıyorum () Katılmıyorum () Kararsızım () Katlıyorum

() Tamamen Katlıyorum

DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ

Lütfen bu soruları kendi düşünceleriniz doğrultusunda; **1-Her Zaman, 2-Çoğu Zaman, 3-Bazen, 4-Hiçbir Zaman** seçeneklerinden birine (X) koyarak cevaplandırınız.

SORU NO	SORULAR	Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiçbir Zaman
1.	Dinin toplum hayatı açısından faydalı olduğunu düşünürüm.				
2.	Dini inancın gerekli olmadığını düşünürüm.				
3.	İbadetlerimi yaparım.				
4.	Dinin yasak ettiği şeyleri yaptığım olur.				
5.	Dinin sosyal hayat ile ilgili kurallarını yerine getirmeye özen gösteririm.				
6.	Hata işlediğim zaman Allah'tan af dilerim.				
7.	Allah herkesi kendi niyetine göre değerlendirir diye düşünürüm.				
8.	Dini kuralları sıkıcı bulurum.				
9.	Toplum huzurunun sağlanmasında dinin önemli bir katkısının olduğunu düşünürüm.				
10.	İnancıma göre hareket etmediğimde, içimde bir huzursuzluk duyarım.				
11.	Allah kıyamet günü bana da merhamet eder diye umarım.				
12.	Kişinin din uğruna birtakım güçlüklerle katlanmasını anlamsız bulurum.				
13.	Dini kuralları yerine getirme zorunluluğu hissederim.				
14.	Nafile (farz olmayan) ibadetler yaparım.				
15.	Evlilik dışı ilişkileri normal karşılarım.				
16.	Dua ederim.				
17.	Toplumun geri kalmasına, dini kuralların neden olduğunu düşünürüm.				
18.	Dinimi başkalarına da anlatmaya çalışırım.				

PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÖLÇEĞİ

	Aşağıda katılıp ya da katılamayacağınız 8 ifade vardır. 1–7 arasındaki derecelendirmeyi kullanarak, her bir madde için uygun olan cevabınızı belirtiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz Katılmıyorum	Kararsızım	Biraz Katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1.	Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum.							
2.	Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir.							
3.	Günlük aktivitelere bağlı ve ilgiliyim.							
4.	Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum.							
5.	Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim.							
6.	Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum.							
7.	Geleceğim hakkında iyimserim.							
8.	İnsanlar bana saygı duyar.							

Ek 2. Etik Kurul Raporu

Evrak Tarih ve Sayısı: 13/10/2020-E.9211



T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu



Sayı :61923333/050.99/
Konu :27/06 Kübra Nur POLAT

Sayın Kübra Nur POLAT

İlgi : Kübra Nur POLAT 18/09/2020 tarihli ve 0 sayılı yazı

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 07.10.2020 tarihli ve 27 sayılı toplantısında alınan "06" nolu karar örneği ekte sunulmuştur.
Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Başkanı V.

6. Kübra Nur POLAT 'ın "Kadın İşçilerin Hayat Algısı ve Dini Tutumları Arasındaki İlişki(Sakarya İli Örneği) " başlıklı çalışması görüşmeye açıldı.
Yapılan görüşmeler sonunda Kübra Nur POLAT 'ın "Kadın İşçilerin Hayat Algısı ve Dini Tutumları Arasındaki İlişki(Sakarya İli Örneği) " başlıklı çalışmasının Etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi.

Evrak Doğrulama İçin : <http://193.140.253.232/envision/Sorgula/BelgeDogrulama.aspx?V=BENFBP6KV>

Etik Kurulu Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan SAKARYA / KEP Adresi:
sakaryauiversitesi@ku01.kep.tr
Tel:0264 295 50 00 Faks:0264 295 50 31
E-Posta: ozekatem@sakarya.edu.tr Elektronik Ağ :www.sakarya.edu.tr



Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Kübra Nur POLAT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Atatürk Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. KÜBRA NUR POLAT, Gençlik Liderlik ve Teşkilatlanma, TDV 5. Uluslar Arası Öğrenci Sempozyumu “İslam Dünyasında Gençlik ve Sivil Toplum” Sempozyumu, Ankara 2020, ss. 327-340.	